

การศึกษาวิเคราะห์วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏ

ในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE GREAT CHARACTERISTICS
IN THE IMPORTANT LANNA BUDDHA IMAGES**

นางสาวสารณีย์ เหลืองพิทักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

นางสาวสารณีย์ เหลืองพิทักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study of the Great Characteristics
in the Important Lanna Buddha Images**

Satane Lueangphithak

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Study)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง "การศึกษาวិเคราะห์มหาปฐิสลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา" เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมปรีดิ์ วุฑฒิโกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ
(พระมหาสมปรีดิ์ วุฑฒิโกโร, ดร.)

กรรมการ
(ผศ.ดร. วิโรจน์ อินทนนท์)

กรรมการ
(พระอธิการสมนึก จรโน, ดร.)

กรรมการ
(พระครูสิริสุตานุยุต, ดร.)

กรรมการ
(พระมหาอินทร์วงศ์ อัสสรภาณี, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูสิริสุตานุยุต, ดร. ประธานกรรมการ
พระมหาอินทร์วงศ์ อัสสรภาณี, ดร. กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นางสาวสาธนีย์ เหลืองพิทักษ์)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญใน
ล้านนา
- ผู้วิจัย** : นางสาวสาธนีย์ เหลืองพิทักษ์
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระครูสิริสุตานุยุต, ดร.
พธ.บ.(บริหารการศึกษา), กศ.ม. (บริหารการศึกษา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- : พระมหาอินทร์วงศ์ อิศสรภานี, ดร.
พธ.บ. (การสอนภาษาอังกฤษ), ศษ.บ. (ภาษาไทย),
กศ.ม. (การบริหารการศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๘ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การศึกษาวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ ๑) เพื่อศึกษามหาปุริสลักษณะของพระพุทธรูปที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา โดยสรุปได้ดังนี้

๑) มหาปุริสลักษณะของพระพุทธรูปที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเกี่ยวกับมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ พบว่ามีเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่มีมหาปุริสลักษณะครบทั้ง ๓๒ ประการ โดยได้ปรากฏหลักฐานและอธิบายไว้โดยละเอียดในพระไตรปิฎกหลายแห่ง อาทิเช่น ในพระอภิธรรม ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับมหาปุริสลักษณะไว้ หมายถึง ในพระวินัยปิฎกก็ได้กล่าวถึงลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและคติสองอย่างว่า ผู้ใดที่มีมหาปุริสลักษณะครบถ้วนเช่นนี้ หากครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หากออกบวชจะได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาโพธิญาณและยังพบว่า มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธรูปเป็นลักษณะของพระมหาบุรุษและบุคคลจะเป็นมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะและตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบ ๓๐ ประการ ได้แก่ บารมี ๑๐ อุบาสบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐

๒) พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากการศึกษาพุทธลักษณะของพระสีหิงค์ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ พบว่าเป็นพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง มีลักษณะของสีหิงค์ เป็นศิลปะล้านนาระยะที่ ๒ มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ พระหนุเป็นปม ขมวดพระเกศาใหญ่ ยอดอุษณิษะเป็นลูกแก้วคล้ายดอกบัวตูม ชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถัน ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากศิลปะปาละ พุกาม และหริภุญชัย คือชายผ้าที่เปลวแยกออกเป็นสองชาย

จากการศึกษา พุทธลักษณะของพระแก้วหยก วัดพระแก้ว จ.เชียงราย พบว่าลักษณะพุทธศิลป์ ของพระแก้วมรกตจัดเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์ ค่อนข้างกลม จัดอยู่ในกลุ่มของพระพุทธรูปล้านนาระยะแรก ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ ขัดสมาธิเพชร พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นตุ่มคล้ายดอกบัวตูม และชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถัน ตามนิยามที่เรียกว่า แบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่พระแก้วมรกตประทับนั่งขัดสมาธิราบ มีชายสังฆาฏียวจรดพระนาภี ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาผสมแล้ว

จากการศึกษา พุทธลักษณะพระเจ้าแก้วต้อ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ ในศิลปะล้านนาแบบเชียงแสนสิงห์สอง คือ พระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างเล็ก ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวทรงสูง พระวรกายบอบบาง สังฆาฏีเป็นแผ่นใหญ่และยาว ลงมาจรดพระนาภีตามแบบอย่างพระพุทธรูปล้านนาที่พบเป็นจำนวนมาก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ตรงกับรัชสมัยของพระเมืองแก้ว) โดยรูปแบบพิเศษคือสังฆาฏีเป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีนั้น เป็นอิทธิพลศิลปะของอยุธยาแล้ว

๓) มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากการศึกษาวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา พบว่าลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา ที่ปรากฏสอดคล้องกับมหาปุริสลักษณะเหมือนกันทั้งสามองค์ คือ มีองค์คูลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ ทรงมีพระเมตตากรุณาต่อสัตว์ มีความละอายและมุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่น มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พุทธิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพาศิสุจริต ๓

Thesis Title : Analytical Study of the Great Characteristics in Important
Lanna Buddha Images

Researcher : Miss Satanee Lueangphithak

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phrakhru Sirisutanuyut,
B.A. (Educational Administration),
M.A. (Educational Administration), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Dr. Phramaha Intharawong Itsaraphani,
B.A. (English), B.A. (Thai),
M.Ed. (Educational Administration), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 8th March, 2018

ABSTARCT

This thesis entitled “An Analytical Study of the Great Characteristics in the Important Lanna Buddha Images”. The objectives of this research are as three follows: 1) to study the Great characteristics of the Buddha in Buddhist scriptures, 2) to study the Buddhist Characteristics of important Buddha image in Lanna, and 3) to analyze the Great Characteristics in important Lanna Buddha image.

1) The great characteristics of the Buddha appeared in Buddhist scriptures

According to the study of the 32 great characteristics of the Buddha found that there was only the Buddha who completely acquired thirty two kinds of characteristics by evidence and description in detail of many Pititaka such as

Abhidhamma referred to the great characteristics. In Vinaya Pitaka mentioned the characteristics of the Buddha and the two principles that who completely acquired such the great characteristics if that one was the householder, one would be the emperor. If that one was ordained, that one would be enlightened, and also find that the 32 great characteristics of the Buddha was the characteristics of the great person and the person who was the great person and completed the great characteristics and the enlightenment was that the Buddha had to practice completely thirty kinds, including, namely, Ten ordinary perfection, Ten superior perfections and Ten supreme perfections.

2) The Buddhist Characteristics of important Buddha image in Lanna

According to the study of the Buddhist characteristics of Phra Si Hing, Wat Phra Sing, Chiang Mai found that it was the Buddha image of Chiang Saen Singha Nueng that was the characteristics of Singha and it was Lanna art. The second period was the characteristics of Buddhist art, the Buddha image was sitting cross-legs with legs locked together, Corpulent body, round face, Smiling expression, knot of chin, knot of hair was big, the top of skull was marble like a lotus flower, the edge of short yellow robe was over the breast. The important characteristics was different the art of Pala, Pagan and Hariphunchai, including the cloth edge that separated into two edges.

According to the study of Buddha characteristics of Phra Kaew Yok, Wat Phra Kaew, Chiang Ra found that the characteristics of Buddhist art of Emerald Buddha was the attitude of meditation, sitting cross-legs with one top of another over smooth base, the face was quite round that was the first group of Lanna Buddha image. The important characteristics were sitting cross-legs with legs locked together, round face, halo like lotus bud and the edge of short yellow robe over the breast, particularly, called the first Singha of Chiang San style, but it was different that Emerald Buddha sat cross-legs with one top of another, there was the edge of yellow robe stretch to the navel that was the influenced by the Sukhothai.

According to the study of the Buddha characteristics of Phra Chao Kao Tue at Suan Dok Temple, Chiang Mai found that it was the attitude of subduing Mara, sitting cross-legs with one top of another in the Lanna art of Chiang Saen Singh Song style,

including the Buddha image that there was influenced of Sukhothai art, sitting cross-legs with one top of another over smooth base, oval face was quite small, knot of hair was small, the halo was high flame, fragile body, a big and long yellow robe stretch to the navel according to the example of Lanna Buddha images that found a lot in the 21st Century (the reign of King Mueang Kaew) by the special form that was a big and long yellow robe stretch to the navel that was influenced of Ayouthaya art.

3) The Great Characteristics appeared in the important Lanna Buddha image

According to the analysis of the great characteristics appeared in important Lanna Buddha image found that it concerned with the great characteristics of three organs, including there were long fingers, straight body like Brahm in order to show the result of merit that His Majesty didn't kill the animals, kindness on them, shame and benefit others, all parts of body as the front body of lion, the groove of the back was always full, the round neck equally those showed the benefit that His Majesty who wish the prosperity to people with faith, observing the precepts, hearing, knowledge, donation, Dhamma and wisdom, the sacred prosperity with Sutta, Buddhism and wisdom, the head was decorated with a face in order to show the benefit that His Majesty who was a leader in conducting the three Sucarita.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลงด้วยดีได้ เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระคุณพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ขอกราบขอบพระคุณ ผศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์และยังเมตตาให้ยืมหนังสือ ขอกราบขอบพระคุณพระครูสิริสุตานุยุต, ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน และพระมหาอินทร์วงศ์ อีสสรภาณี, ดร. ที่กรุณาได้รับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ โดยให้คำปรึกษาชี้แนะเป็นอย่างดีตลอดมา ขอกราบขอบพระคุณ ดร.ชฎานันท์ อัครธรรมานนท์ ที่ให้คำปรึกษาชี้แนะแนะแนวทางอธิบายไขข้อสงสัยให้กระจ่าง ให้กำลังใจและยังเมตตาให้ยืมหนังสือเพื่อใช้ในการทำวิจัย ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่ทุกท่านที่ให้การช่วยเหลือและประสานงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย

ขอกราบขอบพระคุณบิดา-มารดา ที่ให้กำเนิด ขอกราบขอบพระคุณมารดาที่ให้การสนับสนุนด้านทุนการศึกษาตลอดมา ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ปิ่นปิ่นท์ เหลืองพิทักษ์ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในทุกด้านๆ ขอกราบขอบพระคุณเพื่อนพระนิสิต และขอขอบคุณเพื่อน ๆ หลักรัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒ ของวิทยาลัยสงฆ์ลำพูนทุกท่าน ที่ให้กำลังใจ ให้คำปรึกษา คอยช่วยเหลือทุกมาอย่างดี

คุณงามความดีอันใดของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และคุณบิดามารดาและผู้มีพระคุณทุกท่าน มา ณ โอกาสนี้

นางสาวสารณีย์ เหลืองพิทักษ์

วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ คำอธิบายศัพท์เฉพาะ	๖
๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๔
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๕
บทที่ ๒ มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	
๒.๑ ความหมายของมหาปุริสลักษณะ	๑๖
๒.๑.๑ มหาปุริสลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎก	๑๖
๒.๑.๒ มหาปุริสลักษณะในคัมภีร์อรรถกถา	๑๘
๒.๑.๓ มหาปุริสลักษณะในปกรณ์วิเสส	๑๘
๒.๒ มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า	
๒.๒.๑ มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะ	๒๐
๒.๒.๒ มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะด้านบุคลาธิษฐาน	๒๙
๒.๓ ที่มาและสาเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะ	
๒.๓.๑ มหาปุริสลักษณะกับการบรรลุโพธิญาณ	๓๕
๒.๓.๒ มหาปุริสลักษณะคือผลแห่งกุศลกรรม	๓๘
๒.๓.๓ มหาปุริสลักษณะคือผลของการบำเพ็ญ	๔๑

บทที่ ๓ พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๓.๑	ความเป็นมาของพระพุทธรูป	๔๘
๓.๒	พุทธลักษณะพระพุทธรูปในสมัยต่างๆ	
๓.๒.๑	พระพุทธรูปยุคคันธาระ	๕๖
๓.๒.๒	พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย	๕๗
๓.๒.๓	แบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗ - ๑๐)	๕๘
๓.๒.๔	แบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๘)	๕๘
๓.๒.๕	แบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘)	๕๙
๓.๓	พุทธลักษณะพระพุทธรูปในประเทศไทย	
๓.๓.๑	สมัยทวารวดี	๕๙
๓.๓.๒	สมัยอาณาจักรศรีวิชัย	๖๐
๓.๓.๓	สมัยอาณาจักรลพบุรี	๖๑
๓.๓.๔	สมัยอาณาจักรเชียงใหม่	๖๒
๓.๓.๕	สมัยอาณาจักรสุโขทัย	๖๓
๓.๓.๖	สมัยอยุธยา	๖๕
๓.๓.๗	สมัยรัตนโกสินทร์	๖๖
๓.๔	พุทธลักษณะพระพุทธรูปในล้านนา	
๓.๔.๑	ศิลปะหริภุญชัย(พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)	๖๗
๓.๔.๒	ศิลปะล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๒)	๖๙
๓.๔.๓	ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนา	๗๒
๓.๔.๔	คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนา	๗๒
๓.๔.๕	เทคนิคการสร้างพระพุทธรูป	๗๕
๓.๔.๖	วัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป	๗๖
๓.๕	พระพุทธรูปสำคัญในล้านนา	
๓.๕.๑	พระพุทธรูปสิหิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	๗๘
๓.๕.๒	พระพุทธรูปรัตน (พระแก้ว) อ.เมือง จ.เชียงราย	๙๒
๓.๕.๓	พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่	๑๐๒
๓.๖	พุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา	
๓.๖.๑	พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสิหิงห์ จ.เชียงใหม่	๑๐๕
๓.๖.๒	พุทธลักษณะของพระพุทธรูปรัตนกร (พระแก้ว) จ.เชียงราย	๑๐๖

๓.๖.๓ พุทธลักษณะพระเจ้าเก้าตื้อ วัดสวนดอก จ.เชียงใหม่	๑๐๗
บทที่ ๔ วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา	
๔.๑ มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา	๑๐๘
๔.๑.๑ วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสี่หังค์	๑๑๐
๔.๑.๒ วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปตนกร	๑๑๑
๔.๑.๓ วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระเจ้าเก้าตื้อ	๑๑๑
๔.๒ วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา	๑๑๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	
๕.๑.๑ สรุปมหาปุริสลักษณะของพระพุทธรูปที่ปรากฏในคัมภีร์ฯ	๑๑๓
๕.๑.๒ สรุปพุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา	๑๑๓
๕.๑.๓ สรุปวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปฯ	๑๑๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๗
บรรณานุกรม	
ประวัติผู้วิจัย	

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้ง เล่ม/ข้อที่/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๓/๒๘. หมายถึง วินยปิฎก มหาเวคค ปาติ เล่ม ๔ ข้อ ๓๓ หน้า ๒๘ ฉบับสยามรัฐปิฎก ๒๕๒๕.

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้ง เล่ม/ข้อที่/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๑๙๔. หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๑๑ ข้อ ๒๓๗ หน้า ๑๙๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ส่วนในการอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา การใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งคัมภีร์/ลำดับเล่ม/ ข้อ/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคตวิลาสินี สีลขันธวรรค อรรถกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย จะแจ้งตัวเลขประจำเล่มอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธัมมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ตามลำดับดังนี้

พระวินยปิฎก

วิ.ม.	(ไทย)	= วินยปิฎก มหาวิภังค (ภาษาไทย)
วิ.มหา	(ไทย)	= วินยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขันธวรรค	(ภาษาไทย)

ส.สพ.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก สังกตตนิกาย สพยตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก สังกตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ตีก.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก อังกตตนิกาย ติกนibat	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก อังกตตนิกาย ทสกนibat	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก อังกตตนิกาย ฉกนibat	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(บาลี)	=	สุดตันตปฎก อังกตตนิกาย อฎฐกนibat	(ภาษาบาลี)
ช.ช.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย ชุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ช.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย ชาต	(ภาษาไทย)
ช.ชา.เอกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย เอกกนibatชาต	(ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.อ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปฎก ชุททกนิกาย พุทธวงค์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.	(ไทย) =		อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
-----------	---------	--	------------------------	-----------

อรรถกถาพระสุดตันตปฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ช.อ.	(ไทย)	=	ชุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

ช.ธ.อ.	(ไทย)	=	ชุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
--------	-------	---	--------------------------	-----------

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การถือกำเนิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นในพระไตรปิฎกมีบันทึกไว้ว่ามีเหตุอัศจรรย์ คือ แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการจุติแผ่นดินไหวเนื่องด้วยการประสูติ^๑ เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการประสูติ^๒ ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ^๓ และด้วยเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะนี้ ทำให้พระองค์ทรงได้รับคำทำนายเมื่อครั้งประสูติจากพราหมณ์เจ็ดคนเป็นคติสองอย่าง คือ ถ้าอยู่ครองฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ถ้าเสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นศาสดาเอกของโลก แต่มีพราหมณ์ท่านหนึ่งคือ โกทัตถุพราหมณ์ ซึ่งเป็นพราหมณ์หนุ่มสุดได้พิจารณาพระลักษณะของพระโอรสว่ามีลักษณะมหาบุรุษชัดเจน จึงทำนายว่าพระโอรสจักต้องเสด็จออกบวช ตรัสรู้เป็นศาสดาเอกในโลกแน่นอน^๔

ความเป็นมาแห่งมหาปุริสลักษณะเดิมนั้นมาจากตำรามหาบุรุษของเหล่าพราหมณ์ โดยตำนานกล่าวว่า มีท้าวมหาพรหมชั้นสุทธาวาสทราบว่าจะพระพุทธเจ้าจักบังเกิดขึ้นในโลก และมีลักษณะมหาบุรุษเช่นนี้ จึงได้แปลงกายเป็นพราหมณ์มาบัญญัติตำราว่าด้วยมหาบุรุษลักษณะขึ้น และพราหมณ์ผู้เรียนไตรเพทจนจบ แต่ตำรานี้ได้อันตรธานหายไป มีเพียงพวกพราหมณ์ที่จดจำตำราสืบทอดต่อกันมา^๕ โดยมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการนั้นประกอบด้วย

๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน
๒. พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีก้าข้างละ ๑,๐๐๐ ซึ่งมีกงมีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง
๓. มีส้นพระบาทยื่นยาวออกไป
๔. มีพระองค์ลีลา

^๑ อัง.อฎฐก.(ไทย) ๒๓/๓๒๒,๓๒๓/๑๖๗.

^๒ ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๕๓/๓๗๘.

^๓ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๗/๑๓๐.

^๔ จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐ .

๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม
๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจติดกันเป็นรูปตาข่าย
๗. มีข้อพระบาทสูง ข้อที่มหาบุรุษมีข้อพระบาทสูงนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ
๘. มีพระขงฆ์เรียวดุกแข็งเนื้อทราย
๙. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานูด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง
๑๐. มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก
๑๑. มีพระฉวีสีทอง คือคล้ายทองคำ
๑๒. มีพระฉวีละเอียด จนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้
๑๓. มีพระโลมชาติเดียว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว
๑๔. มีพระโลมชาติปลายอนขึ้น คือ พระโลมชาติขุดเป็นวงเวียนขวาดังกุนทลสีครามเข้มดัง

ดอกอัญชัน

๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดุกกาย
๑๖. มีพระมังสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์
๑๗. มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุกลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์
๑๘. มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน
๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุกปริมณฑลแห่งต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วา ของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด
๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี
๒๒. มีพระหนุดุกคางราชสีห์
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่
๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน
๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่างกัน
๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม
๒๗. มีพระชีวหาใหญ่ยาว
๒๘. มีพระสุรเสียงดุกเสียงพรหม ตรัสดุกเสียงร้องของนกการเวก
๒๙. มีดวงพระเนตรดำสนิท
๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุกตาถูกโคเพ็งตลอด
๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น

๓๒. มีพระเศียรดุษฎีประดับด้วยกรอบพระพักตร์^๖

ด้วยเหตุแห่งลักษณะมหาบุรุษที่ได้มาการบันทึกไว้นี้ การสร้างพระพุทธรูปจึงเกิดขึ้น เพื่อเป็นตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้พุทธศาสนิกชนรุ่นหลังได้ระลึกถึงและสักการบูชา อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ซึ่งเราสามารถพบเห็นได้ในปัจจุบัน

โดยมูลเหตุที่เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้นนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่อง “ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์” ประทานความเห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปนั้นปรากฏอยู่ในตำนานพระแก่นจันทน์ ซึ่งได้กล่าวถึงพุทธประวัติ ตอนที่พระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และทรงค้างอยู่ที่ดาวดึงส์สวรรค์นั้น ๑ พรรษา พระเจ้าปเสนทิแห่งกรุงโกศลเมื่อมิได้เห็นพระพุทธองค์มาช้านาน ก็มีความรำลึกถึง จึงทรงรับสั่งให้ช่างทำพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์แดงขึ้น ประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธองค์เคยประทับ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นปฏิสนธิกับพระพุทธองค์ด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระแก่นจันทน์กลับไปอยู่ที่ประทับ เพื่อสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างสร้างพระพุทธรูป เมื่อพระพุทธองค์ทรงล่องลับไปแล้ว ความที่กล่าวไว้ในตำนานประสงค์ที่จะอ้างว่าพระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์นั้น เป็นแบบอย่างของพระพุทธรูป ซึ่งสร้างกันต่อมาภายหลัง หรืออีกนัยหนึ่งคือ อ้างว่า พระพุทธรูปมีขึ้น โดยพระบรมพุทธานุญาต และเหมือนพระพุทธองค์^๗

จากหลักฐานทางศิลปกรรม การสร้างรูปเคารพของพระพุทธรเจ้าที่เป็นรูปมนุษย์ ปรากฏเป็นครั้งแรกในศิลปะอินเดีย สมัยคันธารราฐในสมัยของพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ หลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จสู่ปรินิพพานแล้วประมาณ ๗๐๐ ปี ส่งผลให้พระพุทธรูป ในสมัยคันธาราฐนี้ นำความนิยม ในการสร้างรูปเคารพเทพเจ้าของชาวกรีกมา สร้างเป็นพระพุทธรูปขึ้น โดยปรากฏหลักฐานว่า ในอินเดียโบราณ สมัยก่อนหน้านั้น ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ยังไม่มีการสร้างรูปเคารพของพระพุทธรเจ้าในรูปที่เป็นมนุษย์ แต่จะใช้รูปที่เป็นสัญลักษณ์แทน เช่น ที่สถูปสาญจีและตามเจดีย์สถานต่างๆ หากเป็นรูปตอนประสูติจะแสดงด้วยรูปพระนางสิริมหามายาทรงยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ รูปตอนตรัสรู้แสดงด้วยต้นโพธิ์และบัลลังก์ และรูปตอนปฐมเทศนาแสดงด้วยธรรมจักรกับกวางหมอบ แสดงให้เห็นว่า ยังไม่มีประเพณีการสร้างพระพุทธรูป หรืออาจยังเป็นข้อห้ามอยู่^๘

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๑๖๐-๑๖๓.

^๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*, (ธนบุรี : ศิลปาบรรณาการโรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๓๔.

^๘ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๕

การสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นสัญลักษณ์ แทนพระพุทธรเจ้า ดังนั้น ลักษณะของพระพุทธรูปในแต่ละสกุลช่าง และแต่ละสมัยจึงมีพุทธศิลป์แตกต่างกันออกไปบางประการ แต่ในการสร้างพระพุทธรูปจะมีลักษณะที่สำคัญ ที่จะแสดงถึงให้เราทราบว่า รูปปั้นนั้นเป็นพระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีมหาบุริสลักษณะบางประการ เช่น ขนระหว่างคิ้ว เรียกว่า อุณาโลม มีส่วนบนของศีรษะนูนสูงขึ้นคล้ายสวมมงกุฎ เรียกว่า อุณหิส หรือ อุษณิษะ หรือพระเกตุมาลา นอกจากนี้ ยังมีพระรัศมีที่เปล่งออกมาจากพระเศียรของ พระพุทธรูป ทำเป็นตุ้มกลมคล้ายดอกบัวตูม หรือชูสูงขึ้นคล้ายเปลวไฟ^๙ และอื่นๆอีกหลายประการ ซึ่งแต่ละองค์จะมีเอกลักษณ์ และพุทธศิลป์ที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทสังคม คติความความเชื่อหรืออิทธิพลต่างๆ ในยุคนั้น เช่น ในส่วนของของพระพักตร์อาจดูมีเมตตาเป็นพิเศษ หรือดูน่าเกรงขามเป็นพิเศษ บางทีก็ดูสงบเยือกเย็น อาจหมายถึงได้ว่าบ้านเมืองยุคนั้นอยู่ในยุคสงบสุขร่มเย็น หรือช่วงมีวิฤกตติสงคราม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง เพราะช่างแต่ละสมัยเลือกที่จะสอดแทรกเรื่องราวและอารยะธรรมบางอย่างลงไปในพระพุทธรูปด้วย ซึ่งในประเทศไทยก็มีพระพุทธรูปเก่าแก่มากมายที่น่าศึกษา โดยการทวิวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกศึกษาพุทธรูปในล้านนาที่มีความเก่าแก่ และมีพุทธศิลป์แตกต่างกันบางประการและเป็นที่ยุติโดยทั่วไปมาศึกษา เนื่องจากปัจจัยที่จำกัดหลายด้าน โดยได้เลือกมา ๓ องค์ ดังนี้

๑. พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ พระพุทธสิหิงค์นั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาและเป็นอัตลักษณ์แห่งล้านนาเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่ามีความหมายที่แฝงไปด้วยพุทธปรัชญา และแรงศรัทธาแห่งผู้คน ก่อให้เกิดเป็นงานพุทธศิลป์แม่แบบของพุทธสิหิงค์ปฏิมาที่แพร่หลายไปทั่วทั้งแผ่นดินล้านนา

๒. พระพุทธรตนากร วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย พระแก้วหยกเชียงรายนี้ยังมีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของไทยมาอย่างยาวนาน ถูกสร้างขึ้นใหม่เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่า วัดพระแก้วแห่งนี้เคยเป็นที่ค้นพบพระแก้วมรกตมาก่อน ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้สักการบูชาและน้อมจิตระลึกถึงวัดว่า พระแก้วนี้มีความสำคัญคู่บารมีและเพื่อเฉลิมเกียรติของสมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี เนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พรรษาขึ้นอีกด้วย

^๙ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรื่องที่ ๒ พระพุทธรูป”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา:

<http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=29&chap=2&page=t29-2-infodetail01.html>

[๒๘ก.ย.๒๕๖๐]

๓. พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ถือเป็นพระพุทธรูปประติมากรรมที่สวยงามที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่และภาคเหนือ เป็นประติมากรรมเชียงแสนผสมสุโขทัย ที่งดงามและปราณีตมาก ความงามของพระพุทธรูปองค์นี้เมื่อเทียบส่วนกับพระพุทธรูปชินราช จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่เลื่องลือว่างดงามที่สุดในประเทศไทย และพระเจ้าแก้วตื้อก็มีความงดงามสุนทรีย์ภาพไม่น้อยกว่าเลย

พระพุทธรูปข้างต้นนั้นมีความสำคัญ มีความเก่าแก่และมีพุทธศิลป์ที่งดงาม น่าสนใจ เหมาะแก่การศึกษา ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์หาคำอธิบายลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยและผู้สนใจศึกษาใ้รู้ ในประวัติของพระพุทธรูป และการสร้างพระพุทธรูปเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการสร้างพระพุทธรูปในอนาคตและเป็นข้อมูลให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและเป็นข้อมูลทางวิชาการสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษามหาปุริสลักษณะของพระพุทธรูปที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์หาคำอธิบายลักษณะที่ปรากฏในพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ มหาปุริสลักษณะของพระพุทธรูปเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ พุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาเป็นอย่างไร

๑.๔. ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร(Documentary Research)โดยการทำการรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และรวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)จากหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ และการลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

มหาบุริสลักษณะ หมายถึง ลักษณะมหาบุรุษ ของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ

พระพุทธรูปสำคัญในล้านนา หมายถึง พระพุทธรูปที่ยกมาศึกษา ๓ องค์ ได้แก่ ๑. พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๒. พระพุทธรตนากร วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และ ๓. พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารทางพระพุทธศาสนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมหาบุริสลักษณะ และพระพุทธรูปสำคัญในล้านนานั้นพอสรุปได้ดังนี้

๑.๖.๑ หนังสือ

จันทร์ ชูแก้ว ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป” พบว่า ในพระวินัยปิฎกมีกล่าวถึงมหาบุริสลักษณะ ตอนที่อสิตดาบสหรือกาฬเทวิลดาบสเมื่อได้ทราบข่าวการประสูติก็ได้เดินทางจากอาศรมที่ติดกับภูเขาคิณคินท เพื่อเข้าเฝ้าพระโอรส อสิตดาบสประนมหัตถ์ถวายอภิวาทแทบพระบาททั้งสองของพระโอรส เพราะได้เห็นรูปลักษณะของพระโอรสว่ามีคติเป็น ๒ ตรงตามตำรา คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช หากเสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นศาสดาเอกของโลก^{๑๐}

พระยาลัดพลีธรรมประคัล (ป.อ.) ได้เขียนไว้ในหนังสือ “พุทธประวัติจากพระโอษฐ์” ว่าเป็นพระประวัติตรัสเล่า ไม่มีคำเรียบเรียงของผู้แต่งคละปน เพราะเป็นที่รวบรวมเฉพาะพุทธภาษิตที่ตรัสถึงประวัติของพระองค์เอง จากคัมภีร์พระไตรปิฎกล้วน เลือกรวบเอามาร้อยกรองให้เป็นหมวดหมู่ ติดต่อกันเป็นลำดับ มุ่งแสดงหลักธรรมที่แนบอยู่ในพระชนมชีพของพระองค์แทนการมุ่งทางด้านานประวัติหรือนิยายประวัติเพื่อให้เป็นหนังสือส่งเสริมปฏิบัติธรรมเล่มหนึ่ง เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นแก่นแห่งเรื่องพุทธประวัติด้วย เป็นส่วนพิเศษ^{๑๑}

^{๑๐} จันทร์ ชูแก้ว, **พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป**, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

^{๑๑} พระยาลัดพลีธรรมประคัล (ป.อ.), **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดการพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕).

พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ลักษณะไทย พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย” ว่าพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปนั้นส่งผลในทางกุศลบุญอย่างมาก ด้วยอานิสงส์แห่งการสร้างพระพุทธรูปไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ ด้วยวัตถุใดก็ตาม ผู้สร้างจะเป็นผู้มีทรงงาม รูปงาม มีฤทธิ์เดชมาก มียศมีศักดิ์ มีความสุข ไม่มีโรค อายุยืน ไม่มีเวรไม่มีภัย เกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์ มีทรัพย์มาก มีทาสชายหญิงบริวารห้อมล้อมทุกเมื่อและจะบรรลุนิพพาน (เชียงใหม่ ปณณาสขาดก ๒๕๔๑, ๕๑๗-๕๑๘) นอกจากการสร้างพระพุทธรูปแล้ว การซ่อมพระพุทธรูปให้คงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ก็จะเป็นมาซึ่งชัยชนะเหนือศัตรู มีทรัพย์มีสินไม่มีวันสิ้นสุด ดังเช่น พระเจ้าวิฆณุวงศ์ ผู้รบชนะเหล่าพระราชาน้องร้อยเอ็ดพระองค์ผู้มารุกราน “ด้วยทรงยกพระองค์ผู้ลี้ของพระองค์ขึ้นนิ้วหนึ่ง ทรงชี้พระราชาน้องนั้นไปรอบ ขณะนั้นเทียวพระราชาน้องพร้อมทั้งเสนาบมีข้างเป็นต้น หนีไป” ทั้งนี้ ด้วยอานิสงส์ที่พระเจ้าวิฆณุวงศ์ได้ไปซ่อมพระองค์ลี้ของพระพุทธรูปที่ขาดไปให้สมบูรณ์^{๑๒}

สร้อย สร้อยกุล ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์ล้านนา” ว่า เรามักเรียกดินแดนบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยว่าล้านนา ที่รับรู้ว่างดงามด้วยธรรมชาติแห่งขุนเขาและผู้คนที่มีน้ำใจไมตรี รวมถึงความมั่งคั่งของศิลปะและวัฒนธรรมประเพณี ที่มากด้วยเอกลักษณ์อันโดดเด่น แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าจะย้อนลงไปลึกกว่านั้น ถึงที่มาที่ไปตลอดจนความสำคัญอันมีนัยยะความเป็นประเทศไทยแล้วนั้น คงเป็นเรื่องที่จะมีผู้รู้ไม่มากนัก ทั้งที่การมีอยู่ของอาณาจักรล้านนานั้น มีผลสำคัญยิ่งต่อความเป็นประเทศไทย^{๑๓}

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “รู้เรื่องพระพุทธรูป” ว่า พระพุทธรูปคือรูปวัตถุแทนองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการสร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อราว ๒๐๐๐ ปีมาแล้ว หรือหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วราว ๕๐๐ ปี โดยได้รับการสืบสานต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน จนกลายเป็นวัตถุชิ้นสำคัญในพระพุทธศาสนา^{๑๔}

ส.พลายน้อย ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย” ว่า ความเป็นมาของพระพุทธรูปตามตำนานกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสูติ ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ซึ่งในเวลานั้นยังไม่บรรลุมรรคผลได้ทูลปรารภว่า แต่ก่อนบรรดาภิกษุพุทธ

^{๑๒} พิริยะ ไกรฤกษ์, *ลักษณะไทย พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธนากรกรุงเทพ, ๒๕๔๙).

^{๑๓} สร้อย สร้อยกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๔).

^{๑๔} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, *รู้เรื่องพระพุทธรูป*, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มิวเซียมเพลส, ๒๕๕๓).

สาวกก็เคยมาเฝ้าเห็นพระองค์อยู่เป็นนิตย์ต่อไป เมื่อพระองค์เข้าสู่ปรินิพพานแล้วพระภิกษุพุทธสาวก ก็จะไม่ได้อะไรเห็นอีกต่อไปก็คงจะพากันว่าเหวเป็นอันมาก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงฟัง ดั่งนั้นก็ส่งอนุญาตว่าถ้าพุทธสาวกเหล่าใดใครจะเห็นพระองค์พระให้พากันไปปลงธรรมสังเวช ณ ที่ใดที่ หนึ่งใน ๔ แห่งต่อไปนี้^{๑๕}

ประพันธ์ จินคง ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “เทศกาลประเพณีสิบสองเดือน” พระราชนิพนธ์ ในล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ก็จงยกตัวอย่างพระพุทธรูปชื่อว่าพระพุทธรูปคันธารราช ตอนหนึ่งว่า “สาเหตุที่พระพุทธรูปคันธารราชเรื่องวาริชชาติคือภายหลังที่พุทธเจ้าปรินิพพานและประมาณ ๒๐๐ ปีพระมัชฌิมติกเถระนำพระพุทธรูปไปประกาศยังแคว้นคันธาระเมื่อกษัตริย์องค์หนึ่งทรง เลื่อมใสหลังทรงฟังนิทานเรื่องนี้ จึงทรงให้สร้างพระพุทธรูปปางคันธารราชเป็นครั้งแรก หลังจากนั้น ประเทศไทยจึงนิยมนิยมสร้างพระพุทธรูปปางขอฝน เพื่อตั้งในพิธีขอฝนหรือพระราชพิธีพืชมงคล”^{๑๖}

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ” ว่าพระพุทธรูปตามประวัติศาสตร์การมีพระพุทธรูปตามตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆกรมศิลปากรแผนก โบราณคดีกล่าวได้ว่าได้มีการสร้างมาราว ๗ สมัยด้วยกันคือ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยเชียง แสน สมัยสุโขทัย สมัยศรีอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์

การสร้างพระพุทธรูปเครื่องสักการบูชาคือ การที่ศาสนิกชนศรัทธาในศาสนาอย่างแนบแน่นไม่ คลอนแคลน ต้องการมีสัญลักษณ์คือรูปเคารพตั้งประดิษฐานไว้เป็นตัวแทนพระพุทธรูปไว้เป็นที่เคารพ สักการะดังที่พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร) ได้นิพนธ์ไว้ดังนี้ “ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสมัยที่มี พระพุทธรูปปางต่างๆสมบูรณ์ที่สุดเริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้าง พระพุทธรูปปางต่างๆเพิ่มขึ้นถึง ๔๐ ปาง ตามพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิต ชิโนรสทรงคัดเลือกถวาย หลังจากนั้นก็มีพระพุทธรูปปางต่างๆเกิดขึ้นอีกหลายปางพอจะประเมินได้ว่า มีพระพุทธรูปปางต่างๆถึง ๖๖ ปางพระพุทธรูปปางต่างๆนั้นกำหนดตามพระอิริยาบถได้ ๓ อย่างคือ

๑. พระอิริยาบถยืน ๒๔ ปราง
๒. พระอิริยาบถนั่ง ๓๗ ปรางค์
๓. พระอิริยาบถนอน ๕ ปาง

พระพุทธรูปข้าง ๖๖ ปางนั้นยังจัดเข้าในพุทธจริยา ๓ ประการคือ

^{๑๕} ส.พลายน้อย, พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕).

^{๑๖} ประพันธ์ จินคง, เทศกาลประเพณีสิบสองเดือน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๖).

๑. พุทธจริยาในขณะที่ยังทรงบำเพ็ญเพียรนับแต่เสด็จออกผนวชจนถึงเวลาตรัสรู้และเวลาเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๖ ปี ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์โดยเฉพาะ เรียกว่า อัถถจริยา ถ้าจะกำหนดด้วยพระพุทธรูปปางต่างๆ ก็จะได้ถึง ๑๗ ทาง ตั้งแต่ปางที่ ๑ ปางอธิษฐานเพศบรรพชิตจนถึงปางที่ ๑๗ ปางรับเข้าสู่ตตุกก่อน สัตตตุง

๒. พุทธจริยาที่ยังทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระประยูรญาติเรียกว่า ญาติจริยา ซึ่งกำหนดพระพุทธรูปสี่ปาง คือ ปางโปรดพุทธบิดา ปางโปรดพุทธมารดา ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ปางห้ามพระญาติแย่งน้ำในสมุทร

๓. พุทธจริยาที่ยังทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนทั่วไปเรียกว่า โลกัถจริยา ถ้ากำหนดพระพุทธรูปปางต่างๆ จะมีถึง ๔๕ ปาง รวมพระพุทธรูปปางต่างๆ ซึ่งแสดงถึงพุทธจริยาของพระพุทธเจ้าทั้งหมดได้ ๖๖ ปาง^{๑๗}

นายบุรีบาล บุรีบาลบุรีรักษ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย” ว่าพระพุทธรูปสมัยนี้ทำด้วยศิลาดินเผาและโลหะแต่จะทำด้วยวัตถุ ใดๆ ก็ตามลักษณะโครงละม้ายคล้ายคลึงกันทั้งนั้น คือพระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้น ขมวดพระเศวตและป้าน ไม่มีไรพระศก พระนลาฏคดเคี้ยว หลังพระเนตรอุ้มจนเกือบได้ระดับระดับกับพระนลาฏ พระโขนงยาวเหยียด พระพักตร์แบนกว้าง พระโอษฐ์เบะ พระหนุป้าน จีวรบางแนบติดกับพระองค์ ชายสังฆาฏิมีทั้งอย่างสั้นเพียงพระฐานและยาวเลยลงมาจนจบพระนาภี พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ บั้วรองฐานกลีบใหญ่ กลางกลีบมักเป็นสัน มีกลีบเล็กแซม มีทั้งบัวคว่ำ บั้วหงาย และบัวหงายอย่างเดียว เกสรหยาบ พระยืนโลหะมักมีประภามณฑลและนั่งมักมีเรือนแก้วด้วย ตัวอย่างพระพุทธรูปสมัยนี้คนได้ ๘ ปางด้วยกัน คือ^{๑๘}

หนังสือ “พุทธประวัติ” กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ เนื้อหาปริเฉทที่ ๓ กล่าวถึงมหาบุรุษลักษณะว่า ก่อนพุทธศักราชประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ได้มีพราหมณ์คณาจารย์ ผู้ทรงคุณวุฒิหลายสำนักแต่งตำรามหาบุรุษลักษณะไว้ ตำรานี้ต่างคนต่างแต่งขึ้นมาตามความ คิดเห็นของตนโดยมิได้ปรึกษากันเลย ครั้นแต่งเสร็จแล้วก็ได้นำมาเปรียบเทียบกันดูซึ่งเป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ที่ข้อความในตำรานั้นตรงกันอย่างไรมาเชื่อ ในตำรานี้กล่าวถึงลักษณะของบุคคลผู้เป็นมหาบุรุษโดยมีองค์ประกอบครบ ๓๒ ประการ และใด กล่าวถึงคติของบุคคลผู้มีลักษณะตรงตามตำรามหาบุรุษลักษณะนั้นไว้ ๒ ประการด้วยกัน คือ ๑) ถ้าอยู่ครองฆราวาส ผู้นั้นจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ๒) ถ้าออก

^{๑๗} พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร:โครงการมูลนิธิ, ๒๕๓๓).

^{๑๘} นายบุรีบาล บุรีบาลบุรีรักษ์, พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย, (พระนคร:ศิลปากร, ๒๕๖๖).

บวช ผู้นั้นจักได้ ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นศาสดาเอกในโลก วันเวลาผ่านไปนับร้อยปีหาได้มีใครเกิดมาโดยมีลักษณะตรงตามตำรานั้นไม่ แต่ก็มีได้ทำลายตำรานั้น เพราะถือว่าเป็นตำราที่ศักดิ์สิทธิ์ และได้เก็บรักษาเป็นมรดกสืบต่อ ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๕ กันมาหลายชั่วอายุคน เพราะต่างก็เชื่อมั่นว่าไม่วันใดก็วันหนึ่ง บุคคลผู้มีมหาปुरुสลักษณะตรงตามตำราจะอุบัติในโลกมนุษย์เพื่อจัดความมีดมนของสัตว์โลก^{๑๙}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พงษ์สมุทร วิชามูล ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษามหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า” ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า มหาปुरुสลักษณะ หมายถึง ลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่ มหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก มีกล่าวถึงลักษณะของมหาบุรุษเพียงบางประการเท่านั้น แต่มีกล่าวไว้อย่างละเอียดครบ ๓๒ ประการ พร้อมอานิสงส์ที่ทำให้ได้มหาปुरुสลักษณะไว้ในลักขณสูตรและมหาปทานสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย และกล่าวถึงบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ เรียกว่า พระมหาบุรุษ ซึ่งมีคติสองอย่างคือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิ ถ้าออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยคัลวิลาสินี อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายมหาปुरुสลักษณะไว้โดยละเอียดและเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ได้กล่าวถึงมหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า ในบทสนทนาระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน ว่าเป็นพุทธลักษณะที่แตกต่างจากพุทธบิดาและพุทธมารดา เปรียบได้กับดอกบัวแม้จะเกิดในดิน ในน้ำ แต่มีสี กลิ่น รส ที่เลิศกว่าดินและน้ำ พระพุทธเจ้าสมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ เพราะอานิสงส์ของการบำเพ็ญบารมีนานนับ ๔ อสงไขยแสนกัปในอดีตชาติ จนครบ ๓๐ ประการ ได้แก่ บารมี ๑๐ อุบาสกมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ พระองค์จึงได้ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าสมดังปณิธานที่พระองค์ได้ตั้งพระทัยไว้ จึงกล่าวได้ว่ามหาปुरुสลักษณะที่ปรากฏเฉพาะแก่พระมหาบุรุษเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัยอันเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัยและผลนั่นเอง^{๒๐}

ประพันธ์ กุลวินิจฉัย ได้ทำรายงานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์เรื่องพระพุทธรูปในฐานะปูชนียวัตถุของชาวพุทธ” ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องการสร้างพระพุทธรูปและมีพัฒนาการมาจน

^{๑๙} กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ , **พุทธประวัติ**, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗).

^{๒๐} พงษ์สมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

ปัจจุบันนั้นตามหลักฐานเอกสารทั้งที่เป็นปฐมภูมิและทุติยภูมิเช่นพระไตรปิฎก อรรถกถาและตำราวิชาการต่างๆ ที่สืบค้นได้ ดังนี้

๑. ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพบคำว่ารูปปฏิมา ส่วนในอรรถกถาพบคำว่าพระปฏิมาอยู่หลายที่แต่มีอยู่ที่หนึ่งมีความหมายที่คล้ายตามคำว่า Sculpture หมายถึงประติมากรรม เช่น ข้อความว่า เจตีย์ คือ พระปฏิมา [พระ-พุทธรูป] คำในวงเล็บนั้นมาในอรรถกถา ซึ่งมีขึ้นภายหลังพระไตรปิฎกหลายร้อยปี ในช่วงที่พระพุทธโกศจารย์นั้น พระพุทธรูปในลังกาคงได้รับจากอินเดียยุคต่าง ๆ แล้ว หรือในการทำสังคายนาแต่ละครั้ง คงเพิ่มเติมภาษาร่วมสมัยในครั้งนั้น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม คำว่ารูปปฏิมา และพระปฏิมาไม่ใช่พระพุทธรูป แต่เป็นพระเจตีย์คือรัตนที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความเคารพยำเกรง ส่วนพระปฏิมาที่พบในที่ต่าง ๆ อีกหลายแห่งนั้นเป็นข้อความอุปมาบ้างเป็นรูปพระวรกายของพระพุทธเจ้าบ้าง เช่น ตรัสกับพระวัคคลี หรือตรัสชาดกต่าง ๆ ในอดีตชาติของพระองค์ดีของพระสาวกก็ดี ที่ให้ความถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น อานิสงส์การทำทานในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ มา

๒. ในเอกสารประวัติศาสตร์หลังพุทธปรินิพพานยืนยันตรงกันว่าพระพุทธรูปหรือพุทธศิลป์เรื่องการสร้างพระพุทธรูปนั้นเกิดขึ้นครั้งแรกในอินเดียสมัยคันธาระ โดยได้รับอิทธิพลจากการทำรูปปั้นเทพเจ้าของชาวกรีกที่เข้ามายึดครองบางส่วนของชมพูทวีปโดยกษัตริย์ชาวกรีก ทรงพระนามว่า เมนนีเดอร์ หรือพระเจ้ามิลินท์ผู้ทรงพระปรีชาในการปกครองและศาสนาแต่ภายหลังทรงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเพราะพระธรรมเทศนาของพระอรหันต์นาคเสน ดังนั้นพระเจ้ามิลินท์จึงทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช เช่น การสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งพระพุทธรูปมากมาย ดังนั้นจึงเกิดมีพัฒนาการการทำพระพุทธรูปไว้สักการบูชากันมา ผ่านยุคแล้วยุคเล่าจนได้แพร่หลายเข้ามาถึงประเทศไทย อาทิเช่น ทวารวดีศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อโยธยา รัตนโกสินทร์ ตามลำดับ ตามเอกสารที่ได้สืบค้นแล้ว^{๒๑}

พระภุมเมธ สุเมธ (พูนสุวรรณ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อและพฤติกรรมของชาวพุทธที่มีต่อพระเจ้ากัณฑ์ วัดสวนดอก เชียงใหม่” ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า ความเชื่อศรัทธาในพระพุทธรูปตามหลักพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย หลักความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) หลังจากนั้น จึงมีการสร้างปฏิมากรรมลอยตัวอุทิศให้พระพุทธเจ้า เรียกว่า อุเทสิกเจตีย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเคารพกราบไหว้ในฐานะเป็นพุทธานุสสติ คือ เป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธรูปคุณของพระพุทธเจ้า แต่

^{๒๑} ประพันธ์ กุลวินิจฉัย, "วิเคราะห์เรื่องพระพุทธรูปในฐานะปูชนียวัตถุของชาวพุทธ", รายงานวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในดินแดนล้านนา ซึ่งมีความเชื่อดั้งเดิมอยู่ก่อนแล้ว คือ ความเชื่อในเรื่องวิญญาณนิยม ความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดา และความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้น กลายเป็นความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป โดยมีการสร้างเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ หรือ เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่เบื้องหลังพระพุทธรูป ซึ่งสามารถดลบันดาลพรต่างๆ ได้ เช่นเดียวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ตามที่ตนนับถือ ซึ่งจากผลการศึกษาความเชื่อของชาวพุทธที่มีต่อพระพุทธรูป พบว่า พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนามากที่สุด และก็มี ความเชื่อในความเชื่อดั้งเดิมมากเช่นเดียวกัน คือ มีความเชื่อในกฎแห่งกรรม (กัมมสัทธา) และเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) แต่ก็มี ความเชื่อในเรื่องวิญญาณ (วิญญาณนิยม) และอำนาจเหนือธรรมชาติ (ธรรมชาตินิยม) ด้วยเช่นกัน

จากผลการศึกษาพฤติกรรมที่มีต่อพระพุทธรูป พบว่า โดยส่วนใหญ่พุทธศาสนิกชนมีพฤติกรรมที่ปฏิบัติต่อพระพุทธรูปด้วยการกราบไหว้บูชา การบริจาคน้ำจืดในตู้บริจาคน้ำ แต่ยังมีส่วนหนึ่งที่มีพฤติกรรมปฏิบัติในความเชื่อดั้งเดิม คือ การอ้อนวอนขอพร และมีความเชื่อในเรื่องชะตาชีวิตด้วยการเสี่ยงเซียมซี (เป็นคำทับศัพท์ภาษาจีนแต่จื๋อหมายถึง ไบ่ทำนายโชคชะตาที่ต้องลุ้นไม้ตัวเสี่ยงทาย) สอดคล้องกับผลการสังเกต ซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่เข้ามาเพื่อกราบไหว้บูชา

จากผลการศึกษาข้อเสนอแนะและพฤติกรรมของชาวพุทธ พบว่า พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มีความเชื่อตามหลักศรัทธาของพระพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม คือ เข้ามากราบไหว้บูชาพระพุทธรูป แล้วทำการสวดมนต์ขอพร และนั่งสมาธิ สอดคล้องกับผลการสัมภาษณ์ คือ เข้ามากราบไหว้บูชาและนั่งสมาธิ ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา มากกว่าการปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิม เนื่องจากมีเหตุผลเดียวกัน คือ การเข้ามาสักการะกราบไหว้เพื่อความสงบสุขทางจิตใจ และได้มีข้อเสนอแนะว่า คณะสงฆ์หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรมีการสื่อสารความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับความเชื่อและการปฏิบัติต่อพระพุทธรูป รวมไปถึงการจัดสถานที่และกิจกรรมในศาสนสถานที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนหลักศรัทธาที่ถูกต้อง^{๒๒}

พระหล้า อมรเมโธ (มูลใจทราย) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ตำนานสิหิงคินิทานในล้านนา” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า การแต่งตำนานต่างๆ ในล้านนาไม่ว่าจะเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา หรือประวัติศาสตร์ของอาณาจักรต่างๆ มีแนวการเขียนในรูปแบบคล้ายคลึงกันคือเนื้อหา

^{๒๒} พระภูเมธ สุมเมโธ (พูนสุวรรณ), “ความเชื่อและพฤติกรรมของชาวพุทธที่มีต่อพระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

เกี่ยวกับศาสนาโดยตรง และเนื้อหาที่เป็นประวัติศาสตร์หรือแฝงไว้ ซึ่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองหรืออาณาจักร ตำนานสิหิงคินิทานซึ่งรจนาขึ้นโดยพระโพธิ์รังสีเถระเนื้อหาได้บอกเล่าประวัติความเป็นมาของพระพุทธสิหิงค์ และเหตุการณ์บ้านเมืองในยุคสมัยนั้น กล่าวได้ว่า ตำนานสิหิงคินิทานเป็นการบันทึกเรื่องราวประวัติศาสตร์การเมืองและการศาสนา ที่เข้ามาตั้งมั่นในล้านนาอย่างสมบูรณ์และมั่นคงแข็งแรงนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลของตำนานสิหิงคินิทานก่อให้เกิดงานพุทธศิลป์ต่างๆ อย่างกว้างขวางและเป็นที่แพร่หลายได้กลายเป็นแม่แบบของการเขียนประวัติพระพุทธรูปในกาลต่อมา อีกทั้งยังเป็นการรองรับพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งได้กลายเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ และสร้างขึ้นเพื่อการสักการบูชา ส่งผลต่อความเชื่อและความศรัทธาจนกลายเป็นประเพณีปฏิบัติ มีความเชื่อว่าพระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปอันเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เพราะการที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน มีพุทธศิลปะอันงดงาม ถูกต้องตามมหาบุริสลักษณะ นอกจากนี้แล้ว ตำนานสิหิงคินิทาน ยังได้แฝงหลักพุทธธรรมไว้เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาและเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตอีกด้วย

ตำนานสิหิงคินิทานนำมาสู่การวิเคราะห์ได้ว่า ยุคแห่งความโกลาหลุ่นวายที่เกิดขึ้นในครั้งก่อนส่งผลให้พระโพธิ์รังสีมหาเถระได้รจนาคัมภีร์สิหิงคินิทานขึ้น โดยยึดเอาคัมภีร์มหาวงศ์เป็นหลักในการแต่ง พระโพธิ์รังสีมหาเถระได้ยกเอาพระพุทธรูปเป็นเหตุแห่งการแสดงประวัติความเป็นมาของพระพุทธสิหิงค์ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาหลังการว่างศ์พระพุทธสิหิงค์ได้กลายเป็นอัตลักษณ์แห่งล้านนาเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่ามีความหมายที่แฝงไปด้วยพุทธปรัชญาและแรงศรัทธาแห่งผู้คนก่อเกิดเป็นงานพุทธศิลป์แม่แบบแห่งพุทธพิมพ์ของพุทธสิหิงคปฏิมาที่แพร่หลายไปทั่วทั้งดินแดนแห่งล้านนา

จะเห็นได้ว่าการวิจัย แสดงให้เห็นถึงตำนานสิหิงคินิทาน มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของชาวล้านนาที่มีพัฒนาการสั่งสมมาเป็นเวลายาวนานจนกลายเป็นแบบแผนเฉพาะอันแสดงถึงความเจริญและมีเอกลักษณ์ของตนเองสะท้อนถึงความเชื่อและความศรัทธาอันก่อให้เกิดเป็นประเพณีและวัฒนธรรม มีอิทธิพลและหล่อหลอมชาวล้านนามีโลกทัศน์ ภูมิปัญญา และบุคลิกภาพที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะมาจนถึงทุกวันนี้^{๒๓}

มานิตย์ กันทะสัก ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “เติมเต็มพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธ” ได้กล่าวว่าการสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสัญลักษณ์แห่งความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ข้าพเจ้าต้องสร้างงานศิลปะโดยใช้กระบวนการในการวิจัย เก็บข้อมูลจากเอกสารทางวรรณกรรม และข้อมูลทางภาคสนาม สัมภาษณ์

^{๒๓} พระหล้า อมรมะโอ (มูลใจทราย), “การวิเคราะห์ตำนานสิหิงคินิทานในล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ผู้คนในระยะแรกเพื่อใช้เป็นต้นทางไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะชุด “เติมเต็มพระพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธะ” เพื่อสะท้อนให้เห็นความสำคัญในกระบวนการอันมีสาระประโยชน์ที่ส่งผลทางจิตใจ ด้วยวิธีการและกระบวนการมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ทั้งทางกาย วาจาและใจ ระหว่าง ระหว่างใจ ระหว่างคน ในชุมชนกับตัวศิลปินในทุกมิติอาศัยจุดร่วมคือ ความศรัทธา สร้างพระพุทธรูปที่แสดงอัตลักษณ์เฉพาะชุมชนและสื่อนัยในการเข้าถึงพระรัตนตรัยเข้าถึงจิตพุทธะ^{๒๔}

จากการศึกษางานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า ได้มีการศึกษาในเรื่องของมหาบุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการกับอนุพยัญชนะอีก ๘๐ ประการ และเรื่องของประวัติความเป็นพระพุทธรูปปางต่างๆไว้อย่างละเอียดแต่ยังไม่พบว่ามีการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์มหาบุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้สนใจค้นคว้าเพื่อให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้นต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เอกสารหลักที่ใช้คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกรอบของการศึกษา ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับมหาบุริสลักษณะ ทั้งด้านความหมาย ลักษณะ สาเหตุ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พร้อมทั้งศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลขั้นทุติยภูมิ คือ ส่วนที่เป็นงานนิพนธ์ต่างๆไป รวมทั้งเอกสาร งานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับวิจัยนี้

๑.๗.๓ นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเขียนงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุงแก้ไขเพื่อความถูกต้อง

๑.๗.๔ เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิจัย

^{๒๔} มานิตย์ กันทะสัก, “เติมเต็มพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธะ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปกร, ๒๕๕๓).

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเรื่องมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ

๑.๘.๒ ทำให้ทราบเรื่องพุทธรูปสำคัญในลัทธิ

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างมหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญ
ในลัทธิ

บทที่ ๒

มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

มหาปุริสลักษณะหรือลักษณะมหาบุรุษนั้นเป็นหลักฐานแสดงคุณลักษณะของบุคคลที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยต้องประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษครบทั้ง ๓๒ ประการ และประดับด้วยอนุพยัญชนะ คือ ลักษณะพิเศษเล็ก ๆ น้อย ๆ อีก ๘๐ ประการ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรานั้นก็อุบัติขึ้นพร้อมมหาปุริสลักษณะนี้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการ โดยในบทที่ ๒ นี้ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมถึงอรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับมหาปุริสลักษณะทั้งด้าน ความหมาย ลักษณะ สาเหตุ ไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของมหาปุริสลักษณะ

มหาปุริสลักษณะ มีความหมายตามนัยดังต่อไปนี้

มหา แปลว่า มาก , ใหญ่ , ยิ่งใหญ่

ปุริส แปลว่า ผู้ชาย หรือ บุรุษ

ลักษณะ หรือลักษณะ หมายถึง ลักษณะของบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ได้แก่ มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า^๑

๒.๑.๑ มหาปุริสลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑) มหาปุริสลักษณะในพระวินัยปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงมหาปุริสลักษณะตอนที่อสิตดาบสหรือกาฬเทวิลดาบส เมื่อได้ทราบข่าวการประสูติก็ได้เดินทางจากอาศรมที่ติดกับภูเขาคิมพานต์ เพื่อเข้าเฝ้าพระโอรสอสิตดาบสประนมหัตถ์ถวายอภิวาทแทบบาททั้งสองของพระโอรส เพราะได้เห็นรูปลักษณะของพระโอรสปรากฏตรงตามมหาบุรุษพยากรณ์ศาสตร์ และได้กล่าวคำทำนายพระลักษณะของพระโอรสว่ามีคติเป็นสอง ตรงตามตำรา คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชา หาเสด็จออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นศาสดาเอกของโลกแน่นอน^๒

^๑ พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), พจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : บริษัทบูรพา จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๔

^๒ จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓

นอกจากนี้ในวินัยปิฎกมหาวรรค ได้กล่าวถึงมหาปุริสลักษณะเกี่ยวกับพระฉวีวรรณของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลิมทองสิงคี ทรงพ่นแล้ว ทรงพ่นวิเศษแล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยเหล่าภิกษุที่เคยเป็นชฎิลผู้ฝึกอินทรีย์และทรงพ่นแล้ววิเศษแล้ว^๓

ในวินัยมหาวรรคที่กล่าวมานี้ เป็นการกล่าวสรรเสริญพระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผุดผ่องเสมอด้วยสีลิมทอง ซึ่งเป็นอนุพยัญชนะข้อที่ ๑๑ ว่าเป็นผู้มีสีผิวผุดผ่องดังทองคำ ซึ่งดูต่างจากสีผิวคนปกติโดยทั่วไป

๒) มหาปุริสลักษณะในพระสุตตันตปิฎก

ในทีฆนิกาย มหาวรรคได้กล่าวถึงธรรมชาติของโพธิสัตว์ไว้ ๑๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๒.๑) มีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จสู่พระนครรัทของพระมารดา

๒.๒) เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติลงจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระนครรัทมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ร่วมเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอนุภาพมากส่องแสงไปไม่ถึงก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่ายังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกันและ ๑๐ สหัสโลกธาตุ สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก

๒.๓) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระนครรัทของมารดา มีเทพบุตร ๔ องค์เข้าไปอารักขาประจำชาติทั้ง ๔ ทิศด้วย ตั้งใจว่ามนุษย์หรือมนุษย์อย่าได้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย

๒.๔) เวลาพระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระนครรัทของมารดา พระมารดามีปกติทรงศีลคือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤตินิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการเสพของมีนเมาและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๒.๕) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระนครรัทของมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์ เป็นผู้ที่บุรุษไม่มีจิตกำหนดใด ๆ ไม่สามารถล่วงเกินได้

๒.๖) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระนครรัทของพระมารดา พระมารดาทรงได้กามคุณ ๕ อิมเอิบพรั่งพร้อม

^๓ วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๘/๗๐

๒.๗) เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ ทรงมีความสุขไม่ลำบากพระวรกายมองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ มีพระอวัยวะสมบูรณ์ มีพระอินทรีย์ไม่บกพร่อง

๒.๘) เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒.๙) พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ไม่ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปที่คลอดบุตรหลังจากตั้งครรภ์ได้ ๙ เดือนหรือ ๑๐ เดือน ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ ๑๐ เดือนเท่านั้น

๒.๑๐) พระมารดาของพระโพธิสัตว์ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปซึ่งจะนั่งคลอดหรือนอนคลอดก็ได้ ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประทับยืนประสูติเท่านั้น

๒.๑๑) เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของมารดาในตอนแรกเหล่าเทวดาจะทำพิธีต้อนรับหลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์

๒.๑๒) เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ พระองค์ ช่วยกันประคองพระโพธิสัตว์ไปไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดาแล้วกราบทูลว่าโปรดพระทัยเกิดพระเทวี พระราชโอรสของพระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น เป็นผู้มั่งคั่งดีใหญ่ (คติ ๒ ประการ)

๒.๑๓) เวลาที่พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่ายไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำเมือก เลือด หรือสิ่งไม่สะอาดใด ๆ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์เหมือนแก้วมณีที่บุคคลวางไว้ในผ้ากาสาพัสตร์ย่อมไม่ทำให้ผ้ากาสาพัสตร์แปดเปื้อน ถึงผ้ากาสาพัสตร์ก็ไม่ทำให้แก้วมณีแปดเปื้อนฉนั้นใด เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่ายเป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ฉนั้นนั้น

๒.๑๔) เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดามีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือทานน้ำเย็นและทานน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา

๒.๑๕) เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงหันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่ยกเทวดากันเศวตฉัตรตามเสด็จทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้วทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ) ว่า “เราคือผู้เลิศ ของโลกเราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายบัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

๒.๑๖) เวลาที่พระโพธิสัตว์ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้า ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก เหล่าสรรพสัตว์ในหมื่นโลกธาตุสามารถมองเห็นกันได้^๔

ธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๖ ประการ ที่ยกมานี้ แม้จะไม่ระบุถึงมหาปुरुสลักษณะไว้อย่างชัดเจนก็จริง แต่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์กันระหว่างมหาบุรุษกับธรรมชาติทั้ง ๑๖ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุว่าผู้เป็นมหาบุรุษที่สมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ ที่อุบัติในโลกมนุษย์ และได้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมโพธิญาณเท่านั้น จึงจะเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติ ๑๖ ประการเหล่านี้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นธรรมชาติของมหาบุรุษโดยแท้^๕

ในมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึง พระสมณโคดมพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ มีคติเป็น ๒ อย่างเท่านั้นคือ

๑) ถ้าผู้ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะมีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จากแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญมีรูปทรงสมเป็นวีรชัตรี สามารถอย่ายิราชศัตรูได้พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาวุธไม่ต้องใช้ศาสตรา ครอบครองแผ่นดินโดยธรรม^๖

๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เลิศในโลก

ในมัชฌิมนิกาย พบว่า พราหมณ์กล่าวชื่นชมพระบารมีของพระพุทธเจ้าความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เสด็จอุบัติมาด้วยแล้วมีพระอิศริยาภาพ มีพระวรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีเรืองงาม เป็นผู้นำศรัทธายิ่งนัก มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง เพราะลักษณะมหาบุรุษ ย่อมมีปรากฏในพระวรกายของพระองค์อย่างครบถ้วนและมีพระเนตรแจ่มใส มีพระพักตร์ผุดผ่อง มีวรกายสูงใหญ่ตรง มีพระเดชทรงรุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางหมู่สมณะ เสมือนดวงอาทิตย์รุ่งเรืองอยู่ พระองค์เป็นพระภิกษุมีคุณสมบัติงดงามน่าชื่นชมมีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง^๗

ในขุททนิกาย มีการกล่าวถึงมหาปुरुสลักษณะเกี่ยวกับพระสุรเสีงของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีคุณลักษณะพิเศษ ๘ ประการคือ

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗-๓๒/๑๑-๑๕.

^๕ ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปुरुสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕-๑๖.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๘.

๑. สละสลวย	๒. ชัดเจน
๓. ไพเราะ	๔. น่าฟัง
๕. กลมกล่อม	๖. ไม่แหบพร่า
๗. ลุ่มลึก	๘. ก้องกังวาน ^๘

จากการศึกษาพบว่า ธรรมชาติของพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระสุรเสียงเปล่งดุจเสียงพรหม คือก้องกังวาน ไพเราะดุจเสียงนกกการะเวก มีความสละสลวย กลมกล่อมน่าฟัง อีกทั้งมีความลุ่มลึก แต่ชัดเจนและไม่แหบพร่า พระสุรเสียงของพระพุทธรูปเจ้าทำให้ผู้ฟังเกิดความยินดี ปราโมทย์ สงบ เย็น คุณลักษณะพิเศษแห่งเสียงนี้ตรงกับมหาปุริสลักษณะที่ ๒๘

ในลักขณสูตร ที่ขนิกาย ปฏิวรรค พระพุทธรูปเจ้าตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการความว่า

ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ที่มหาบุรุษประกอบแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้มีคติสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระจักรพรรดิ

อนึ่ง ถ้ามหาบุรุษเสด็จออกบวชจะเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลังคา คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก^๙

๒.๑.๒ มหาปุริสลักษณะในคัมภีร์อรรถกถา

ในสมัยคตวลาลินี อรรถกถาที่ขนิกาย (มหาปทานสูตร) พระพุทธโฆษาจารย์ได้อรรถาธิบาย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ของพระพุทธรูปเจ้าโดยวิเคราะห์อย่างละเอียด ทำให้มองเห็นภาพ พุทธลักษณะต่าง ๆ เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ขึ้นด้วยการอธิบายมหาปุริสลักษณะแก่กายภาพที่มีลักษณะ พิเศษแตกต่างจากคนธรรมดาสามัญ อีกทางใช้วิธีการ อรรถาธิบายด้วยการอุปมาเปรียบเทียบ มหาปุริสลักษณะต่าง ๆ กับสิ่งธรรมดา คน สัตว์ พรหม ศาสตรา สิ่งประดับ เป็นต้น^{๑๐}

๒.๑.๓ มหาปุริสลักษณะในปกรณ์วิเสส

คัมภีร์ปกรณ์วิเสสที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้แก่ คัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งคัมภีร์เล่มนี้ มีการกล่าวถึงมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการไว้เช่นเดียวกัน

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์มิลินทปัญหามีการกล่าวถึงมหาปุริสลักษณะบาง ประการของพระพุทธรูปเจ้าในบทสนทนาระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน ดังนี้

พระยามิลินท์	“ข้าแต่พระนาคเสนพระพุทธรูปเจ้าประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ และประดับด้วยอัญมณีอัญชัญ ๘๐ มีสีกาย ดังทองคำ มีพระรัศมีสว่างรอบพระองค์ด้านละ ๑ วา เป็นนิจจจริงหรือ?
--------------	--

^๘ ชุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๐/๕๓๖.

^๙ ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๕๙.

^{๑๐} ดุรายละเอียดใน ที.ม.อ.(ไทย) ๑๒/๑๑๖.

- พระ นาคเสน “ขอถวายพระพรจริงอย่างนั้น”
- พระยามิลินท์ “ข้าแต่พระ ผู้เป็นเจ้าพระมารดาบิดาประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการก็ระดับด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการมีพระวรกาย ตั้งทองคำ มีพระรัศมีข้างละ ๑ วา หรือไม่?”
- พระนาคเสน “ขอถวายพระพร พระมารดาบิดาไม่เป็นอย่างนั้น”
- พระยามิลินท์ “ข้าแต่พระนาคเสน เมื่อพระมารดาบิดาไม่เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าจะเป็นอย่างนั้นได้หรือไม่ เพราะธรรมด้าย่อมคล้ายกับมารดาหรือคล้ายข้างบิดา?”
- พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ดอกปทุมหรือดอกกุบล ดอกปทุมหรือ มีอยู่หรือไม่?”
- พระยามิลินท์ “มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า เพราะดอกบัวเหล่านั้นเกิดอยู่ในน้ำ เกิดอยู่ในดิน แลอยู่ในน้ำ”
- พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ดอกบัวเหล่านั้นมีสี มีกลิ่น รส เหมือนดินกับน้ำหรือไม่?”
- พระยามิลินท์ “ไม่พระผู้เป็นเจ้า”
- พระนาคเสน “ข้อนี้ก็ฉันทันแหละมหาบพิตร”
- พระยามิลินท์ “พระผู้เป็นเจ้าเข้าใจแก่เป็นอันถูกต้องดีแล้ว”^{๑๑}

จากบทสนทนาระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน ดังที่ยกมานี้ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง ที่สนับสนุนว่ามหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการไม่ปรากฏแก่บุคคลทั่วไปแม้กระทั่งพุทธบิดาหรือพุทธมารดาที่ไม่ส่งมีลักษณะพิเศษดังกล่าว ด้วยเหตุผลว่ามหาบุรุษลักษณะจะปรากฏเฉพาะมหาบุรุษผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากพิจารณาถึงเรื่องกรรมพันธุ์คนทั่วไปก็จะมีรูปร่างไม่แตกต่างกันจากผู้เป็นบิดามารดา แม้แต่มหาบุรุษรูปลักษณะพื้นฐานทั่วไปคงไม่แตกต่างจากพุทธบิดาและพุทธมารดาเสียทีเดียว โครจเฉพาะมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะ ๘๐ เท่านั้นที่แสดงถึงความแตกต่าง ซึ่งในบทสนทนาระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน พระนาคเสนก็ได้เปรียบเทียบอย่างเห็นภาพชัดเจน ดุจดอกบัวแม้จะเกิดในดินในน้ำแต่มีสีกลิ่น รส ที่เลิศกว่าดินและน้ำ

^{๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓),

๒.๒ มหาบุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า

๒.๒.๑ มหาบุริสลักษณะและอนุพยัญชนะ

มหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการที่กล่าวไว้ครบบริบูรณ์ใน ลักษณะสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคและมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค แห่งพระสุตตันตปิฎก มหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้า มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน

มหาบุริสไม่เป็นเหมือนคนอื่น เมื่อคนอื่นวางเท้าลงบนแผ่นดินปลายฝ่าเท้าสั้นเท้า หรือข้างเท้า ย่อมจรดก่อน ก็แต่ว่ายังปรากฏช่องในตอนกลาง แม้เมื่อยกขึ้นส่วนหนึ่งในปลายฝ่าเท้าเป็นต้นนั้นแหละก็ยกขึ้นก่อน ฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุริสนั้นย่อมจรดพื้นโดยทรงเหยียบพระบาท ครึ่งหนึ่ง พื้นรองเท้าทองคำฉะนั้น ทรงยกพระบาทขึ้นจากพื้นก็โดยทำนองเดียวกันนั้นแหละ เพราะฉะนั้น มหาบุริสนี้ซึ่งเป็นผู้มีพระบาทเรียบเสมอกัน^{๑๒}

๒. พื้นพระบาททั้ง ๒ มีจักรปรากฏ

อันเป็นความพิเศษของมหาบุริสเพราะว่า บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ดุมของจักรเหล่านั้นปรากฏ ณ ท่ามกลางพื้นพระบาทลวดลายวงกลม กำหนดด้วยดุม ย่อมปรากฏวงกลม ล้อมหน้าดุมปรากฏ ท่อน้ำปรากฏ ซี่ปรากฏ ลวดลายวงกลมในซี่ปรากฏ กงปรากฏ กงแก้วมณีปรากฏอีกทั้งปรากฏ รูปหอก รูปแว่นส่องพระฉาย รูปดอกพุดซ้อน รูปสายสร้อย รูปถาดทอง รูปมัจฉาคู รูปตั้ง รูปขอรูป รูปปราสาท รูปเสาระเบียด รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปหางนกงูรูปพิศาวาลวิชน รูปมงกุฎ รูปแก้วมณี รูปบาตร รูปพวงดอกมะลิ รูปดอกบัวขาบ รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกประทุม รูปดอกบุณฑริก รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ รูปถาดเต็มด้วยน้ำ รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปป่าหิมพานต์ รูปเขาสีเนรุ รูปพระจันทร์รูป พระอาทิตย์รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ รูปทวีปน้อย ๒๐๐๐ ทั้งหมดโดยที่รูปซึ่งบริวารของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยเป็นบริวารของจักรลักษณะนั่นเอง^{๑๓}

๓. มีสันพระบาทยืนยาว

ความว่ามีสันพระบาทบริบูรณ์ อธิบายว่า สันพระบาทของมหาบุริสไม่เหมือนสันเท้าของคนอื่นที่ยาว ลำแข้งตั้งอยู่สุดสันเท้าเป็นเหมือนตัดสันเท้าตั้งอยู่ฉะนั้น แต่ของมหาบุริสพระบาทมี ๔ ส่วนปลายพระบาทมี ๒ ส่วนลำพระองค์ตั้งอยู่ในส่วนที่ ๓ สันพระบาทในส่วนที่ ๔ เป็นเช่นนี้กับลูกคลื่นหนึ่ง ทำด้วยผ้ากัมพลสีแดง ดุจมันด้วยปลายเข็มแล้วตั้งไว้^{๑๔}

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๖/๑๖๗.

๔. มีพระองคฺลียาว

นิ้วพระหัตถ์ของมหาบุรุษไม่เป็นเหมือนนิ้วของคนอื่นที่บางนิ้วยาว บางนิ้วสั้น แต่ของมหาบุรุษ นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทยาวเหมือนของวานร ข้างโคนใหญ่แล้วเรียวไปโดยลำดับ ถึงปลายนิ้ว เช่นเดียวกับแท่งทรดาลที่ขยำด้วยน้ำมันยางแล้วปั้นไว้ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า มีนิ้วพระหัตถ์ที่ยาว^{๑๕}

๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม

มหาบุรุษมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนดุจปุยมุ้ยฝ้ายที่ยีได้ ๑๐๐ ครั้ง อาจรวมตั้งไว้ในเนยใส แม้ในเวลาพระชนม์เจริญพระหัตถ์และพระบาทก็จักอ่อนนุ่มเหมือนเมื่อพอประสูติพระหัตถ์และพระบาทของพระโพธิสัตว์นั้นอ่อนนุ่มเพราะฉะนั้นพระโพธิสัตว์จึงมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม^{๑๖}

๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจรูปตาข่าย

ในระหว่างพระองคฺลีหนึ่งไม่ติดกัน เพราะผู้มีมือติดกันเป็นพืดเช่นนี้ ถูกกำจัดโดยบุรุษโทษ แม้บวชก็ไม่ได้ แต่มหาบุรุษมีนิ้วพระหัตถ์๔ นิ้วพระบาท๕ ชิดสนิทเป็นอันเดียวกัน ก็เพราะพระองคฺลีทั้งหลายชิดสนิทเป็นอันเดียวกัน พระองคฺลีทั้งหลายจึงติดกันและกัน มีลักษณะเป็นข้าวเหนียวตั้งอยู่ พระหัตถ์และพระบาทของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นเช่นกับหน้าต่าง ตาข่ายอันช่างพูด ฉลาดดี ประกอบแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย^{๑๗}

๗. มีข้อพระบาทสูงสุดดุจสังข์คว่ำ

ในข้อนี้อธิบายว่าเพราะข้อพระบาทตั้งอยู่เบื้องบน พระบาทของพระโพธิสัตว์จึงมีบาทเหมือนสังข์คว่ำ จริงอยู่ ข้อเท้าของคนอื่นอยู่ที่หลังเท้า เพราะฉะนั้น เท้าของคนเหล่านั้นจึงติดกันเหมือนติดด้วยสลักกบถลอกไม่ได้ตามสะดวก เมื่อเดินไปฝ่าเท้าไม่ปรากฏแต่ข้อพระบาทของมหาบุรุษขึ้นไปตั้งอยู่เบื้องบน เพราะฉะนั้นพระวรกายท่อนบนของมหาบุรุษตั้งแต่พระนาภีขึ้นไปจึงมิได้ห้วนไหวเลย ดุจพระสุวรรณภูมิมาประดิษฐานอยู่ในเรือ พระวรกายท่อนเบื้องล่างย่อมไหว พระบาทถลอกกลับได้สะดวก เมื่อชนทั้งหลายยืนอยู่ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้างแม้ในข้างทั้งสองก็เห็นฝ่าพระบาทย่อมปรากฏแต่ไม่ปรากฏเหมือนยืนอยู่ข้างหลัง^{๑๘}

๘. มีพระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย

มีพระขงฆ์บริบูรณ์ด้วยหุ้มพระมังสะเต็ม ไม่ใช่เนื้อสะโพกติดโดยความเป็นอันเดียว ประกอบด้วยพระขงฆ์เช่นกับทองข้าวสาลี ท้องข้าวเหนียว^{๑๙}

^{๑๕} อ่างแล้ว.

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๑๗} อ่างแล้ว.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๔/๑๗๔.

๙. เมื่อประทับยืน พระหัตถ์จับถึงพระขานู

มหาบุรุษนั้นไม่ค่อม ไม่แคะระ ก็คนที่เหลือเป็นคนค่อมเป็นคนแคะระ คนค่อมกายส่วนบนไม่บริบูรณ์คนแคะระกายส่วนล่างไม่บริบูรณ์ คนเหล่านั้นเพราะกายไม่บริบูรณ์ เมื่อก้มลงจึงไม่สามารถรูปคลำเข้าได้ แต่ถ้ามหาบุรุษมีพระวรกายทั้งส่วนบนและส่วนล่างบริบูรณ์ จึงสามารถรูปคลำได้^{๒๐}

๑๐. มีพระคฺยเร้นอยู่ในฝัก

มหาบุรุษมีพระคฺยหะซ่อนอยู่ในฝัก ดุจฝักบัวทอง ดุจคฺยหะแห่งโคและช้างเป็นต้น เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษทรงมีพระคฺยหะเร้นอยู่ในฝักมีอรรถาธิบายว่าองค์ชาติควรปกปิดด้วยผ้า^{๒๑}

๑๑. มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจทอง

ในข้อนี้มีอรรถาธิบายว่า มหาบุรุษเช่นกับรูปทองแห่งที่คลุกเคล้าด้วยสีแดงชาดแล้วขัดด้วยเชียวเสื่อแล้วระบายด้วยดินสอแดงตั้งไว้ ด้วยเหตุว่าพระวรกายของมหาบุรุษแน่นสนิทละเอียดแล้วจึงแสดงพระฉวีวรรณ มหาบุรุษมีพระฉวีคล้ายสีทองคำ^{๒๒}

๑๒. มีพระฉวีละเอียดดุจสีไม้ติดพระวรกาย

อรรถาธิบายว่า ฉวีหรือมลทินไม่ติด คือกลิ่นเหมือนหยาดน้ำกลิ้งจากใบบัว ก็พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงกระทำการชำระพระหัตถ์เป็นต้น เพื่อกำหนดฤดูเพื่อผลบุญของพวกทายก อนึ่งทรงกระทำแม้โดยหลักปฏิบัติตนเอง ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า ก็ภิกษุผู้จะเข้าไปสู่เสนาสนะควรชำระเท้าแล้วจึงเข้าไป^{๒๓}

๑๓. พระโลมาขุมละเส้น

มนุษย์ทั่วไปจะมีขนคนเกิดขุมละสองสามเส้น แต่พระโลมาของมหาบุรุษจะมีขุมละเส้นและมีเส้นพระโลมาสีดำนิตดุจสีดอกอัญชันทั่วทั้งพระสรีระกาย และเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ได้ ๕ รอบ^{๒๔}

๑๔. มีพระโลมาชาติปลายงอนขึ้นเวียนเป็นทักษิณาวฏ์

มหาบุรุษมีพระโลมาชาติมีปลายงอนขึ้นเบื้องบน ตอนปลายเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ตั้งอยู่มองดูพระพักตร์งาม เพราะฉะนั้นมหาบุรุษมีพระโลมาชาติที่ปลายงอนขึ้นเบื้องบน^{๒๕}

๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดุจพระกายพรหม

มหาบุรุษมีพระวรกายตรงเหมือนกายพรหม คือมีพระวรกายสูงตรงขึ้นไปทีเดียว ความจริงโดยมากสัตว์ทั้งหลายย่อมน้อมไปในที่ทั้งสามคือที่คอที่สะเอวที่เข้าทั้งสองสัตว์เหล่านั้นเมื่อน้อมไปที่

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๐.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๐/๑๗๙.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๘/๑๗๗.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๖/๑๗๖.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๒/๑๘๙.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

สะเอวย่อมไปข้างหลังในที่ทั้งสองพวกนั้นย่อมโน้มไปข้างหน้าก็สัตว์บางพวกมีร่างกายสูง มีข้างคดบางพวกแหงนหน้าเที่ยวไปเหมือนจะนับดวงดาว บางพวกมีเนื้อและเลือดน้อยเป็นเช่นคนเป็นโรคเสียดท้อง บางพวกโน้มไปข้างหน้าเดินตัวสั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าก็ มหาบุรุษนี้ทรงดำเนินพระวรกายตรงที่เดียวมีประมาณเท่าส่วนสูง จักเป็นดุจเสาทองที่ยกขึ้นในเทพนคร อันหนึ่งพึงทราบว่ข้อนี้ท่านกล่าวว่าหมายถึงข้อที่มหาบุรุษลักษณะของมหาบุรุษ ซึ่งพอประสูติยังไม่บริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวง จะเจริญในโอกาสต่อไป^{๒๖}

๑๖. มีพระมังสะในที ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์

มหาบุรุษมีพระมังสะฟูบริบูรณ์ด้วยดี ในวันที่ ๗ สถาน คือหลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จะงอยพระอังสาทั้งสอง พระศอก เพราะฉะนั้นมหาบุรุษจึงชื่อว่าพระมังสะเต็มในที ๗ สถาน แต่ของคนเหล่าอื่นที่หลังมือและหลังเท้า เป็นต้นปรากฏเส้นเลือดเป็นตาข่ายที่จะงอยบ่าและคอปรากฏปลายกระดูก มนุษย์เหล่านั้นย่อมปรากฏเหมือนเปรต มหาบุรุษไม่ปรากฏเหมือนอย่างนั้น ก็มหาบุรุษมีพระศอกเช่นกับคลองทองคำที่เขากิ่งด้วยหลังพระหัตถ์เป็นต้น มีเส้นเลือดเป็นตาข่ายซ่อนไว้เพราะมีพระมังสะฟูบริบูรณ์ ในที ๗ สถาน ย่อมปรากฏเหมือนรูปศิลาและรูปปั้น ฉะนั้น^{๒๗}

๑๗. มีพระวรกายทั้งส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์

มหาบุรุษมีกึ่งกายท่อนบนเหมือนถึงกายท่อนหน้าของราชสีห์ เพราะฉะนั้นมหาบุรุษจึงชื่อว่ามีส่วนพระวรกายเบื้องหน้ากึ่งกายเบื้องหน้าแห่งราชสีห์ เพราะว่ากายเบื้องหน้าของราชสีห์บริบูรณ์ กายเบื้องหลังไม่บริบูรณ์ ก็พระวรกายทั้งของมหาบุรุษบริบูรณ์ดุจกายเบื้องหน้าของราชสีห์ แม้พระวรกายของมหาบุรุษก็เหมือนกายราชสีห์ย่อมไม่ตั้งอยู่สูงๆต่ำๆด้วยสามารถแห่งความฟูและความแพบเป็นต้น แต่ยาวในที่ควรยาวยอมเป็นอย่งนั้นในที่ควรสั้นควรล่า ควรเรียว ควรกว้าง ควรกลม ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายมหาบุรุษทรงปล้ำพระทัยนักแล เมื่อผลกรรมปรากฏทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดยาว อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่ยาว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดสั้น อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่สั้น ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดล่า อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่ล่า ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดเรียวอวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่เรียว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกว้าง อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กว้าง ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกลม อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กลม ” อัฏภาพของมหาบุรุษสะสมไว้ด้วยทานจิตบุญจิต ตรีเศียรมีไว้ด้วยบารมี ๑๐ ด้วยประการฉะนี้ ศิลปินทั้งปวงหรือผู้มีฤทธิ์ทั้งปวงในโลกไม่สามารถสร้างรูปเปรียบได้^{๒๘}

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๐๖/๑๖๗.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๐๘/๑๖๙.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒.

๑๘. มีพระปฤษฎางค์ราบเรียบเต็มเสมอกัน

มหาบุรุษมีอังสาเต็มคือบริบูรณ์ เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษจึงมีระหว่างพระอังสาเต็มอันที่จริงฐานะนั้นของคนพวกอื่นบุ่มหลังและท้องทั้งสองปรากฏเฉพาะตัวแต่ของมหาบุรุษพื้นพระมังสาตั้งแต่บั้นพระองค์จนถึงพระศอนี้ไปปิดพระปฤษฎางค์ตั้งอยู่เหมือนแผ่นกระดานทองที่ยกขึ้นตั้งไว้^{๒๙}

๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลจุดปริมณฑลของต้นไทร

มหาบุรุษมีพระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วา ของพระองค์ มหาบุรุษมีปริมณฑลจุดต้นนิโครธอธิบายว่ามหาบุรุษแม้โดยพระวรกายประมาณเท่ากันหยุดต้นนิโครธมีลำต้นและกิ่งเสมอกันเพราะจะเป็น ๕๐ ศอกก็ตาม ๑๐๐ ก็ตามย่อมมีปริมาณเท่ากันทั้งส่วนยาวทั้งส่วนกว้าง กายหรือว่าของคนอื่นยาวไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้น พระวรกายของมหาบุรุษเท่ากับว่าของพระองค์ และวาของมหาบุรุษเท่ากับกายของพระองค์^{๓๐}

๒๐. มีลำพระศอกกลมงามเท่ากันตลอด

มหาบุรุษมีลำพระศอกเท่ากัน คนบางคนมีลำคอยาว คด หนา เหมือนนกกระเรียนเหมือนนกยาง เหมือนหมู เวลาพูดเอ็นเป็นตาข่ายย่อมปรากฏเสียงออกมาแหบฉันใด ของมหาบุรุษไม่เหมือนอย่างนั้น ก็ลำพระศอกของมหาบุรุษเป็น เช่น กีบกลองที่เขากลึงดีแล้วในเวลาตรัสเอ็นเป็นตาข่ายไม่ปรากฏพระสุรเสียงดังก้องดุจเสียงเมฆกระหึ่ม^{๓๑}

๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี

เส้นประสาทนำไปซึ่งรสชื่อว่า รสัคคสา เป็นชื่อของเส้นประสาทนำรสอาหารของมหาบุรุษนั้นเลิศ เพราะเหตุนี้ มหาบุรุษจึงเป็นผู้ที่มีปลายเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารอันเลิศ มีเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารประมาณ ๗,๐๐๐ เส้น มีปลายขึ้นเบื้องบนแล้วรวมเข้าที่ลำพระศอกนั่นเอง พระกระยาหารแม้เพียงเม็ดงาตั้งอยู่ ณ ปลายพระชิวหาย่อมแผ่ไปทั่วพระวรกายทุกส่วน ด้วยเหตุนี้แล เมื่อมหาบุรุษทรงเริ่มตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่ได้ยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ได้ ด้วยข้าวสารเม็ดเดียวเป็นต้นบ้าง ด้วยเพียงผักดองฝายมือหนึ่งบ้าง แต่ของคนอื่นเพราะไม่มีอย่างนั้นรสโอชาจึงไม่แผ่ไปทั่วกาย เพราะเหตุนี้ชนเหล่านั้นจึงมีโรคมามาก^{๓๒}

^{๒๙} อ่างแล้ว.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๐.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๖/๑๘๔.

๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์

พระหนุของมหาบุรุษดุจคางของราชสีห์ เพราะฉะนั้น มหาบุรุษจึงมีพระหนุดุจคางราชสีห์ อธิบายว่า ราชสีห์มีคางท่อนล่างบริสุทธ์ที่ท่อนบนไม่บริสุทธ์ แต่ของมหาบุรุษบริสุทธ์แม้ทั้งสองดุจคาง เบื้องล่างของราชสีห์ เป็นเช่นกับพระจันทร์ในวันขึ้น ๑๒ ค่ำ^{๓๓}

๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ซี่

มีพระทนต์ ๔๐ซี่ คือข้างล่าง ๒๐ซี่ ข้างบน ๒๐ซี่ พระองค์ผู้ประเสริฐมีพระทนต์ ๔๐ องค์ คนอื่นแม้มีฟันครบบริบูรณ์ก็มี ๓๒ ซี่ แต่ถ้ากุมารนี้จะมี ๔๐ องค์^{๓๔}

๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน

พระทนต์ของมหาบุรุษจะตั้งอยู่เสมอกันไม่ห่าง ของคนเหล่านี้ ฟันบางซี่สูง บางซี่ต่ำ บางซี่ไม่เสมอกัน แต่ของมหาบุรุษนี้จะเสมอกันดุคหุ้มสังข์ ที่ช่างเหล็กตัด ฉะนั้น^{๓๕}

๒๕. มีพระทนต์เรียบสนิทไม่ห่างกัน

ฟันของพวกคนอื่นห่างเหมือนฟันจระเข้ เมื่อเคี้ยวปลาและเนื้อมัดระหว่างฟัน แต่พระทนต์ของมหาบุรุษจะไม่ห่างดุจแฉกแก้ววิเชียรที่ตั้งไว้บนแผ่นกระดานทอง^{๓๖}

๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม

ฟันของบุรุษอื่นเป็นฟันเสียขึ้น เพราะฉะนั้น เขี้ยวเขาบางซี่สีดำบ้าง ไม่มีสีบ้าง แต่มหาบุรุษนี้มีพระทนต์ขาวสะอาด จักเป็นพระทนต์ประกอบด้วยรัศมีรุ่งเรืองยิ่งกว่าแม้ดาวประกายพฤษ์^{๓๗}

๒๗. มีพระชีวหาอ่อนและยาว

มหาบุรุษพระชีวหาอ่อนและยาว แต่ลิ้นของคนอื่นหนาบ้าง เล็กบ้าง สั้นบ้าง กระด้างบ้าง ไม่เสมอบ้างแต่พระชีวหาของมหาบุรุษอ่อนและยาวสมบูรณ์ด้วยสีมหาบุรุษนั้นเพื่อปลดเปลื้องความสงสัยของผู้ที่มาเพื่อแสวงหาลักษณะนั้น เพราะพระชีวหาอ่อนจึงทรงแลบพระชีวหานั้นดุจของแข็งที่สะอาดแล้วลูบช่องพระนาสิกทั้งสองได้เพราะพระชีวหายาวจึงลูบช่องพระกรรณทั้งสองได้ ทรงประกาศความที่พระชีวหานั้นอ่อนและยาวอย่างนี้ จึงทรงปลดเปลื้องความสงสัยของพราหมณ์ผู้พยากรณ์เหล่านั้นได้หมายถึงพระชีวหาที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งสองอย่างนี้^{๓๘}

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๘/๑๙๔.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๔/๑๙๑.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๖๙.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม

แม้คนพวกอื่นย่อมมีเสียงขาดบ้าง แดกบ้าง เสียงเหมือนกาบ้าง แต่มหาบุรุษจักทรงประกอบด้วยเสียง เช่นกับเสียงของท้าวมหาพรหม ด้วยว่า ท้าวมหาพรหมมีเสียงแจ่มใส เพราะไม่กลั่นด้วยน้ำดีและเสมหะ กรรมแม้อันมหาบุรุษทรงกระทำแล้วย่อมชำระวัตถุของเสียงนั้น เพราะวัตถุบริสุทธิ์เสียงปรากฏขึ้นตั้งแต่พระนาภีเป็นเสียงบริสุทธิ์ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมปรากฏชัด มหาบุรุษหล่อเสียงนกกการเวก เพราะฉะนั้นมหาบุรุษจึงตรัส มีสำเนียงดุจเสียงนกกการเวก อธิบายว่า มหาบุรุษมีพระสุรเสียงก้องไพเราะดุจเสียงนกกการเวกอันน่าชื่นชม^{๓๙}

๒๙. มีพระเนตรดำสนิท

มหาบุรุษมีพระเนตรไม่ดำทั้งหมด พระเนตรของพระองค์ประกอบด้วยสีเขียวบริสุทธิ์ยิ่งนัก เช่นกับดอกสามหาวในที่ควรเขียว ในที่ควรเหลืองก็มีสีเหลืองเช่นกับดอกกรรณิการ์ ในที่ควรแดงก็มีสีแดงเช่นเดียวกับดอกชบา ในที่ที่ควรขาวก็มีสีขาวเช่นกับดาวประกายพุกฤษ์ ในที่ควรดำก็มีสีดำเช่นกับลูกประคำดีควาย พระเนตรย่อมปรากฏ เช่นกับสีหบัญชรแก้วอันเผยออก^{๔๐}

๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งคลอด

ดวงพระเนตรของมหาบุรุษทั้งหมดนั้นแตกต่างกับดวงตาของโคดำเป็นธาตุนา แต่ของลูกโคแดงผ่องใส อธิบายว่ามหาบุรุษมีดวงพระเนตรเช่นกับโคแดงอ่อน ซึ่งเกิดได้ครู่เดียว จริงอยู่ดวงตาของคนอื่นไม่บริสุทธิ์ประกอบด้วยตาถลนออกมาบ้าง ลีกลงไปบ้าง เช่น ตาสัตว์ มีข้างและหนุ เป็นต้น^{๔๑}

๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยนุ่น

พระอุณาโลมของมหาบุรุษเกิดในที่สุดพระนาสิกท่ามกลางพระโขนงทั้งสองและขึ้นไปเกิดในท่ามกลางพระนลาฏ พระอุณาโลมมีสีเสมอด้วยดาวประกายพุกฤษ์ และเช่นกับใยฝ้ายที่ยืดได้ ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งเขาใส่ลงไปใ้ในเนยใสตั้งไว้ และเสมอด้วยนุ่นไม้จ้าวและนุ่นเคลือ นี่เป็นข้อเปรียบเทียบ เพราะความขาวของนุ่น เมื่อจับปลายเส้นพระโลมาแล้วดึงออกจะได้ ประมาณครึ่งพระพาหา ครั้นปล่อยเส้นพระโลมาก็จะม้วนเป็นทักษิณาวรรตมีปลายในเบื้องบนตั้งอยู่พระอุณาโลมนั้น พระอุณาโลมนั้นย่อมรุ่งเรืองไปด้วยสิริเป็นที่จับใจนักดุจฟองน้ำเงินตั้งอยู่ ณ ท่ามกลางแผ่นกระดานทอง ดุจสายน้ำนมไหลออกจากหม้อทอง และดุจดาวประกายพุกฤษ์บนท้องฟ้าย่อมด้วยแสงอรุณนั้น^{๔๒}

^{๓๙} อ่างแล้ว.

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๘/๑๘๖.

^{๔๑} อ่างแล้ว.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๒/๑๘๗.

๓๒. มีพระเศียรงามบริสุทธิ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

อาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ อย่างคือความที่พระนลาฏบริบูรณ์และความที่พระเศียรบริบูรณ์ อธิบายว่า เพราะว่าพื้นพระมิ่งสะของมหาบุรุษนั้นขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรรณเบื้องขวาปกพระนลาฏ ทั้งสิ้นเต็มบริบูรณ์ ไปจดหมวกพระกรรณเบื้องซ้าย งดงามเหมือนแผ่นอุณหิสเครื่องประดับของ พระราชาชนทั้งหลาย แต่ชนเหล่าอื่นมีศีรษะไม่บริบูรณ์ บางคนมีศีรษะเหมือนลิง บางคนมีศีรษะ เหมือนผลไม้ บางคนมีศีรษะเหมือนช้าง บางคนมีศีรษะเหมือนหม้อ บางคนมีศีรษะเหมือนเงื่อมภูเขา แต่มหาบุรุษมีพระเศียรเช่นกับฟองน้ำบริสุทธิ์ดี ดุจมวลด้วยปลายเข็มตั้ง ไว้ในสองในนั้น ในนัยแรก พระกุมารมีพระเศียรดุจพระเศียรเป็นปริมณฑลในที่ทั้งปวงดุจอุณหิสเพราะเหตุนี้จึงชื่อว่ามีพระเศียร เป็นปริมณฑลดุจอุณหิส ^{๔๓}

จากการศึกษาพบว่านอกเหนือจากมหาบุรุษ ๓๒ ประการแล้วย่อมปรากฏลักษณะ ข้อปลีกย่อยหรือองค์ประกอบย่อยของมหาบุรุษที่นิยมเรียกว่า "อสีตยานุพยัญชนะหรืออนุพยัญชนะ ๘๐ ประการของพระพุทธเจ้า

๑. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวแหลมตั้งแต่โคนจนถึงปลายนิ้ว

๒. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมงามดุจกลิ้งไว้

๓. พระนขา(เล็บ)มีสีแดงสวยงาม

๔. ปลายพระหัตถ์๑๐ นิ้วมีปลายอนขึ้นสวยงาม(ดุจรูปภาพที่ ๑๒ ในภาคผนวก)

๕. พระโขนง(คิ้ว)มีวรรณะเครื่องกลมดำสนิทสวยงาม

๖. พระบาทและข้อพระหัตถ์ซ่อนอยู่ในพระมิ่งสะไม่ปรากฏนูนขึ้น

๗. ข้อพระบาทและข้อพระพักตร์ซ่อนอยู่ในพระมิ่งสะไม่ปรากฏนูนขึ้น

๘. ทรงพระราชดำเนินสง่างามดุจโคสุภะ

๙. ขณะพระดำเนินจะยกพระบาทขวาก่อน พระกายเบื้องขวายกย้ายตาม

๑๐. พระขานู(หัวเข่า)เกลี้ยงกลมไม่ปรากฏลูกสะบ้า

๑๑. มีพระลักษณะบุรุษสมบูรณ์ไม่มีกิริยาสตรี

๑๒. มีพระนาภี(สะดือ)โครงงานไม่บ่งพร่อง

๑๓. มีพระอุทร(ท้อง)สัณฐานเล็ก

๑๔. หน้าพระอุทรมีลายเวียนเป็นทักษิณาวรรต(เวียนขวา)

๑๕. ถ้าพระเพลา ทั้ง ๒ (ท่อนขา) กลมงามเหมือนท่อนกล้วย

๑๗. พระอวัยวะน้อยใหญ่งามบริบูรณ์หาที่ตำหนิมิได้

๑๘. พระมิ่งสะที่ควรหนักก็หนักที่ควรบางก็บาง

๑๙. พระมิ่งสะมิได้หดและเหี่ยวในใดที่หนึ่ง

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๐/๑๘๗.

๒๐. มีพระสรีระทั้งปวงปราศจากไฟและปาน
 ๒๑. มีพระสรีระทั้งปวงปราศจากมูลแมลงวัน
 ๒๒. พระวรกายบริสุทธิ์ทั้งเบื้องบนเบื้องล่าง
 ๒๓. พระวรกายบริสุทธิ์ปราศจากมลทินทั้งปวง
 ๒๔. ทรงมีพระกำลังมากเท่ากับช้างล้านเชือก
 ๒๕. พระนาสิก(จมูก)สูงโด่งสวยงาม
 ๒๖. สันฐานพระนาสิกงามแฉล้มแหลมข้อย
 ๒๗. ริมพระโอษฐ์เบื้องบนเบื้องล่างเสมอกันดี มีสีแดงดุจผลตำลึงสุก
 ๒๘. มีพระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมลทินทั้งปวง
 ๒๙. มีพระทนต์ขาวบริสุทธิ์ดุจเปลือกหอยสังข์
 ๓๐. มีพระทนต์เกลี้ยงสนิทไม่มีริ้วรอย
 ๓๑. มีพระอินทรีย์ ๕ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นงานบริสุทธิ์
 ๓๒. มีพระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔ กลมสมบูรณ์ดี
 ๓๓. ดวงพระพักตร์สันฐานยาวรูปไข่
 ๓๔. พระปรารค์ทั้งสองเต็มอิมบริบูรณ์
 ๓๕. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยลึก
 ๓๖. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยยาว
 ๓๗. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยเส้นตรงไม่คด
 ๓๘. ลายพระพักตร์ทั้งสองมีรอยสีแดงรุ่งเรือง
 ๓๙. พระวรกายมีรัศมีสว่างรอบเป็นปริมณฑล
 ๔๐. กระจุกพระปรารค์ทั้ง ๒ เต็มอิมบริบูรณ์
 ๔๑. กระจุกพระเนตรทั้ง ๒ ข้างกว้างและยาวเสมอกัน
 ๔๒. ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้ง ๔ ผ่องใสบริบูรณ์
 ๔๓. ปลายเส้นพระโลมา(ขน)ตรงไม่คดงอ
 ๔๔. พระชีวหา(ลิ้น)มีสันฐานสวยงาม
 ๔๕. มีพระชีวหาอ่อนไม่กระด้าง
 ๔๖. พระชีวหามีสีแดงเข้มสวยงาม
 ๔๗. พระกรรม(หู)ทั้งสองข้างมีสันฐานยาวเหมือนกลีบดอกบัว
 ๔๘. พระกรรมทั้ง ๒ มีสันฐานกลมยาว
 ๔๙. พระเส้น(เอ็น)ทั้งหลายเป็นระเบียบดีงาม
 ๕๐. พระเส้นทั้งหลายไม่หดยอด

๕๑. พระเส้นทั้งหลายฝังอยู่ในพระมังสะไม่หนุนขึ้นให้เห็น
๕๒. มีพระเศียรสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว
๕๓. พระนลาฏ(หน้าผาก)กว้างยาวเสมอกันสวยงาม
๕๔. พระนลาฏมีสัณฐานกลมสวยงาม
๕๕. พระโขนงคิ้วกลุ่มงามเหมือนคันธนู
๕๖. เส้นพระโขนงละเอียดสวยงาม
๕๗. เส้นพระโขนงราบเรียบโดยลำดับสวยงาม
๕๘. พระโขนงทั้งสองใหญ่พองาน
๕๙. พระโขนงยาวจนสุดหางพระเนตร
๖๐. ผิวพระมังสะละเอียดเหมือนเนื้อทอง
๖๑. พระวรกายรุ่งเรืองไปด้วยพระสิริ
๖๒. พระวรกายมิได้มีหมอง ผ่องใสอยู่เป็นนิจ
๖๓. มีพระวรกายสดชื่นอยู่ตลอดเวลาดุจดอกปทุมชาติ
๖๔. พระวรกายสัมผัสอ่อนนุ่มสนิทไม่แข็งกระด้าง
๖๕. พระวรกายมีกลิ่นหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคันธชาติกฤษณา
๖๖. เส้นพระโลมา(ขน)เสมอเหมือนกันหมด
๖๗. เส้นพระโลมาละเอียดเสมอกันหมดทั่วสรรพางค์กาย
๖๘. ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ หายพระทัยเข้าออกเดินสะดวก
๖๙. พระโอษฐ์มีสัณฐานงดงามดุจดอกบัวแย้ม
๗๐. กลิ่นพระโอษฐ์หอมเหมือนดอกอูบล
๗๑. พระเกศาดำสนิทเป็นเงางาม
๗๒. กลิ่นพระเกศามีกลิ่นหอม
๗๓. กลิ่นพระเกศาหอมดุจดอกโกมลบุปผาชาติ
๗๔. พระเกศามีสัณฐานกลมสวยทุกเส้น
๗๕. เส้นพระเกศาดำสนิทเหมือนกันทุกเส้น
๗๖. เส้นพระเกศละเอียดอ่อนทุกเส้น
๗๗. เส้นพระเกศาขดเป็นทักษิณาวรรตทุกเส้น
๗๘. เส้นพระเกศาขดเป็นปลายแหลมเหมือนกันหอย
๗๙. เส้นพระเกศามีรัศมีรุ่งเรือง
๘๐. เส้นพระเกศาม้วนเป็นขอดยอดแหลมบนพระเศียร^{๔๔}

^{๔๔} ที.ม.อ.(ไทย) ๑๒/๑๑๗.

๒.๒.๒ มหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะด้านบุคลาธิษฐาน

๑) รูปจักรและรูปมงคล ๑๐๘

ตามคติอินเดียโบราณ เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีพุทธลักษณะสำคัญประการหนึ่ง คือการฝ่าพระบาทเป็นรูปจักรแฉกล้อมด้วยรูปมงคล ๑๐๘ ประการ เช่น ปราสาท หอยสังข์ ช้างแก้ว ฯลฯ อันแสดงถึงพระบุญญาบารมีอันยิ่งใหญ่ไพศาล ซึ่งปรากฏให้เห็นภาพชัดเจนบนพระพุทธรูปบาทจำลอง ดังที่ได้เห็นตามวัดต่างๆ

รูปจักรที่ปรากฏบนกลางฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า หากอธิบายวิเคราะห์แง่บุคลาธิษฐาน หมายถึง ธรรมจักรหรือกงล้อแห่งธรรมตลอดระยะเวลา ๔๕ ปี ที่พระองค์เสด็จจาริกไปยังแคว้นแคว้น เมือง ตำบล หมู่บ้านต่างๆ เพื่อแสดงธรรมโปรดประชาชนให้มีความเห็นที่ถูกต้อง บางคนตั้งมั่นในพระรัตนตรัย บางคนได้บรรลุเป็นอริยบุคคล คือโสดาบัน สกิทาคามีอนาคามี และพระอรหันต์ตามบารมีธรรมของตน เป็นต้นนี้ชี้ชัดให้เห็นชัดเจนว่า การเสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ของพระพุทธเจ้า มีเป้าหมายหลักคือเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน และเพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก (พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย)

ด้วยเหตุนี้ การปรากฏรูปจักรบนฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามีนัยสำคัญที่อาจจะวิเคราะห์ได้ว่า การเสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ของพระองค์เป็นดุจการหมุนไปของกงล้อแห่งธรรม อันก่อให้เกิดประโยชน์สุข เกื้อกูลแก่มหาชนตราบจนเสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๔๕}

ส่วนรูปมงคลต่างๆ ที่รายล้อมกงจักรจะมีอยู่หลายประเภท ได้แก่ ศาสตรา ดอกไม้มงคล เครื่องประดับและเครื่องตกแต่ง สัตว์ต่างๆ สถานที่สำคัญในโลกมนุษย์ เทวโลกและพรหมโลก ธรรมชาติในจักรวาล รูปกนิษฐ พระยามาร พรหม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบริวารของจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ และที่รายล้อมกงจักร มีนัยสำคัญที่อาจจะวิเคราะห์เชิงบุคลาธิษฐานได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นธรรมราชา เป็นราชาผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าราชาทั้งปวง รวมทั้งเหนือกว่าจักรพรรดิราชา กงจักรบนฝ่าพระบาทของพระองค์เป็นดุจสัญลักษณ์แห่งความเป็นธรรมราชาที่หมุนไปเพื่อประโยชน์สุข เกื้อกูลแก่มวลมนุษย์ในทิศทั้งสี่รวมทั้งเทวโลก มารโลกและพรหมโลก ดังบทสรรเสริญพุทธคุณว่า ” พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดได้ทรงทำความดับทุกข์ให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ทรงสอนโลกนี้พร้อมทั้ง เทวดา มาร พรหมและหมู่สัตว์พร้อมสมพราหมณ์ และมนุษย์ให้รู้แจ้งตาม ” โดยนัยนี้รูปมงคลเป็นดุจสัญลักษณ์แห่งความเป็นบริวารแห่งธรรมราชา พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่ารูปมงคลต่างๆ ที่แฉกล้อมจักร หมายถึง บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิราชา^{๔๖}

^{๔๕} ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓). หน้า ๓๙

^{๔๖} จันท์ ชูแก้ว, *พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗-๒๙.

๒) กำลังเสมอข้างล้านเชือก

ในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาได้กล่าวถึงพระกำลังเสมอข้างล้านเชือกนี้ว่า ”เสมอด้วยกำลังแห่งกฤษณะชาติ ประมาณพันโกฏิข้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษนั้น”

ในตำราพุทธประวัติได้กล่าวถึงพระกำลังเสมอข้างล้านเชือกดังนี้

พระกำลังเสมอข้างล้านเชือกนี้มีอธิบายดังนี้ เมื่อมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างหนักก็เพื่อยกเสวตฉัตรทั้ง ๓ คือ เสวตฉัตรของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ๑ เสวตฉัตรแห่งความเป็นเทวดา ๑ และเสวตฉัตรของความเป็นแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งหลายเพื่อจะได้พุทธเขตทั้ง ๓ คือ ชาติเขต อาณาเขต และวิสัยเขต และเพื่อเอาชนะ สวัสสวดีมาราธิราชแล้วได้รับการตรัสเป็นพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พุทธสมบัติ พุทธสมบัตินี้จะมากด้วยคือกำลัง ๒ ประเภทดังนี้คือ

กำลังที่ ๑ พระวรกายของพระองค์เอง ซึ่งมีกำลังเท่ากับบุรุษธรรมดาประมาณ ๔๐๐ ล้านคน หรืออาจมากกว่านี้ก็ได้มีวิธีเปรียบเทียบดังนี้

บุรุษ ๑๐ มีกำลังเท่าข้างกาฬวณะ ๑ เชือก ข้างกาฬวณะ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่ากับข้างคังโคย ๑ เชือก

ข้างคังโคย ๑ เชือก มีกำลังเท่าข้างบัณฑิต ๑ เชือก ข้างบัณฑิต ๑๐ เชือกมีกำลังเท่ากับข้างตามพะ ๑ เชือก

ข้างตามพะ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่ากับข้างมังคละ ๑ เชือก ข้างปังคละ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่ากับข้างปังคะ ๑๐ เชือกมีกำลังเท่าข้างคันธะ ๑ เชือก

ข้างคันธะ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่าข้างมังคละ ๑ เชือก ข้างมังคละ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่ากับข้างเหมะ ๑ เชือก

ข้างเหมะ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่าข้างอุโบสถ ๑ เชือก ข้างอุโบสถ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่าข้างฉัททันต์ ๑ เชือก

ข้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก มีกำลังเท่ามหาบุรุษ ๑ พระองค์^{๔๗}

มหาบุรุษมีพระกำลังมากมายขนาดนี้ แต่ก็ยังไม่สามารถที่จะเอาชนะทุกข์เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรค ๘ ได้ จำเป็นต้องอาศัยกำลังที่ ๒ มีดังต่อไปนี้

กำลังที่ ๒ ได้แก่ กำลังของบารมี ๑๐ ทศ หรือ ๓๐ ทศ กำลังแห่งทศพลญาณและกำลังแห่งอภิญญา ๖ ดังต่อไปนี้

กำลังแห่งทศบารมี ประกอบด้วย

๑) ทาน เป็นผู้มั่งคั่งยินดีในการให้ ในการเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น

^{๔๗} สมเด็จพระพรหมญาณสังขตญาณ, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๐), หน้า ๖๙.

๒) ศิล เป็นผู้มีจิตยตินดีในการรักษาศีล มีความประพฤติเรียบร้อยดีงามและถูกต้องตามระเบียบวินัย

๓) เนกขัมมะ เป็นผู้มีจิตยตินดีในการปลีกตัวออกจากความหมกมุ่นในกามมาคุณเพื่อประพฤติพรหมจรรย์

๔) ปัญญา เป็นผู้มีความรู้และมีเหตุผล สามารถแยกแยะผิดถูก ชั่วดี เป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้

๕) วิริยะ เป็นผู้มีความเพียร มีความกล้ากล้าไม่เกรงกลัวต่ออุปสรรคใดๆในการบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ตนเองแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม

๖) ขันติ เป็นผู้มีอารมณ์เย็นในการดำเนินชีวิตและอดกลั้นต่อสิ่งชั่วร้ายไม่ลุอำนาจแห่งกิเลสทั้งปวง

๗) สัจจะ เป็นผู้ยึดมั่นในความสัตย์จริง พูดจริงและทำจริง

๘) อธิษฐาน เป็นผู้มีจิตใจมุ่งมั่น เด็ดเดี่ยวในการดำเนินชีวิตให้บรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งความหวังไว้อย่างไม่ย่อท้อ๙) เมตตา เป็นผู้มีจิตใจเมตตาที่มีความปรารถนาดีและห่วงใยจอมความสุขของผู้อื่นอยู่เสมอ

๑๐) อุเบกขา เป็นผู้วางใจเป็นกลางเที่ยงธรรม ไม่มีอคติเพราะชอบ เพราะเกลียด เพราะกลัวหรือเพราะหลง^{๔๘}

กำลังแห่งทศพลญาณ ประกอบด้วย

๑) ฐานาฐานญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ สิ่งที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ รวมถึงสมรรถภาพของบุคคล

๒) กรรมวิปากญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้กรรมและผลแห่งกรรม

๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติให้เข้าถึงประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์อนาคตและประโยชน์อันสูงสุด

๔) นานาธาตุญาณ เป็นผู้สามารถจำแนกสภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ ทั้งที่เป็นอุปาทินนสังขารและอนุปาทินนสังขาร

๕) นานาธมฺมุตติกญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้อัธยาศัยความโน้มเอียงความสนใจและรู้ว่ามีนิสัยของสรรพสัตว์

๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริย์ของสรรพสัตว์

๗) ฌานาธิสังเสสาทิญาณ เป็นผู้ปริชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วของจิตมนุษย์ และมีความเชี่ยวชาญในฌานและสมาบัติ

^{๔๘} ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๕๕๓.

- ๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นผู้สามารถระลึกชาติในอดีตได้
- ๙) จุตูปปาตญาณ เป็นผู้ปรีชาหยั่งรู้การจติและการอุบัติของสรรพสัตว์
- ๑๐) อาสวักขยญาณ เป็นผู้ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๔๙}

กำลังแห่งอภิญา ๖ ประกอบด้วย

- ๑) อิทธิวิชา เป็นผู้สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ยิ่งกว่าผู้อื่น
- ๒) ทิพพโสต เป็นผู้มึหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ เป็นผู้หยั่งรู้จิตใจของผู้อื่น
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติ เป็นผู้สามารถระลึกชาติได้
- ๕) ทิพพจักขุ เป็นผู้มึตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณ เป็นผู้สามารถกำจัดอาสวะได้สิ้นเชิง^{๕๐}

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงมีกำลังแห่งบารมี กำลังแห่งทศพลญาณและมีกำลังแห่งอภิญาญาณ ๖ ดังกล่าว จึงสามารถเอาชนะเทวบุตรมารและสามารถตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าและสามารถหมุนกงล้อแห่งพระธรรมให้แผ่ไพศาลได้เหนือกว่าผู้อื่น ในยุคของพระองค์ ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาและอุปสรรคมากมายก็ตาม

๓) พระรัศมีรอบพระวรกาย

รัศมีรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้าเป็นอนุพยัญชนะที่ ๓๙ ซึ่งวิเคราะห์ได้หลายแง่มุมตามความเห็นของผู้วิจัยกล่าวคือ

๑) พระรัศมีแห่งพระบริสุทธิ์คุณของพระองค์ที่ทรงเป็นผู้ปราศจากมลทินหรือกิเลสเครื่องเศร้าหมอง

๒) เป็นรัศมีแห่งพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่แผ่กระจายสู่สรรพสัตว์ในทิศทั้งปวงอย่างไร้ขอบเขตจำกัดในเรื่องชนชั้น วรรณะ ผิวพรรณ หรือเพศ ซึ่งเป็นพระมหากรุณาจิตที่เป็นสากล

๓) เป็นรัศมีแห่งปัญญาของพระองค์ที่แผ่กระจายสู่ทิศทั้งปวงเพื่อกำจัดความมืดแห่งอวิชชาที่ครอบงำสรรพสัตว์ให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันไร้เบื้องต้นและเบื้องปลายนี้

๔) เป็นรัศมีแห่งธรรมที่แผ่กระจายไปสู่ทุกทิศและกว้างไกลไร้พรมแดน เพื่อให้แสงสว่างชี้ทางพ้นจากความทุกข์แก่สรรพสัตว์

การที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่แห่งใด รัศมีแห่งพระบริสุทธิ์คุณ รัศมีแห่งพระมหากรุณาธิคุณ รัศมีแห่งพระปัญญาธิคุณและรัศมีแห่งพระธรรม ก็แผ่กระจายไปถึงที่นั้นและยังแสงสว่างปัญญา

^{๔๙} อ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗.

^{๕๐} อ.ฉก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๒-๔๑๔.

และประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์สมกับเป็นภควา คือผู้เสด็จไปดีแล้ว หรือผู้เสด็จไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์

๔) พระกรรมมีสัจฐานยาว

พระกรรมของพระพุทธเจ้าที่มีสัจฐานยาว อันเป็นอนุพยัญชนะที่ ๔๗ เชิงบุคลาธิษฐาน มุ่งสอนให้เป็นผู้มีความหนักแน่น ไม่อ่อนไหวไปตามกระแสจนกว่าจะพิจารณาให้เห็นจริง หลายกรณีอื่นที่เราได้เห็นภาวะความเป็นผู้หนักแน่นมั่นคงของพระพุทธเจ้าเมื่อถูกพวกพราหมณ์จ้างคนให้ไปด่าพระองค์ด้วยคำหยาบคายสารพัด แต่พระองค์ก็ไม่ทรงหวั่นไหว จนบางครั้งพระอานนทฺ์ทนอยู่ไม่ได้ จึงกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปที่อื่น พระองค์ตรัสถามว่า หากไปที่อื่นมีคนด่าอีกจะอย่างไร พระอานนทฺ์ทูลว่าก็เสด็จไปเมืองอื่นที่ไม่มีคนด่า พระพุทธเจ้าตรัสเตือนสติพระอานนทฺ์และหมู่ภิกษุทั้งหลายว่า หากเราไม่ได้เป็นอย่างที่คนอื่นเขาด่าก็ไม่พึงแสดงอาการโกรธ ควรทำใจให้สงบเย็น เมื่อชนเหล่านั้นเข้าใจตามความเป็นจริงแล้วก็จะเลิกด่าไปเอง พระภิกษุทั้งหลายก็มากราบทูลให้พระพุทธเจ้าทราบอีก พระองค์ตรัสว่า “ชนทั้งหลายผู้ใดไม่สำรวมยอมทิ่มแทงชนเหล่าอื่นด้วยวาจาเหมือนเหล่าทหารที่เป็นข้าศึกทิ่มแทงข้าศึกที่ออกสู่สงครามด้วยลูกศร ฉะนั้น ภิกษุผู้มีจิตไม่ประทุษร้ายพึงคำอันหยาบคายที่คนอื่นทั้งหลายเปล่งขึ้นแล้ว พึงอดทนอดกลั้น”^{๕๑}

ในกรณีอื่นที่พวกเดียรถีย์จ้างให้นางจัญจามาณวิกาใส่ร้ายพระพุทธเจ้าขณะที่ทรงกำลังแสดงพระธรรมเทศนาในวัดพระเชตวัน โดยนางด่าพระองค์ว่าทำให้นางตั้งครรภ์แล้วไม่รับผิตชอบ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงหวั่นไหวกับคำกล่าวดูหมิ่นของนางและทรงแสดงธรรมต่อไปเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ทำให้นางจัญจามาณวิกาตื่นด้วยความโกรธแค้น จึงทำให้ผ้าที่ผูกไว้ที่ท้องหลุดลงพื้น ด้วยความอับอายสาธารณชนที่กำลังฟังธรรมอยู่ นางจึงได้วิ่งหนีออกจากวัดพระเชตวันและเมื่อพ้นธรณีประตูพระเชตวันก็ถูกแผ่นดินสูบ^{๕๒}

จากกรณีตัวอย่างที่ยกมาเราได้เห็นภาวะความเป็นผู้หนักแน่นมั่นคงของพระพุทธเจ้าต่อกระแสของแรงเสียดทานต่างๆ และส่งผลให้ผู้ประสงคร้ายแพ้ยตนเองในที่สุด หากวิเคราะห์ลักษณะพระกรรมยาวของพระพุทธเจ้าในเชิงบุคลาธิษฐานบนฐานความรู้ทางพระพุทธศาสนาก็หมายถึงความเป็นผู้มีเหตุผลไม่เชื่อหรือยอมรับสิ่งใดโดยไม่พิจารณาใคร่ครวญมีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวตามกระแสแรงเสียดทานต่างๆ มีวิจรรย์ญาณและมีสติปัญญา เฉลียวฉลาดรอบคอบ ในการตัดสินใจโดยเป็นผู้ยึดหลักกาลามสูตรร่วมพิจารณา ดังต่อไปนี้

- ๑) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดตามที่ได้ยินได้ฟังตามๆ กันมา
- ๒) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดตามที่ยึดถือสืบต่อกันมา
- ๓) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดตามคำเล่าลือ

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๓/๔๖๑

^{๕๒} ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๒/๒๕๕.

- ๔) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดที่ได้ศึกษาจากคัมภีร์
- ๕) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดโดยคิดเอาเอง
- ๖) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดที่คาดเดาเอาเอง
- ๗) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดจากการดูภาพลักษณ์ภายนอก
- ๘) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดที่เห็นว่าตรงกับความคิดเห็นของตนเอง
- ๙) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดเพราะคิดว่าผู้พูดน่าเชื่อถือ
- ๑๐) ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดเพราะเห็นว่าเป็นครูของตน^{๕๓}

๒.๒ ที่มาและสาเหตุแห่งมหาปฐิสลักษณ์

๒.๒.๑ มหาปฐิสลักษณ์กับการบรรลุโพธิญาณ

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าพบว่าธรรมที่มหาบุรุษทรงปฏิบัติอันเป็นเหตุให้พระองค์บรรลุโพธิญาณเรียกว่า ”อุปัฏฐาธรรม” เป็นธรรมที่ทรงปฏิบัติเห็นประจักษ์กับพระองค์ ได้แก่ความไม่สันโดษในกุศลกรรมคือไม่รู้ลืมไม่รู้พอในการสร้างความดีและสิ่งที่ตั้งมั่นในการบำเพ็ญเพียรอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่ยอมถอยหลัง ไม่ยอมแพ้ ไม่ยอมท้อถอยต่ออุปสรรคและความเหนื่อยยากลำบาก^{๕๔}

จากการศึกษาในบทที่ผ่านมาจะพบว่าผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นต้องเป็นผู้มีมหาปฐิสลักษณ์อย่างสมบูรณ์เท่านั้นแต่บุคคลที่ยังไม่สมบูรณ์ด้วยมหาปฐิสลักษณ์อาจจะเป็นไปได้เฉพาะปัจเจกพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์หรือเป็นพระโพธิสัตว์ส่วนผู้หญิงก็ยิ่งตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เพราะผู้หญิงขาดคุณสมบัติแห่งมหาบุรุษในขณะที่พระมหาบุรุษลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาด้วยพระบารมีที่เต็มเปี่ยมจึงก่อให้เกิดบุพนิมิตมหัศจรรย์ ๓๒ ประการคือ

๑. มีความสันสะเทือนหวั่นไหวและมีแสงสว่างทั่วหมื่นโลกธาตุ
๒. โลกัณตนรกที่มีตลอดกาลก็เกิดมีแสงสว่างขึ้น
๓. คนตาบอดก็สามารถมองเห็นได้
๔. คนและสัตว์ที่ผูกโซ่ตรวนก็หลุดหมด
๕. คนหูหนวกสามารถได้ยิน คนหูหนวกสามารถพูดได้ คนเปลี้ยเดินได้
๖. ไฟในนรกและอเวจีนรกก็ดับสนิท
๗. เปรตทั้งหลายไม่มีความกระหายน้ำและข้าว
๘. บานประตู หน้าต่าง ที่ปิดไว้เปิดออกทั้งหมด
๙. เรือสำเภาและเรือทั้งหลายในท้องทะเลไปถึงที่หมายได้รวดเร็ว

^{๕๓} อด.ต.ก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๗.

^{๕๔} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๗/๒๒๓.

๑๐. ไม่มีอันตรายที่เกิดจากสัตว์เดรัจฉานในขณะนั้น
๑๑. ไฟกิเลสและโลกของหมู่สัตว์โลกระงับดับไป
๑๒. หมู่สัตว์ที่มีเวรมีภัยต่อกันต่างก็เมตตาต่อกัน
๑๓. สัตว์ทั้งหลายต่างเปล่งวาจาที่รักต่อกัน ผูกมัดต่างร้องสรรเสริญ
๑๔. ผู่งข้างต่างก็ร้องกึกก้องบรรลือเสียงขึ้นบาน
๑๕. เครื่องดุริยางค์ดนตรีทั้งหลายต่างก็เปล่งเสียงสำเนียงขึ้นมาเอง
๑๖. เครื่องประดับของมนุษย์มีแสงสว่างกระทบกันเปล่งเสียง
๑๗. ทิศทั้งปวงต่างมีแสงสว่างไสวไปทั่ว
๑๘. มหาพายุใหญ่ต่างสงบสัจด์ไม่มีพายุพัดเลย
๑๙. พายุอ่อนๆเย็นสบายก็กลับกลายเป็นขึ้น
๒๐. ฝนนอกฤดูกาลก็บันดาลเกิดขึ้นตกลงมา
๒๑. ท่อน้ำพุที่พวยพุ่งขึ้นมา ไหลบ่าไปทั่วทุกสถานที่
๒๒. ผู่งนกที่บินอยู่บนอากาศต่างก็ลงมาเดินลีลาราศบนพื้นดิน
๒๓. สายน้ำที่เชี่ยวกรากต่างก็ปราศจากการไหลได้แต่นิ่งเงียบ
๒๔. น้ำในมหาสมุทรต่างก็หยุดเค็มเหมือนน้ำธรรมดา
๒๕. ดอกบัว ๕ ชนิดต่างก็ผลิดอกเต็มวาริและปฐพีตลอด
๒๖. พืชดอกทั้งในน้ำและบนบกต่างก็แย้มบานกันทั้งสิ้น
๒๗. บรรดารุกขชาติต่างก็มีดอกบัวออกตามลำต้นและกิ่งเครือ
๒๘. ดอกบัวเกิดขึ้นบนแผ่นดินและห้อยย้อยอยู่ในอากาศ
๒๙. บรรดาไม้ดอกและไม้ผลต่างออกดอกออกผลในขณะนั้น
๓๐. ทำฝนดอกไม้ก็โปรยปรายลงมาทั่วทุกท้องที่
๓๑. เสียงทิพย์ดุริยางค์ดนตรีเป็นเสียงสำเนียงขึ้นมาเอง
๓๒. เกิดตรงทิศมีแสงสว่างไสวประดับไว้ทววมหึมนโลกธาตุ^{๕๕}

นอกจากสรรพสิ่งสรรพชีวิตต่างๆจะปรากฏความมหัศจรรย์มากมายดังกล่าวแล้วมหาบุรุษผู้ที่จะอุบัติขึ้นในโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเจ้ายังมีความมหัศจรรย์ ๗ ประการ ได้แก่

๑. วันเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาฝันเห็นข้างเผือก
๒. อยู่ในครรภ์ก็อย่างไร่มลทิน นั่งสมาธิ พระมารดาทอดพระเนตรเห็นได้
๓. ขณะประสูติมีเทวดามาคอยรับ

^{๕๕} จันท์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒-๑๓.

๔. มีท่อน้ำอุ่นไหลลงมาจากอากาศสนานทั้งสองพระองค์

๕. มีท่อน้ำเย็นไหลลงมาจากอากาศสนานทั้งสองพระองค์

๖. ประสูติแล้วเสด็จได้ ๗ ก้าว

๗. ทรงกล่าวอภิวาจาว่า “เราเป็นผู้ประเสริฐ ผู้เลิศในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภูมิใหม่ไม่มีอีกแล้ว”

จากการศึกษายังพบอีกว่า มหาบุรุษผู้ที่จะอุบัติขึ้นในโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นอกจากจะมีมหาปรีศลักษณะและอนุพยัญชนะครบถ้วนบริบูรณ์แล้วจะต้องมีคุณสมบัติ ๑๗ ประการ คือ

๑. ตาไม่บอด
๒. หูไม่หนวก
๓. ไม่เป็นบ้า
๔. ไม่เป็นใบ้
๕. ไม่เป็นคนง่อยเปลี้ย
๖. ไม่เกิดในประเทศไม่เจริญ
๗. ไม่เกิดในครรรค์คนใช้
๘. เป็นคนเห็นผิด
๙. ไม่เป็นคนสองเพศ
๑๐. ไม่กระทำการมหนัก
๑๑. ไม่เป็นโรคเรื้อน
๑๒. ไม่เกิดในอรุปรหม
๑๓. ไม่เกิดเป็นเปรต
๑๔. ไม่เกิดในอเวและโลกันตนรก
๑๕. ถ้าเกิดในสวรรค์ต้องไม่เป็นมาร
๑๖. ไม่เกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส
๑๗. ถ้าเกิดเป็นสัตว์จะไม่เล็กกว่านกกระจาบและไม่ใหญ่กว่าช้าง^{๕๖}

ดังนั้น มหาปรีศลักษณะจึงเป็นคุณสมบัติพิเศษของมหาบุรุษ และสัมพันธ์กับการบรรลุโพธิญาณ เพราะได้ชื่อว่า มหาบุรุษเพราะเป็นผู้เข้าถึงความหลุดพ้น โดยเจริญสติปัญญา ๔ และเป็น

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ผู้ประกอบด้วย ธรรม ๔ ประการ คือ ๑)ความเป็นกัลยาณมิตร ๒) ความเชี่ยวชาญทางจิต ๓)เป็นผู้ได้
 ฌาน ๔ และ ๕)เป็นผู้ได้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ^{๕๗}

ในสังยุตตนิกาย มหาวรรคแห่งพระสุตตันตปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระสารีบุตรไว้ว่า
 “มหาบุรุษ เพราะมีจิตหลุดพ้น ไม่ใช่มหาบุรุษเพราะยังมีจิตไม่หลุดพ้น”^{๕๘}

หากศึกษาวิเคราะห์จากประเด็นต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นชัดเจนว่า บุคคลผู้ที่จะ
 สามารถตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้นั้น จะต้องมีความเป็นมหาบุรุษที่มีคุณลักษณะ
 และคุณสมบัติบริบูรณ์สมบูรณ์ จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ประเสริฐและเป็นผู้เลิศในโลก และสามารถตรัสรู้ขอบ
 ได้ด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นบรมศาสดา เป็นผู้อุดม
 สูงสุดด้วยพระปรีชาญาณและพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประมาณ

๒.๒.๒ มหาบุรุษลักษณะคือผลแห่งกุศลกรรม

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยสนใจมุ่งศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับที่มาหรือบ่อเกิดของมหาบุรุษลักษณะ
 ของพระพุทธเจ้า ดังได้นำเสนอในรายละเอียด จากการศึกษาวิจัยในลักษณะสูตร ที่มกนิคาย ปาฎิกวรร
 คพบว่าพระพุทธเจ้าด้านมหาบุรุษลักษณะอย่างบริบูรณ์สมบูรณ์เพราะอานิสงส์แห่งการสร้างกุศล
 กรรมในอดีตชาติดังนี้

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑ มีฝ่าพระบาทเรียบเสมอกันเกิดจากอานิสงส์ของการยึดมั่นในกุศล
 กรรมประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ โดยสุจริตยิตีในการให้ทาน สมาทานศีล และรักษาอุโบสถ
 เกื้อกูลมารดาบิดา เกื้อกูลสมณะ และมีความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล เพราะพระองค์ได้
 กระทำสั่งสม พอกพูน ทำกรรมนั้นให้เพบูรณ์จึงได้มหาบุรุษลักษณะนี้^{๕๙}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๒ ฝ่าพระบาททั้ง ๒ มีจักรทั้ง ๒ เกิดขึ้น จักรเหล่านี้มีซี่มีกงและดุม
 เกิดจากอานิสงส์ที่พระองค์นำความสุขมาให้แก่คนหมู่มาก บรรเทาความหวาดกลัว และหวาดสะดุ้ง
 ป้องกัน คุ่มครองอย่างเป็นธรรมและให้ทานพร้อมทั้งของที่เป็นบริวาร^{๖๐}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๓,๔,๕ มีลักษณะสันพระบาทที่ยื่นยาว มีพระองค์คู้สีขาว และมีพระ
 วรกายตรงดั่งกายพรม เกิดอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ทรงมีเมตตา และกรุณาต่อสัตว์ มีความ
 ละอายและมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์^{๖๑}

^{๕๗} เสถียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๗.

^{๕๘} ส.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๗/๒๒๙.

^{๕๙} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๓.

^{๖๐} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖.

^{๖๑} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๖/๑๖๗.

มหาบุรุษลักษณะที่ ๖ มีพระมังสะเต็มบริบูรณ์ เกิดจากอานิสงส์แห่งการให้ของควรเคี้ยว ของควรบริโภค ของที่ควรลิ้มและควรชิม น้ำที่ควรดื่ม อันประณีตและมีรสอร่อย ทำให้พระองค์ มีพระมังสะที่หลังพระหัตถ์ หลังพระบาท ที่จะงออย่า และลำพระศอเต็มบริบูรณ์^{๖๒}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๗,๘ มีพระบาทและพระหัตถ์อ่อนนุ่ม มีเส้นดจรูปตาข่ายปรากฏบนฝ่า พระหัตถ์และพระบาท เกิดจากอานิสงส์ที่ได้สังเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตา^{๖๓}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๙,๑๐ มีข้อพระบาทสูงและมีพระโลมชาติปลายอนขึ้น เกิดจาก อานิสงส์การกล่าววาจาที่ประกอบด้วยประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม แนะนำคนหมู่มากเป็นผู้นำ ประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ^{๖๔}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑๑ มีพระขงค์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย เกิดจากอานิสงส์เป็นผู้ตั้งใจสอน ศิลปะ วิชา จรรยา แก่ผู้คนให้เข้าใจได้รวดเร็วและปฏิบัติตามได้เร็ว^{๖๕}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑๒ มีพระฉวีวรรณละเอียด ชูลิไม่ติดพระวรกาย เกิดจากอานิสงส์ผล บุญที่เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ชักถามในเรื่องกุศลกรรม อกุศลกรรม สิ่งไม่ควรเสพไม่ควรเสพ มี โทษไม่มีโทษ^{๖๖}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑๓ มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจทองคำ เกิดจากอานิสงส์ของการตั้งสัจจะอธิฐานเป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จองล้างจองผลาญและไม่แสดงความเสียใจให้ปรากฏ เป็นผู้ให้เครื่องลาดที่มีเนื้อนุ่ม ให้ผ้าห่ม เนื้อดี ผ้าฝ้ายเนื้อดี ผ้าไหมเนื้อดีและผ้า กัมพลเนื้อดี^{๖๗}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑๔ มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก เกิดจากอานิสงส์ของการทรงเป็นผู้นำ พวกญาติมิตรสหายที่สูญหาย พลัดพรากไปนานให้มาพบกัน ถ้าพระองค์เป็นพระมหาจักรพรรดิ พระองค์จะทรงมีพระโอรสมาก แต่ถ้าพระองค์เสด็จออกบรรพชาก็ได้บวชเป็นอันมาก^{๖๘}

มหาบุรุษลักษณะที่ ๑,๑๖ เมื่อประทับยืนพระหัตถ์จับถึงพระขานูโดยไม่น้อมพระวรกายลง และมีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลของต้นไทรพระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วาของพระองค์เกิดจา

^{๖๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๘/๑๖๙.

^{๖๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๖๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

^{๖๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๔/๑๗๔.

^{๖๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๖/๑๗๖.

^{๖๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๘/๑๗๗.

^{๖๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๒/๑๗๒.

กอนิสงค์ที่พระองค์ได้ตรวจดูมหาชนที่ควรสงเคราะห์รู้จักตนเองรู้จักฐานะของบุคคลและปฏิบัติต่อบุคคลได้อย่างเหมาะสม^{๖๙}

มหาบุริสลักษณะที่ ๑๗, ๑๘, ๑๙ มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์มีร่องพระปฤษฎางค์ราเรียบเสมอกัน และมีพระสอกลมงามเท่ากันตลอด เกิดจากอนิสงค์ที่เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พุทธิ จาคะ เจริญด้วยธรรมและปัญญา^{๗๐}

มหาบุริสลักษณะที่ ๒๐ มีเส้นประสาทที่บรรพพระกายาหารได้ดีเกิดจากอนิสงค์ที่ไม่เบียดเบียนสัตว์ใดๆให้ลำบาก ทรงมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งปวง^{๗๑}

มหาบุริสลักษณะที่ ๒๑, ๒๒ มีพระเนตรดำสนิท และมีดวงพระเนตรแจ่มใส ดุจตาลูกโคเพ็งตลอด เกิดจากอนิสงค์เป็นผู้มีปิยจักขุ มีใจซื่อตรงเป็นปกติ เป็นผู้ฉลาดในนิมิตต่อพหุชน และแลดูมหาชนด้วยดวงตาที่เปี่ยมด้วยความรัก^{๗๒}

มหาบุริสลักษณะที่ ๒๓ มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เกิดจากอนิสงค์ที่พระองค์อนุวัตตามมหาชนที่กระทำกุศลกรรม เป็นผู้ผู้นำในการประพศิกายสุจริต ในวิสุจริต ในมโนสุจริต ในการให้ทาน ในการรักษาศีล ในการสมาทานศีลอุโบสถ ในการเกื้อกูลบิดามารดา เกื้อกูลสมณะ ในความประพฤดิอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่^{๗๓}

มหาบุริสลักษณะที่ ๒๔, ๒๕ มีพระโลมชาติเตี้ยและมีพระอุณาโลมระหว่างพระขนงสีขาอ่อนเหมือนปยุ่นุ่น เกิดจากอนิสงค์ที่พระองค์ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำสัตย์ พูดแต่คำที่มีสารประโยชน์น่าเชื่อถือ ไม่หลอกลวงชาวโลก^{๗๔}

มหาบุริสลักษณะที่ ๒๖, ๒๗ มีพระทนต์ ๔๐ องค์ ข้างล่าง ๒๐ มีพระทนต์เรียบเสมอกัน และมีพระทนต์เรียบสนิทไม่ห่างกัน เกิดจากอนิสงค์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด พูดแต่คำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี ส่งเสริมและยินดีกับคนที่ปรองดองกัน^{๗๕}

มหาบุริสลักษณะที่ ๒๘, ๒๙ มีพระชีวหาอ่อนและยาว และมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม เกิดจากอนิสงค์การที่พระองค์ทรงละเว้นจากการกล่าววาจาหยาบ ทรงกล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ มีความไพเราะหู ชวนให้ผู้ฟังเกิดความรักใคร่ชอบใจเป็นนิจ^{๗๖}

^{๖๙} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๐.

^{๗๐} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒.

^{๗๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๖/๑๘๔.

^{๗๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๘๖.

^{๗๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๗.

^{๗๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๒/๑๘๙.

^{๗๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๔/๑๙๑.

มหาบุริสลักษณะที่ ๓๐ มีพระหนุดุจคางราชสีห์ อันเป็นผลแห่งกุศลกรรมที่เกิดจาก อานิสงส์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำสัตย์ พูดอิงธรรม อิงวินัย พูดมี หลักฐาน^{๗๗}

มหาบุริสลักษณะที่ ๓๑,๓๒ มีพระหนตฺ์เรียบเสมอกันและมีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม เกิดจาก อานิสงส์ของการละมิจฉาอาชีวะ ดำรงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เว้นขาดจากการทุจริตคดโกง การล่อลวง การตลบตะแลง การฉกชิงวิ่งราว การปล้น และการชู้กรรโชก^{๗๘}

๒.๒.๓ มหาบุริสลักษณะเป็นผลของการบำเพ็ญ

มหาบุริสลักษณะคือผลแห่งการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุปัจจัย แต่เกิดจากการสร้างบารมีหรือสั่งสมความดี ของพระองค์เป็นเวลานานนับอสงไขยแสนกัปในวัฏสงสาร พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี คือ ได้สั่งสม ความดีไว้แต่ภพก่อนๆ ด้วยการเป็นผู้บากบั่นในกุศลกรรม ถือนั่นในกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ตลอดจนการบริจาคตาน เป็นต้น^{๗๙}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้จะเป็นมหาบุริสได้นั้น จะต้องเป็นผู้สร้างบำเพ็ญบารมีครบ ๑๐ ประการ และบำเพ็ญให้ครบ ๓๐ ทศ คือบารมีธรรมดา ๑๐ ประการ อุปบารมี ๑๐ ประการ และปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ

บารมีธรรมดา คือ การสร้างความดีตามปกติวิสัย มีเจตนาขึ้นธรรมดา หรือเป็นบารมี ที่บำเพ็ญไว้ในชาติที่ห่างไกล

อุปบารมี คือ การสร้างความดีให้มากเกินกว่าธรรมดา มีเจตนาแรงกล้า สามารถเสียสละ อวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งได้ หรือเป็นบารมีที่สร้างในชาติที่ใกล้เข้ามาอีก

ปรมัตถบารมีคือการสร้างความดีอย่างสูงสุด มีเจตนาแรงกล้ากว่าคนอื่นจะทำได้สามารถ เสียสละได้แม้ชีวิต หรือเป็นบารมีที่สร้างในชาติที่ใกล้จะทำได้คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๘๐}

จากการศึกษาในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาพบว่า ได้มีกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมี ของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เริ่มตั้งแต่พระองค์ได้รับพยากรณ์ในสำนักพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ มีพระพุทธเจ้าที่ปังกรเป็นต้น จนถึงพระพุทธกัสสปะเป็นปริโยสาน และพระองค์ทรงก่อสร้าง กฤษณาภินิหารมาได้ซึ่งอานิสงส์เป็นอันมาก เมื่อพระองค์ทรงบังเกิดเป็นมนุษย์ในภพใดๆก็ดี

^{๗๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๖/๑๙๓.

^{๗๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๘/๑๙๔.

^{๗๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖.

^{๗๙} อ.ป.เปริยญ และ นช.เอก ,พุทธประวัติจากพระโอษฐ์,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ ,๒๕๒๓),หน้า ๕๘๑.

^{๘๐} จันทร ชูแก้ว,พระพุทธประวัติ : มหาบุริสแห่งชมพูทวีป,หน้า ๑๑.

พระมหากษัตริย์ที่จะบรรพชาและประพัตในจริยาทั้ง ๓ และทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ มีทานบารมี เป็นต้น จนอุเบกขาบารมีเป็นที่สุด กิริยาที่สั่งสมพระบารมีเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ จัดเป็นสังคัล ๓ ประการ คือ

พระบารมี ๑๐ และอุปัชฌายะบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ และทรงบำเพ็ญทานในชาติเป็นเวลาพรหมณ์เป็นอาทิ นั้น จัดเป็นพระทานบารมี ทรงควักพระเนตรให้เป็นทานในชาติ เป็นพระยาสิวิราช จัดเป็นอุปัชฌายะบารมี ทรงสละชีวิตให้เป็นทานในชาติ เป็นพระยาสขบัณฑิต จัดเป็นทานปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญศีลในชาติพระยาสิลวกุญชรราชันนั้น จัดเป็นศีลบารมี ในชาติเป็นพระยาภริทัตนาคินทรราชันนั้น จัดเป็นอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระยาสังฆบาลนาคราชันนั้น จัดเป็นศีลปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบรรพชา ในชาติเป็นพระอโยธยราชกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมมบารมี ในชาติเป็นพระหัตถิบาลกุมารนั้น จัดเป็นเนกขัมมอุปัชฌายะบารมี ในพระชาติพระยาจุลสุตโสมราชันนั้น จัดเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี ทรงเป็นพระปรีชาญาณในชาติเป็นสัมภาระกุมาร จัดเป็นปัญญาบารมี ในชาติเป็นวิธูรบัณฑิตอำมาตย์ จัดเป็นปัญญาปรมัตถบารมี ทรงพระวิริยภาพในชาติเป็นพระยามหากบิลราช จัดเป็นวิริยบารมี ในชาติเป็นพระยาสิลวมหาราช จัดเป็นวิริยอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระยามหาชนกราช จัดเป็นวิริยปรมัตถบารมี ทรงพระชตัตถธรรมในชาติเป็นพระจุลธรรมบาลราชกุมาร จัดเป็นอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระขันตีวาทีดาบส จัดเป็นปรมัตถบารมี ทรงกระทำสังจกิริยาในชาติเป็นสกุณโปตกนกคุ่มนั้น จัดเป็นสังจกบารมี ในชาติเป็นพยามัจฉาปลาช่อนนั้น จัดเป็นสังจกอุปัชฌายะบารมีในชาติเป็นพระยามหาสุตโสมราช จัดเป็นปรมัตถบารมี ทรงกระทำอิชฐาน ในชาติเป็นพระยามหาสุตโสมราช จัดเป็นปรมัตถบารมี ทรงกระทำอิชฐาน ในชาติเป็นพระยาภูกราช จัดเป็นอิชฐานปรมัตถบารมี ทรงเจริญพระเมตตาในชาติเป็นสุวรรณสามดาบส จัดเป็นเมตตาบารมี ในชาติเป็นพระกัณหาธิปายะดาบส จัดเป็นเมตตาอุปัชฌายะบารมี ในชาติเป็นพระยาเอกราช จัดเป็นเมตตาปรมัตถบารมี ทรงประพัตอุเบกขา ในชาติเป็นกัจฉบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาบารมี ในชาติเป็นโลมหังสบัณฑิต จัดเป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี เมื่อครบบารมี ๓๐ ทศบริบูรณ์แล้ว พระองค์ก็อุบัติในชาติเป็นพระเวศสันดรนั้น ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๑๐ พร้อมทุกประการ^{๔๑}

ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นั้น จะเริ่มต้นขึ้นหลังจากที่พระโพธิสัตว์ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ (อัฐฐธัมมสโมธาน) โดยบริบูรณ์แล้ว จากนั้นได้เริ่มตั้งปณิธานคือความมั่นคง แน่วแน่ ไม่เปลี่ยนแปลง คือความมุ่งมั่น ตั้งใจจริง และไม่ย่อท้อต่อปัญหาและอุปสรรคทั้งปวง เรียกปณิธานของพระโพธิสัตว์นี้ว่า “มหาจตุรปณิธาน” คือ

- ๑) เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้น อยู่เหนือกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
- ๒) เราจะตั้งใจศึกษาพระธรรมทั้งหลายให้เจนจบ รู้ทุกอย่าง (สัพพัญญุตญาณ)

^{๔๑} สมเด็จพระพรหมญาณสังฆราช, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง), ๒๕๓๐. หน้า

๓) เราจะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้สิ้นให้พ้นจากความทุกข์

๔) เราจะบำเพ็ญตนให้บรรลุถึงอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณให้เข้าถึงแดนพุทธภูมิ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๘๒}

ปริธานทั้ง ๔ นี้ เป็นจุดมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ และเป็นเครื่องกระตุ้นความมุ่งมั่นทะเยอทะยานอันแรงกล้าในการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุถึงความเป็นมหาบุรุษ

ดังนั้น มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้านั้น สามารถพิสูจน์ความจริงด้วยการบำเพ็ญมุ่งสู่ความเป็นมหาบุรุษ และพิสูจน์ความจริงด้วยทิพยจักขุด้วยตนเอง

มหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้าเกิดจากผลแห่งกุศลกรรม และเกิดจากการบำเพ็ญบารมีมานานนับ ๔ อสงไขยแสนกัป ผ่านโลกแห่งสัตว์มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก มาแล้วด้วยปณิธานที่แน่วแน่ จะให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง แล้วในที่สุดเมื่อพระองค์ได้มหาปุริสลักษณะแล้วก็ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า

สรุป

มหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ พบว่ามีเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่มีมหาปุริสลักษณะครบทั้ง ๓๒ ประการ โดยได้ปรากฏหลักฐานและอธิบายไว้โดยละเอียดในพระไตรปิฎกหลายแห่ง อาทิเช่น ในพระอภิธรรม ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับมหาปุริสลักษณะไว้ หมายถึง ในพระวินัยปิฎกก็ได้กล่าวถึงลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและคติสองอย่างว่า ผู้ใดที่มีมหาปุริสลักษณะครบถ้วนเช่นนี้ หากครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หากออกบวชจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาโพธิญาณ ในพระสุตตันตปิฎกก็ได้มีการกล่าวถึงไว้ว่า บุคคลที่อุบัติในโลกมนุษย์และจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเท่านั้นจึงจะเกิดปรากฏการณ์มหาปุริสลักษณะ และในลักษณะสูตร ที่ขานิกายปาฏิหาริย์ ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงมหาปุริสลักษณะทั้ง ๓๒ ประการพร้อมอานิสงส์ของกุศลกรรมที่ทำให้ได้มหาปุริสลักษณะ เป็นต้น

และจากจากการศึกษามหาปุริสลักษณะยังพบว่ามหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าเป็นลักษณะของพระมหาบุรุษและบุคคลจะเป็นมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะและตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบ ๓๐ ประการ ได้แก่ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐

^{๘๒} ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๒๔-๒๕.

บทที่ ๓

พุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากการศึกษาหาบุริสลักษณะในบทที่ ๒ ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีมหาบุริสลักษณะหรือลักษณะมหาบุรุษ ครบถ้วนทั้ง ๓๒ ประการ ทำให้ไม่เหมือนปุถุชนคนธรรมดาทั่วไป ซึ่งมหาบุริสลักษณะที่มีการบันทึกนี้เองที่เป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในภายหลัง

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและการพัฒนาการสร้างพระพุทธรูปในยุคสมัยต่างๆในประเทศไทย รวมถึงความเชื่อของชาวล้านนา และประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปในล้านนา ได้แก่ พระพุทธสิหิงค์ พระพุทธรัตนกร (พระแก้วหยก) และพระเจ้าแก้วตื้อ ที่ผู้วิจัยได้นำมาศึกษา ดังนี้

๓.๑ ความเป็นมาของพระพุทธรูป

พุทธรูปหมายถึง รูปของพระพุทธเจ้า หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า พุทธปฏิมา ซึ่งหมายถึงรูปเปรียบของพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปจัดเป็นสิ่งที่เราสร้างขึ้น โดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า อุทเทสิกเจดีย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ในพระพุทธศาสนา คือ ๑.ธาตุเจดีย์ หมายถึงเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒.บริโกคเจดีย์ หมายถึง สิ่งของหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ สิ่งที่บรรจุพระธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ๔.อุทเทสิกเจดีย์ หมายถึง พระพุทธรูป รูปสลักเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ต้นศรีมหาโพธิ์

ความเป็นมาของพระพุทธรูปตามตำนานกล่าวว่า ประเทศอินเดียเป็นแดนพุทธภูมิจึงเป็นประเทศนาร่องในการสร้างพระพุทธรูปตามหลักฐานที่ค้นได้ตั้งนี้จากหนังสือจดหมายเหตุระหว่างทางไปอินเดียของหลวงจีนฟาเหียน ได้กล่าวถึงตำนานการสร้างพระพุทธรูปดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปปรชานเทศนาโปรดพระมารดาในสวรรค์พรรษา ๑ พระเจ้าปเสนชิต กรุงโกศลราช มีความรำลึกถึงพระพุทธองค์ เนื่องจากไม่ได้เห็นมาช้านาน จึงตรัสให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้น ประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์กลับจากสวรรค์จึงตรัสสั่งให้รักษาพระพุทธรูปนั้นไว้เพื่อสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูป เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ตำนานดังกล่าวยังขัดกับหลักฐานที่เจอโบราณวัตถุว่าพุทธกาลพระเจ้าอโศกมหาราชก็คงสร้างพระพุทธรูปเป็นเจดีย์และวัตถุอย่างหนึ่งแต่ในพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้

ไม่มีพระพุทธรูปแต่มีรูปอย่างอื่นแทนเช่นรอยพระพุทธรูปบาทพระธรรมจักร เป็นต้นซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ว่า ประเพณีการทำพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยนั้นอาจเกิดขึ้นภายหลังในราวปี พ.ศ. ๗๐๐ หรือ^๑

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประชวร ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ ซึ่งในเวลานั้นยังไม่บรรลุมรรคผลได้ทูลปรารภว่า แต่ก่อนบรรดาภิกษุพุทธสาวกก็เคยมาเฝ้าเห็น พระองค์อยู่เป็นนิตย์ต่อไป เมื่อพระองค์เข้าสู่ปรินิพพานแล้วพระภิกษุพุทธสาวกก็จะไม่ได้เฝ้าเห็น อีกต่อไปก็คงจะพากันว่าเหวเป็นอันมาก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงฟังดังนั้นก็ส่งอนุญาต ว่าถ้าพุทธสาวกเหล่าใดใครจะเห็นพระองค์พระให้พากันไปปลงธรรมสังเวช ณ ที่ใดที่หนึ่งใน ๔ แห่ง ต่อไปนี้^๒

กล่าวด้วยสังเขปสถาน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนพวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในทิศ ทั้งหลาย ย่อมมาเพื่อเฝ้าตถาคตพวกข้าพระองค์ย่อมได้เห็นได้เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นผู้ให้เจริญใจ ก็โดยการล่องไปแห่งพระผู้มีพระภาคพวกข้าพระองค์จะไม่ได้เห็นไม่ได้เข้าไปนั่งใกล้พวกภิกษุผู้ให้เจริญใจ “อานนท์ สังเขปสถาน ๔ แห่งเหล่านี้เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาสังเขปสถาน ๔ แห่งเป็นไฉน คือ

๑. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่าพระตถาคต พระสูตรในที่นี้

๒. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้^๓

๓. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามรำลึกว่าพระตถาคต ทรงยังอนุตตรธรรมประจักษ์ให้เป็นไปในที่นี้

๔. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ สังเขปสถาน ๔ แห่งนี้แล เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา

อานนท์ภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกาจะมาด้วยความเชื่อว่าพระตถาคตประสูติในที่นี้ก็ดี พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในที่นี้ก็ดี พระตถาคตทรงยังอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไป ในที่นี้ก็ดี พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในที่นี้ก็ดี ก็ชนเหล่าใดเหล่า

^๑ วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “พระพุทธรูป”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://wikipedia.org/wiki/พระพุทธรูป>, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๐.

^๒ ส.พลายน้อย, พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙.

หนึ่งเที่ยวจาริกไปยังใจดีมีจิตเลื่อมใส แล้วจะทำการละลงชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตกจัดเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^๓

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่มีพระพุทธรูปกราบไหว้บูชา แต่มีพัฒนาการเรื่องรูปปั้นมาพร้อม
กับชนชาติกรีกที่เข้ามาบูรณานอินเดียหรืออาจมีมานานกว่ากรีกเสียอีก เพราะปรากฏคำว่า “ปฏิมา”
ในพระไตรปิฎก ดังนี้ ยังญาณให้เกิดในวัตรคุณ รูปปฏิมา และในอาการกิริยาแล้วยอมอยู่ในกาล
ทั้งปวง^๔ เพื่อยืนยันว่ามีช่างปั้นดังนี้ “ภิกษุทั้งหลายเหมือนอย่างว่าบุรุษปั้นมหาปฐพีให้เป็นก้อน
ก้อนละเท่าเม็ดกระเบา แล้ววางไว้สมมุติว่าเป็นบิดาของเรานี้เป็นบิดาของบิดาของเราโดยลำดับ
บิดาของบิดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้พึงถึงการหมดสิ้นไป ชื่อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นยอมไม่ปรากฏพวกเธอได้เสวย
ทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น “ ภิกษุ
ทั้งหลายก็เหตุเพียงเท่านี้ พอที่เดียวเพื่อจะเบื้อหนายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนดพอ
เพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้”^๕ หรือในวินัยเรื่องรูปปั้นดังนี้

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งมีความกำหนดได้ถูกต้องนิมิตแห่งรูปปั้น ด้วยองค์กำเนิดเธอ
ได้มีความรังเกียจว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว เราต้องอาบัติปาราชิกแล้วกระมัง
หนอ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ ภิกษุเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก
แต่ต้องอาบัติทุกกฏ^๖

หรือในชาดกก็ระบุไว้ดังนี้ “นั่นหน้าของใครหนองามยิ่งนัก ดังทองคำอันนายช่างหลอม
ด้วยไฟสุกใส หรือต่างแห่งทองคำอันละลายขวางที่ปากเบ้าฉะนั้น เด็กทั้งสองคนนี้มีอวัยวะคล้ายคลึง
กันมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คนหนึ่งคล้ายคลึงพ่อชาลี คนหนึ่งเหมือนแม่กันหา ชินาทั้งสองคนมีรูป
เสมอกันตั้งราชสีห์ออกจากถ้ำทองฉะนั้นเด็ก ๒ คนนี้ปรากฏเหมือนดังหล่อด้วยทองคำเทียว”^๗

ข้อสังเกตเรื่องศิลปกรรมนั้น ย่อมมีมากู้กับมนุษยชาติ ที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง
มาตั้งแต่เริ่มแรก ทางด้านศิลปกรรมย่อมมีช่างต่างๆไทยเรียกช่างสิบหมู่ ดังข้อความช่างสิบหมู่หรือ
บรรดาช่างทำการศิลปกรรมประเภทต่างๆ ซึ่งจะมีคำอธิบายงานของช่างแต่ละหมู่ ต่อไปข้างหน้า
จัดว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความสำคัญในการสร้างสรรค์แบบแผน ของรูปลักษณะศิลปะลักษณะขนบ
นิยมและประเพณีนิยมขึ้นในงานศิลปกรรมแต่ละประเภท บริการแก่สังคม สมัยนิยมและค่านิยม

^๓ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๑๔๔.

^๔ อัง.ตีก. (ไทย) ๓๒/๓๙๓/๓๗๖.

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๖/๔๒๔/๑๗๘.

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๙/๒๒๒.

^๗ ที.ส. (ไทย) ๒๒/๑๒๑๕/๓๐๙.

ในหมู่คนทั่วไปในสังคม มักได้รับการชี้แนะหรือกำหนดขึ้นจากแบบแผนทางรูปลักษณะของงาน ศิลปกรรม ที่บรรดาช่างต่างๆ สร้างสรรค์แสดงออก และนำเสนอต่อสังคมแต่ละสมัย ช่างสิบหมู่แต่ละพวกอาจดำเนินการสร้างสรรค์งานศิลปะกรรม ด้วยวัสดุที่ต่างกัน ระเบียบวิธีสร้างงานที่ต่างกันก็ดี และเนื้อหาสาระที่นำเสนอต่างๆกันก็ดี แต่มีประเด็นหนึ่งที่ควรพิจารณาคือสาระสำคัญทางด้านรูปลักษณะ มีบรรดาช่างใช้เป็นสื่อแสดงออกความนึกคิดนึกเห็น ให้ปรากฏเป็นรูปประธรรม จะได้รับการแสดงออกด้วยรูปลักษณะ เป็นไปตามขนบและประเพณีนิยมตามตามกันไปทั้งสิ้น^๘

พุทธนิมิต

พระพุทธรูปที่สร้างจากจินตนาการอันได้จากเรื่องราวตามพุทธประวัติและชาดกที่พระพุทธรองค์ตรัสแสดงแก่พุทธบริษัทมีปรากฏหลายที่ในพระคัมภีร์ เรื่องยมกปาฏิหาริย์จนกลายมาเป็นตำนานพระพุทธรูปปางไม้ห้ามแก่นจันทร์สมัยต่อมา

อีกอย่างหนึ่งพระพุทธเจ้า เมื่อจะทรงกราบแสดงพระสัทธรรมโปรดเวไนยสัตว์นั้นทรงทำพุทธนิมิตเพื่อถามตอบปัญหาตามแต่จริต ๖ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นดังข้อความ “แต่นั้นทรงทราบว่าพึงรู้ได้ด้วยคำถามทรงรำพึงถึงบริษัททั้งสิ้นต่อไปอีกว่าผู้สามารถจะถามปัญหา มีอยู่หรือไม่ ครั้นทรงทราบว่าไม่มีใคร จึงทรงดำริว่า หากเราถามเอง แก่อเอง ก็จะไม่เป็นที่สบายแก่บริษัทนี้ ถ้ากระไรเราควรเนรมิตพระพุทธรูปนิมิต จึงทรงเข้าสมบัติ มีฌานเป็นบาท ครั้นทรงออกจากฌานแล้ว ทรงปรับปรุงด้วย มโนมยิทธิ ทรงเนรมิต พระพุทธรูปนิมิตได้ ปรากฏพร้อมด้วยจิตอธิษฐานว่าขอจงสมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหมด ทรงบาตรและจีวรจึงพร้อมด้วยการมองดูและเหลียวดู เป็นต้น พระพุทธรูปนิมิตนั้น เสด็จมาจากปาจิณโลกธาตุ ประทับนั่งบนอาสนะเสมอพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตร ๖ พระสูตร ด้วยสามารถจิริตในสมาคมนี้นี้ คือ ปุราเภทสูตร ๑ กลทวิวาสสูตร ๑ จุฬพยุหสูตร ๑ มหาพยุหสูตร ๑ ตูวฏกสูตร ๑ และสัมมาปริพาชนียสูตรนี้แหละ ๑ บรรดาสูตรเหล่านั้น พระพุทธรูปนิมิต เมื่อจะถามปัญหาเนื้อความเป็นไปแห่งสิ่งนี้ อันควรกล่าวถึง สัปายะแห่งพวกเทวดา ที่เป็นราชาจิริตจึงกล่าวคานานี้มีคำเริ่มต้นว่า ปุจฉามิมุณี ปหุตฺตปณฺณํ ดังนี้^๙

พระพุทธรเจดีย์

ในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ตอนหนึ่งในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น พวกที่นับถือพระพุทธศาสนานับถือแต่พระพุทธเจ้าและพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์พุทธสาวกทั้งหลายเป็นหลักศาสนาเรียกรวมกันทั้งสามว่าไตรสรณคมน์ คำมีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนาไม่บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศาสนา นอกจากไตรสรณคมน์

^๘ ช่างสิบหมู่, “งานช่างสิบหมู่”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.changsimu.com/thaiart_p0๒html๑, [๑๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^๙ ชุ.ธ.อ.(ไทย)๔๗/๓๔๖.

เป็นของเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งนั้นเจดีย์ในพระพุทธศาสนามีตำรากำหนดว่าเป็น ๔ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์อย่างหนึ่ง บริโภคเจดีย์อย่างหนึ่ง ธรรมเจดีย์อย่างหนึ่ง อุเทสิกเจดีย์อย่างหนึ่ง ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรและมิลินทปัญหาเป็นต้น^{๑๐}

ในมหาปรินิพพานสูตรนั้นพระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ไว้ตอนหนึ่งว่าไม่ควรควร ขวายในสรีระของพระองค์ดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในพระสรีระของตถาคตอย่างไร อานนท์พวกเธอจงอย่าชวนขวายเพื่อบูชาสรีระตถาคตเลยจงสืบต่อพยายามในประโยชน์ของตนๆเกิดจึ่งเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตนๆมีความเพียรมีตนอันส่งไปแล้วอยู่ เกิดกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พรหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดีผู้เลื่อมใสยิ่งในตถาคต มีอยู่เขาทั้งหลายจะกระทำการบูชาสรีระตถาคต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็เขาทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของประพจน์อย่างไร อานนท์พึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็ชาวปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร อานนท์เขาห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วซับด้วยสำลีแล้วห่อด้วยผ้าใหม่โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่นแล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่งเขาปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยประการฉะนี้แล พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้นพึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติ พระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิถึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวาทหรือจัดยั้งจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นการกระทำเช่นนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้น สิ้นกาลนาน^{๑๑}

ธูปารหบุคคล

ในทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องจะดีหรือจะถูกที่ควรทำเพื่อผู้ใดที่เป็นที่เคารพบูชาในฐานะบุชฌบุคคลดังปรากฏในคัมภีร์ดังนี้ “กล่าวด้วยธูปารหบุคคล ๔”

อานนท์ธูปารหบุคคล ๔ จำพวกธูปารหบุคคล ๔ จำพวกเป็นไฉน คือพระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นธูปารหบุคคลจำพวกหนึ่ง พระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นธูปารหบุคคล จำพวกหนึ่ง สวากของพระตถาคตเป็นธูปารหบุคคลจำพวกหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิเป็นธูปารหบุคคล จำพวกหนึ่ง ในความหมายของการสร้างสถูปเจดีย์ในทางพระพุทธศาสนานั้น เพื่อให้ผู้กราบไหว้บูชา ระลึกคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์และนวลโลกุตระคุณ ๙ เพราะเป็นองค์แทนพระรัตนตรัยเมื่อน้อมจิตระลึกถึงประจำก็ถือว่าเป็นอนุสติ ในการบำเพ็ญเพียรเพราะในครั้งพุทธกาลผู้อ้างถึงพุทธคุณมีดังนี้ ว่าด้วยพระพุทธรูปคุณ

^{๑๐} สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, *ตำนานพุทธเจดีย์*, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๔๐.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓/๑๑๕.

แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดีแล้วทรงรู้แจ้งโลกเป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรมพระตถาคต พระองค์นั้นทรงทำโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เอง ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามทรงสอนทำงานในเบื้องต้นงาม ในท่ามกลางงามในที่สุดทรงประกาศพระมจรธรรมพร้อมทั้งอภัยพร้อมทั้งพญชชนะ บริสุทธี บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเห็นปานนั้น ย่อมเป็นการดีแล ดังนี้ ครั้งนั้น พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านขามุมต์ออกจากบ้านขามุมต์เป็นหมู่หมู่ พวกกันไปยังสวนอัมพลัญจิกา

พระพุทธรูปสมัยเริ่มแรก

ประเทศอินเดียเป็นแดนพุทธภูมิเป็นประเทศนาร่องในการสร้างพระพุทธรูปตามหลักฐานที่ค้นได้ตั้งจากหนังสือจดหมายระหว่างทางไปอินเดียของหลวงจีนฟาเหียน ได้กล่าวถึงตำนานการสร้างพระพุทธรูปดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปประธานเทศนาโปรดพระมารดาในสวรรค์พรราชา ๑ พระเจ้าปเสนชิต กรุงโกศลราชมีความรำลึกถึงพระพุทธองค์เนื่องจากไม่ได้เห็นมาช้านานจึงตรัสให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์กลับจากสวรรค์จึงตรัสสั่งให้รักษาพระพุทธรูปนั้นไว้เพื่อสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูป เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้วตำนานดังกล่าวยังขัดกับหลักฐานที่เจอโบราณวัตถุว่าพุทธกาลพระเจ้าอโศกมหาราชก็คงสร้างพระพุทธรูปเป็นเจดีย์และวัตถุอย่างหนึ่งแต่ในพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ไม่มีพระพุทธรูปแต่มีรูปอย่างอื่นแทนเช่นรอยพระพุทธรูปพระธรรมจักร เป็นต้นซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ว่าประเพณีการทำพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยนั้นอาจเกิดขึ้นภายหลังในราวปี พ.ศ. ๗๐๐ หรือ พ.ศ. ๘๐๐^{๑๒}

หลักฐานจากพระไตรปิฎกฉบับอรรถกถาว่า “ต่อจากนั้นทรงพระดำริว่า ก็พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรงกระทำปาฏิหาริย์แล้วเสด็จไปนั่งที่ไหน ทรงทราบว่าจะเสด็จไปสู่ดาวดึงส์พิภพ จึงเสด็จลุกจากพระพุทธรูปท่าพระบาทเบื้องขวาเหยียบเขาสุคนธร พระบาทซ้ายเหยียบยอดเขาสิเนรุ แล้วเสด็จเข้าจำพรรษาเหนือบัณฑุกัมพลศิลาโคนปาริฉัตตกฤกษ์ภายในระยะเวลา ๓ เดือน ทรงแสดงพระอภิธรรมกถาแก่ฝูงเทวดา ฝ่ายบริษัทเมื่อไม่ทราบสถานที่พระศาสดาเสด็จไปคิดว่าเห็นพระองค์แล้วจะพากันไปเลยพากันอยู่ตรงนั้นเองตลอดไตรมาส^{๑๓}

^{๑๒} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “พระพุทธรูป”, <http://wikipedia.org/wiki> พระพุทธรูป, [๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๓} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๖๐/๓๓๔.

ปฐมสมโพธิกถาว่าพุทธบริษัทมาของให้พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์การเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ เทวโลกดาวดึงส์สถานโดยฉับพลัน ครั้งนั้นมหาชนที่มาประชุมกันชมปาฏิหาริย์กำลังมีความเบิกบานเลื่อมใสครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จตั้งดวงพระอาทิตย์หรือดวงจันทร์หลบหายเข้าไปในผืนแผ่นดินเมฆอันหนาแน่น มัวมืดลงในทันทีทันใดนั้นชนทั้งหลายก็เสรำโศกปริเทวนาการเป็นเวลานานพากันเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานะเถระและพระอนุรุทธเถระว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จไปอยู่ที่ใดพระเถระเจ้าจึงบอกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนป้อมทุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดึงส์เทวโลกเพื่อตรัสพระธรรมเทศนาอิทธิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพระพุทธมารดาแล้วมหาชนก็ถามอีกว่าเมื่อใดเล่าพระองค์จึงเสด็จลงมา ท่านทั้งหลายผู้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะต้องแสดงธรรมแก่ทวยเทพดาในดาวดึงส์เทวโลกถึง ๓ เดือนต่อเมื่อถึงวันมหาปวารณาจึงเสด็จลงมาสู่มนุษย์โลกชนทั้งหลายจึงกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะเถระว่าหากพวกข้าพเจ้ามิได้เห็นองค์พระผู้มีพระภาคแล้วจะไม่ไปจากที่นี่แล้วก็พากันตั้งจิตอธิษฐานปาฏิหาริย์อุโบสถตลอดไตรมาสเสมอ^{๑๔}

ข้อสันนิษฐานว่าระยะเวลาจากผู้จัดการมาถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นห่างเกือบ ๔๐๐ ปีระหว่างนั้นมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากมาย บางสมัยตกอยู่ภายใต้กษัตริย์ที่นับถือศาสนาพราหมณ์อย่างเคร่งครัด หรืออีกอย่างหนึ่งพระพุทธรูปอาจทำด้วยวัสดุที่ไม่คงทน เช่น ไม้ดินเหนียว เป็นต้น ดังมีข้อสันนิษฐานในแนวทฤษฎีดังนี้

ทฤษฎีการกำเนิดพระพุทธรูปยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่แต่มีประเด็นที่น่าพิจารณาอยู่ ๓ ประเด็นคือ

๑. เชื่อว่าพระพุทธรูปเกิดมาในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์ชีพอยู่ในหนังสือของพระถังซำจั๋ง ซึ่งเดินทางเข้าอินเดีย ได้กล่าวถึงพระเจ้าอูเทนเมืองโกสัมพี สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์บูชาพระพุทธองค์และพระเจ้าปเสนทิโกศลเมืองสาวัตถีก็สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้นเช่นกัน แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่มีการขุดพบจึงยังไม่มียืนยันที่เด่นชัด หรือมีน้ำหนักพอ นอกจากนั้นยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนพุทธปรินิพพาน ๒๐๐ ปีเศษ ก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด เป็นแต่แกะสลักรอยพระพุทธรูปแทนเท่านั้น

๒. เกิดในสมัยพระเจ้ามีลิन्हหรือเนมันเดอร์ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกปกครองอินเดีย โดยมีเมืองหลวงที่สาละ ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่าเริ่มสร้างสมัยนี้ แต่มาแพร่หลายสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ในหนังสือประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาของเจ้าคุณพระราชาธรรมนิเทศ (ระบบ ฐิตญาโณ) ก็กล่าวว่าสร้างในสมัยพระเจ้ามีลิन्हเช่นกัน ทฤษฎีนี้มีผู้ยอมรับมากที่สุด

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, (พระนคร: ประพาสต้นการพิมพ์, ๒๕๐๓), หน้า ๕๕.

๓. เกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ปกครองอินเดียเหนือ โดยมีศูนย์กลางที่เมืองโปรุชปุระ หรือเปชวาร์ หนังสือกำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัยของบรรจบ เทียมทัต กล่าวว่พระพุทธรูปแบบคันธารราฐเกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ ก่อนหน้ายังไม่มีการสร้างแต่อย่างใดพระเจ้ากนิษกะทรงรับสั่งให้ช่างกรีกสร้างพระพุทธรูปขึ้น ตามแนวพระพุทธรูปศาสนาศิลปะผสมกรีก-โรมัน

อย่างไรก็ตาม การสร้างพระพุทธรูปส่วนมากแล้วเริ่มจากสมัยพระเจ้ามิลินท์เป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อชนชาติกรีกเข้ารุกรานอินเดีย เมื่อชนชาติกรีกที่เข้ามาตั้งแต่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เข้ารุกรานอินเดียได้แล้ว ก็ได้ตั้งรกรากถาวร ที่ปากเตเรีย คันธาระ สาคระและหลายส่วนของอัฟกานิสถานปากีสถานและอินเดียเหนือเริ่มมาเริ่มใสในพุทธศาสนาคำว่าคันธาระมาจากคำว่าคันทารี คติของพวกกรีกไม่รังเกียจ สร้างรูปเคารพและก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพุทธรูปก็ได้สร้างรูปเคารพของตนอยู่มากมายหลายองค์ด้วยกัน เช่น เทพเจ้ายูปีเตอร์ หรือซิวส์ ฮีรา เฮอร์มีส อีริสอพอลโล อาร์เทมีส เอเธนา โปซีดอน อาโพรดตี ฯลฯ เทพเจ้าเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นพระเจ้าประจำธรรมชาติ และพวกกรีกสร้างเป็นเทวรูปคุ่มมนุษย์มีสัดส่วนเป็นสังฆดงามจนจัดเป็นสัญลักษณ์อันหนึ่งแห่งศิลปกรรมของชาติกรีกโบราณ

ครั้นเมื่อเปลี่ยนใจมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา นิสัยความเคยชินที่ได้กราบไหว้บูชาเทวรูป ทำให้พวกกรีกเกิดมโนภาพคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาบ้าง เพื่อให้เป็นทัศนานุสติยามนึกถึงพระบรมศาสดา ไม่เกิดความว่าเหวเปลี่ยวใจ ฉะนั้นจึงได้เกิดคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นในหมู่ชาวกรีกขึ้นก่อน ภายหลังกุฑมามะกษัตริย์อินเดียได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความประสาทะจึงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามคติของชาวกรีกขึ้นแต่ได้ปรับเปลี่ยนแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชนชาติของตนและพวกพราหมณ์ พลอยเกิดสร้างเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นกราบไหว้บูชา คติรังเกียจสร้างรูปเคารพจึงเป็นอันจืดจางไปจากชาติชาวอินเดียโดยพลตินัย ในสมัยพระเจ้ามิลินท์จึงนับว่าเป็นยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป ลักษณะพุทธรูปของช่างชาวกรีกก็สร้างให้เหมือนมนุษย์จริงลักษณะที่เห็นว่างดงาม ดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวรูปจนบางครั้งทำเป็นพระมัสสุ (หนวด) บนพระโอษฐ์ก็มีเปื้องบนพระเศียรทำเป็นพระเกตุมาลา (ขมวดผม) เพื่อให้เห็นแตกต่างจากรูปพระสาวก เส้นพระเกศาก็ทำเป็นลักษณะม้วนเกล้า ดังเช่นพระเกศของพระกษัตริย์ ผ่ากาสาวพัสตุทำเป็นรอยกลีบถัน เห็นชัดเจเนดุดจ่าจริง ๆ และมักจะมีประภามณฑลรายรอบพระเศียร แต่ไม่มีลวดลายพระพุทธรูปปฏิมากรดังกล่าวนี้ ช่างกรีกคิดสร้างสรรค์เป็นปางต่างๆ โดยอาศัยพระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญเป็นบรรพตฐาน เช่น ปางตรัสรู้ก็ทำเป็นชัดสมาธิวางพระหัตถ์ซ้อนกัน ภายใต้อ้อมไม้โพธิ์ฤกษ์ปางแสดงพระธรรมจักร ทำเป็นรูปประทับบนบัลลังก์และจับพระธรรมจักร เป็นวงกลมดุจวงจักรตั้งนี้เป็นต้นอย่างไรก็ดี พุทธศิลป์ดังกล่าวนี้ มาแพร่หลายรุ่งเรืองอย่างกว้างขวางก็ในสมัยต่อมา คือ สมัย

พวกอินโดไชรส์หรือพวกม้วยสี มีอำนาจในอินเดียภาคเหนือเรียกว่า "พุทธศิลป์แบบคันธาระ" ทั้งนี้ เพราะเกิดขึ้นแถวแคว้นคันธาระนั้นเอง^{๑๕}

๓.๒ พระพุทธรูปในสมัยต่างๆ

๓.๒.๑ พระพุทธรูปสมัยคันธาระ

พระพุทธรูปยุคนี้เริ่มต้นจากชนชาติกรีกสร้างขึ้นที่เมืองคันธาระ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพแทนพระพุทธรเจ้า เริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. ๕๐๐ ถึง ๕๕๐ เมื่อชาวกรีกที่ชาวชมพูทวีปอินเดียโบราณ เรียกชาวต่างแดนว่าโยนาหรือ โยนก โดยพระเจ้าเมนันเดอร์ที่ ๑ หรือพระเจ้ามีลิந்தกษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธาระ ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน จากนั้นพระองค์ก็ผนวชไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งเจ้ามีลิந்தต่อพระเจ้านาคเสน จนพระเจ้า มีลิந்தทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (คำถามคำตอบปัญจวิสาขนาจึงซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่างๆที่มีชื่อเสียงมากเรื่องนี้ก็คือมิลินทปัญหา The Milinda Panha or The questions of king Milinda) ได้มีการสร้างสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทางพระพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธาระรัฐ พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามีลิந்தหรือ เมนันเดอร์ ที่ ๑ ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธาระเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเองพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่าแบบคันธาระรัฐ โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่ชาวพวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรป มาสร้างพระพุทธรูปแบบคันธาระราชที่มีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีกขึ้นมา มีรูปแบบที่ต่างไปตามสถานที่อย่างชาวกรีกทำเส้นผมเหมือนคนสามัญชนแต่ชาวอินเดียเห็นว่าไม่งามได้ดัดแปลงพระศกเป็นรูปก้นหอย รูปหน้าเปลี่ยนเป็นหน้าคนอินเดีย สำหรับประเทศอื่นๆที่ได้รับแบบอย่างการสร้างพระพุทธรูป ก็ได้ดัดแปลงแก้ไขไปตามเห็นสมควร ทำให้เกิดพระพุทธรูปแบบต่างๆ ในอินเดีย ดังนี้ แบบคันธาระรัฐ (พุทธศตวรรษที่ ๗-๒๑) โดยศิลปินกรีกโรมันแคว้นคันธาระรัฐในปากีสถาน มีลักษณะเหมือนจริง พระเกศาขมวดมุ่น พระเนตร พระกรรณ พระนาสิก พระโอษฐ์ ตลอดจนวงพระพักตร์และริ้วจีวรมีลักษณะจริงอย่างธรรมชาติบางครั้งมีพระมัสสุด้วยแบบมธูรา(พุทธศตวรรษที่ ๗ ถึง ๑๖) กำเนิดทางตอนเหนือของอินเดียพบในสมัยเดียวกับแบบคันธาระรัฐเป็นพระพุทธรูปแบบชาวอินเดีย ไม่มีมุ่นพระเกศาประทับอยู่บนสิงห์ มีบัลลังก์ประดับด้วยพระโพธิสัตว์และเหล่าอุปัฏฐากที่ฐานรูปร่างอวบอ้วนเข้มแข็ง คู่มืออำนาจพระพุทธรูปแบบคันธาระสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑-๒

^{๑๕} Suvanbhumi, "The History of Buddhism".<http://suvanbhumi.blogspot.com/๒๐๐๘/๐๒/buddhism-in-be-๕๐๐-๘๐๐.html>, [๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๐].

เป็นรูปปั้นแทนพระพุทธรูปเจ้าที่ได้พัฒนามาเป็นศิลปะยุคต้นแทนสิ่งที่เราได้เคารพสักการะวัตถุต่างๆ เช่น ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ สถูปเจดีย์ ที่ประทับหรือแท่นวัชรอาสน์ พระธรรมจักรหรือวารวยพระพุทธรูปบาท เป็นประติมากรรมที่มีความงามแบบคันธาระที่พัฒนาตามแบบกรีกในยุคนั้น^{๑๖}

ในยุคคันธาระนี้แม้ราชวงศ์ของกษัตริย์กรีกจะมีอายุเพียงสั้นๆ ที่เริ่มมีพระพุทธรูป แต่ก็มิชนชาติจากเอเชียกลางเข้ามาปกครองยาวนาน เช่น ราชวงศ์กุษาณซึ่งได้สืบทอดอุปถัมภ์ พระพุทธรูปศาสนาจนถึงสิ้นสุดวงศ์ชาวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ เข้าสู่ยุคคุปตะ

๓.๒.๒ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ

ก่อนที่จะเข้าสู่ยุคคุปตะนั้นมีการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างท้องถิ่นมีชาวสาก้าครอบครองแบบรัฐคุษาณกับวงศ์สทวาหนะ และจันทรคุปตะ ซึ่งภายหลังฝ่ายจันทรคุปต์กลุ่มชัยชนะในส่วนสำคัญจึงตั้งราชวงศ์คุปตะ ยุคนี้กษัตริย์สืบทอดมาหลายพระองค์เริ่มแต่จันทรคุปตะที่ ๑ มาและได้ขยายอาณาจักรออกไปอย่างกว้างขวางของอินเดียแม้เมืองมธุราก็ตกอยู่ในอำนาจด้วย^{๑๗}

“พุทธศิลป์มาตุลาได้ก่อตัวขึ้นมาใน พ.ศ ๖๐๐ หรือพุทธศตวรรษที่ ๖ มธุร่าเป็นชื่อเมืองหนึ่งทางตอนเหนือของอินเดีย ใกล้เมืองเดลี เมืองหลวงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา เป็นเมืองหลวงของแคว้นสุรเสนา เดิมพุทธะประติมากรรมหินทราย ที่เป็นอินเดียแท้ได้เริ่มขึ้นในสมัยวิคฤหะนี้ พุทธศิลป์สมัยแคว้นคันธาระเป็นศิลปะแบบกรีกโรมัน ต่อมาช่างสกุลคันธาระก็ได้เผยแพร่เทคนิคและวิธีการแกะสลักให้ชาวพื้นเมืองอินเดีย พร้อมทั้งคติการสร้างพระพุทธรูปก็เปลี่ยนจากเดิม ที่ไม่กล้าสร้างพระพุทธรูปเพราะศาสดาเพราะความเคารพ มีเพียงแต่สร้างสัญลักษณ์แทน เช่น รูปดอกบัว รูปธรรมจักร เป็นต้น มาเป็นสร้างรูปเคารพตามถาวรแบบถาวรความรู้และทัศนคติได้ถ่ายทอดสู่ชาวอินเดีย แล้วการสร้างพระพุทธรูปแบบมธุร่าจึงได้เริ่มขึ้น ช่างชาวอินเดียได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบมาเป็นอินเดียแดง พระเกศาทำเป็นกันหอยจีวรเป็นริ้ว บางแบบพระองค์ พระพักตร์เป็นคนอินเดียแทนที่จะเป็นฝรั่งแบบคันธาระ พระรัศมีวงกลมรอบพระวรกายมีริ้วสวยงาม ขณะที่สมัยคันธาระ พระรัศมีเป็นแบบเรียบธรรมดาไม่มีลวดลาย พระพุทธรูปสมัยมธุร่านี้นิยมทำเป็นปางประทับยืนมากที่สุด พระหัตถ์ขวายกขึ้น ในท่าทางประทานอภัย สังขาริภาคเหนือพระอังสะด้านซ้ายเพียงด้านเดียว กรอบหน้าไม่สูงจนเกินไป พระนาสิกไม่โด่งเหมือนสมัยคันธาระ ปางที่นิยมทำรองลงมาคือปางปรีนิพพาน เช่น พระพุทธรูปปางปรีนิพพานที่เมืองกุสินาราก็สร้างโดยนายช่างชาวมธุร่า ชื่อว่า ทินนา

^{๑๖} วรภัทร เครือสุวรรณ, “พระพุทธรูป” ,<http://board.palungjit.com/f๑๐%eo%>, [๑๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๗} Nalinaksha Dutt, *Mahayana Buddhism*, (Published by Sripati ghosh from ferma KLM private Ltd., 1976), p.34-35.

นับเป็นพุทธศิลป์เก่าแก่อีกองค์ ที่ยังคงถูกรักษาจนถึงปัจจุบัน พุทธศิลป์สมัยมโนราห์นี้นับว่าเป็นพุทธศิลป์ที่งดงามแบบอินเดียแท้”^{๑๘}

๓.๒.๓ ศิลปะแบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗ - ๑๐)

กำเนิดทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียที่เมืองอมราวดีเป็นพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่มีลักษณะแบบอุดมคติ รูปแบบได้รับอิทธิพลจากศิลปะมูรธาปนกับคันทาราฐไม่เหมือนธรรมชาติ เป็นต้นกำเนิดของการสร้างพระพุทธรูปให้กับสมัยต่อมา

พุทธศิลป์ยุคนี้มีลักษณะพระเกศาทำเป็นรูปก้นหอย พระพักตร์คล้ายใบหน้าคนอินเดียใต้ ห่มจีวรเฉียง เป็นริ้วชายจีวร เป็นขอบหนา ไม่นานพระสรีระเมื่อสมัยมูรธา ด้านซ้ายจีวรวกขึ้นมา ภาพข้อพระหัตถ์ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนจะเอียงพระองค์เล็กน้อย พุทธศิลป์สมัยอมราวดีนี้ได้มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปหลาย ๆ ประเทศ เช่น มอญ พม่า เขมร ศรีวิชัย สุมาตรา หรือแม้กระทั่งในไทยเราเอง อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปยุคนี้มีมีอย่างนับว่าหายาก ไม่พินิจพิถันมากนัก อาจจะเป็นเพราะช่างต้องการตัดรายละเอียดให้ออกไป ให้ง่ายต่อการแกะสลักกลายเป็นศิลปะเฉพาะของอมราวดี พุทธศิลป์ยุคนี้กินเวลาตั้งแต่ พ. ศ. ๗๐๐ จนถึงพ.ศ ๑,๐๐๐ โดยประมาณ ต่อจากนั้นมาก็ไม่มีการพัฒนาเพิ่มเติมอีก

๓.๒.๔ ศิลปะแบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๘)

สมัยคุปตะนับว่าเป็นยุคที่ ๓ ของการทำพระพุทธรูปต่อจากสมัยคันทาระและสมัยมูรธา อันเป็นยุคศิลปะอินเดียแท้ยุคนี้เรียกว่าพุทธศิลป์สมัยคุปตะการสร้างพุทธศิลป์สมัยคุปตะนี้เริ่มต้นที่ พ.ศ ๘๐๐ หรือพุทธศตวรรษที่ ๘ จนถึงพ.ศ ๑๒ ยุคนี้เป็นศิลปะที่งดงาม เป็นฝีมือของอินเดียเอง ไม่ได้รับอิทธิพลจากกรีกโรมันเหมือนสมัยคันทาระ พระพุทธรูปสมัยคุปตะนี้ที่เห็นชัดเจนที่สุดคือที่สารนาถ สมัยคุปตะนี้นับเป็นยุคทองของศิลปะอินเดีย พระพุทธรูปสมัยนี้พระเกศาทั้งหมดเป็นก้นหอย เช่นเดียวกับสมัยมาตุลา พระเกตุมาลาเป็นต่อมพระพักตร์เป็นแบบอินเดีย ห่มจีวรบางแนบติดพระองค์ ไม่มีริ้วพระอังสะกว้าง บั้นพระองค์เล็ก ปางประทับนั่งเป็นที่นิยมมากที่สุด ฐานล่างนิยมแกะรูปกวาง พระธรรมจักร พระสาวก ติดไว้ด้วยกัน ที่นิยมนำมาแกะสลักในสมัยนี้คือ หินทรายแดง เพราะง่ายต่อการแกะ ส่วนสมัยคันทาระนิยมหินดำ หรือหินสบู่ ซึ่งจะดูเรียบและง่ายต่อการแกะสลักมากกว่าหิน ศิลปกรรมยุคนี้ช่างตระกูลคุปตะเป็นผู้สร้างขึ้น ลักษณะจีวรบางแนบเนื้อ ฐานพระพุทธรูปตกแต่งด้วยดอกบัว หรือรูปสิงห์ มีทั้งแบบที่สลักด้วยหินและรูปหล่อสำริด พระเจดีย์พุทธคยา ว่าเป็นศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยคุปตะ

๓.๓.๖ ศิลปะแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘)

กำเนิดที่แคว้นเบงกอลในสมัยราชวงศ์ปาละเป็นรุ่นสุดท้ายของอินเดีย มีคติพราหมณ์ผสมอยู่ทำให้งานศิลป์ไม่บริสุทธิ์ จีวรแนบเนื้อยิ่งขึ้น มีความอ่อนไหว พระพักตร์คม โดยมีพระโขง

^{๑๘} Suvambhumi, “The History of Buddhism”, [๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐].

และพระโอษฐ์ ได้รับการยกขอบคมเป็นสัน พระเนตรอยู่ในลักษณะครึ่งหลับ แสดงการภาวนา มีซุ้มประภามณฑล เครื่องประดับกรูกรังเกิงงาม นิยมทำฐาน ๒ ชั้นอินเดียวได้เป็นต้นแบบในการขยายอิทธิพลไปยังประเทศอื่นๆซึ่งทำให้พระพุทธรูปแตกต่างกันไปตามศิลปะที่รับเอามา

๓.๓ พุทธลักษณะพระพุทธรูปในประเทศไทย

พระพุทธรูปตามประวัติศาสตร์การมีพระพุทธรูปตามตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ กรมศิลปากร แผนกโบราณคดี กล่าวว่า ได้มีการสร้างมาราว ๗ สมัย ด้วยกันคือ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย สมัยศรีอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุสาวรีย์มหาเถร) ได้นิพนธ์ไว้ดังนี้ “ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสมัยที่มีพระพุทธรูปปางต่างๆ สมบูรณ์ที่สุด เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆเพิ่มขึ้นถึง ๔๐ ปาง ตามพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงคัดเลื้อกถวาย หลังจากนั้นก็มีพระพุทธรูปปางต่างๆเกิดขึ้นอีกหลายปางพอจะประเมินได้ว่ามีพระพุทธรูปปางต่างๆถึง ๖๖ ปางพระพุทธรูปปางต่างๆนั้นกำหนดตามพระอิริยาบถได้ ๓ อย่างคือ

๑. พระอิริยาบถยืน ๒๔ ปาง
๒. พระอิริยาบถนั่ง ๓๗ ปาง
๓. พระอิริยาบถนอน ๕ ปาง

พระพุทธรูปทั้ง ๖๖ ปางนั้นยังจัดเข้าในพุทธจริยา ๓ ประการคือ

๑. พุทธจริยาในขณะที่ทรงบำเพ็ญเพียร นับแต่เสด็จออกผนวชจนถึงเวลาตรัสรู้ และเวลาเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๖ ปี ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์โดยเฉพาะเรียกว่า อัถตถจริยา
๒. พุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระประยูรญาติ เรียกว่า ญาติตถจริยา
๓. พุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนทั่วไป เรียกว่า โลกัตถจริยา^{๑๙}

๓.๓.๑ สมัยทวารวดี

สมัยอาณาจักรทวารวดี อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ -๑๓ ช่วงต้นอาณาจักรนั้น การสร้างรูปส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียมาก ในช่วงปลายอาณาจักรอิทธิพลของขอมได้แผ่กระจายไปทั่วและได้แผ่อิทธิพลเข้าไปในอาณาจักรทวารวดีด้วย จนในที่สุดทำให้ศิลปะในสมัยทวารวดีในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม ก่อนที่ในเวลาต่อมาอาณาจักรทวารวดีก็ได้ถูกผนวกมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปในพระอิริยาบถยืนมากกว่าอิริยาบถนั่ง เป็นพระพุทธรูปที่แกะด้วยศิลาหล่อด้วยทองสำริดก็มี แต่มักมี

^{๑๙} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุสาวรีย์มหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร:โครงการมูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

ขนาดเล็กกว่าพระพุทธรูป ในสมัยนี้มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏ พอประมวลได้คือ พระพักตร์แบน และกว้าง พระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม รูปร่างสะดือสอง มีพระขมวด พระเศวตใหญ่ พระอังสาใหญ่ ปั้นพระองค์เล็ก พระเนตรโปน พระโขนงโค้งติดกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกค่อนข้างแบน พระโอษฐ์หนา จีวรบางแนบติดองค์พระ^{๒๐}

หนังสือเรื่องพระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทยของ นายบุรีบาล บุรีบาลบุรีรักษ์ หัวหน้ากองโบราณคดีเรียบเรียงไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้ยกตัวอย่างพระพุทธรูปสมัยทวารวดีว่า พระพุทธรูปสมัยนี้ทำด้วยศิลาดินเผาและโลหะแต่จะทำด้วยวัตถุอย่างใดก็ตามลักษณะโครงละม้ายคล้ายคลึงกันทั้งนั้นคือพระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้นขมวดพระเศวตและป้านไม่มีไรพระศก พระนลาฏคดเคี้ยวหลังพระเนตรอุมจนเกือบได้ระดับระดับกับพระนลาฏ พระโขนงยาวเหยียด พระพักตร์แบน กว้าง พระโอษฐ์เบะ พระหนุบาง จีวรบางแนบติดกับพระองค์ชายสังฆาภูมิทั้งอย่างสั้นเพียงพระฐานและยาวเลยลงมาจนจบพระนาภี พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ บัรรองฐานกลีบใหญ่กลางกลีบมักเป็นสันมีกลีบเล็กแซมมีทั้งบัวคว่ำบัวหงาย และบัวหงายอย่างเดียว เกสรหยาบ พระยืนโลหะมักมีประภามณฑลและนั่งมักมีเรือนแก้วด้วย^{๒๑}

๓.๓.๒ สมัยอาณาจักรศรีวิชัย

สมัยอาณาจักรศรีวิชัยสมัยอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถึง ๑๘ อาณาจักรศรีวิชัย เป็นอาณาจักรทางใต้ของประเทศไทย มีศูนย์กลางอยู่แถบอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน^{๒๒}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย

ตำนานพระพุทธรูปของท่านบุรีบาล บุรีบาลบุรีรักษ์ ว่าพระเกตุมาลา เป็นต่อมสั้น คล้ายสมัยทวารวดี แต่ขมวดพระเศวตเล็กละเอียดกว่าสมัยทวารวดี โดยมากมีไรพระศก แต่ถ้าไม่มีไรพระศก มักมีอุณาโลม ในระหว่างพระโขนงและมีใบโพธิ์ติดที่พระเกตุมาลา พระนลาฏเรียบ พระโขนงโค้ง พระพักตร์แบน เหมือนสมัยทวารวดี พระโอษฐ์เบะ ชายสังฆาภูมิทั้งสองอย่าง สั้นเหนืออยู่เหนือพระฐานและยาวลงมาจนถึงพระนาภี บัรรองฐานกลีบใหญ่ มีส่วนกว้างมากกว่าสมัยทวารวดี กลีบมีกลีบเล็กแซมตั้งแต่ ๑ ถึง ๓ กลีบ เกสรละเอียด พระหัตถ์และพระบาทมักทำมีส่วนกับพระองค์ไม่ใหญ่เหมือนสมัยทวารวดี ถ้าเป็นพระนั่งโดยมากมีเรือนแก้วด้วย แตกต่างกับสมัยทวารวดีที่มาทำ

^{๒๐} พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี, “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยในสมัยต่างๆ”, <http://www.eduzones.com/knowledge-๒-๓-๒๔๘๐๒.html>, [๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๒๑} บุรีบาล บุรีบาลบุรีรักษ์, พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย, (พระนคร: ศิลปาคร, ๒๔๘๖), หน้า ๗-๙.

^{๒๒} พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี, “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยสมัยต่างๆ”, [๒๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

เป็นแก้อี้ สมัยนี้มักทำเป็นรูปใบโพธิ์และมียอดเป็นฉัตร ถ้าเป็นพระยืน ปางที่ไม่มีชายจีวรเลยมีสองข้างเหมือนสมัยทวารวดี และพระพุทธรูปสมัยนี้มีน้อยมากส่วนใหญ่มักเป็นพระโพธิสัตว์^{๒๓}

๓.๓.๓ สมัยอาณาจักรลพบุรี

สมัยอาณาจักรลพบุรีอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ อาณาจักรลพบุรีเป็นอาณาจักรของขอม อยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ ส่วนใหญ่มักนิยมสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกสลักจากหินทราย พระพุทธรูปที่เป็นแบบหล่อด้วยทองสำริดก็มีแต่น้อย พระพุทธรูปในสมัยนี้มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้ คือพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมและค่อนข้างถมึงทั้งพระโอษฐ์แยะและหนา พระอนุป้าน พระโขมงเกือบเป็นเส้นตรง มีไรพระศกเป็นขอบแบนเล็กๆ อยู่เหนือพระนลาฏ เครื่องอาภรณ์ที่ส่งมักผลิตตามแบบศิลปะขอม มักมีอุษณีย์ทำเป็นรูปกลีบบัวซ้อนครองจีวรห่มเฉียงป่า พระเนตรโปน ในส่วนพระพุทธรูปยืน ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยทวารวดี เนื่องจากในสมัยทวารวดีนิยมสร้างพระพุทธรูปยืนมีพระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้น นิยมทั้งการแกะสลักและหล่อแบบสำริด^{๒๔}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรี

ตำนานพระพุทธรูปของท่านบริบาล บุรีบาลบุรีภัณฑ์ ว่าพระพุทธรูปสมัยนี้มีพบในตอนกลางของประเทศไทยมากที่สุด แต่ทางเหนือและทางใต้พบก็รายทั่วไป พระพุทธรูปสมัยนี้ยังคงทำพระเกตุมาลาเป็นต่อม เหมือนกับสมัยทวารวดี แต่เปลี่ยนรูปร่างไปหลายอย่างคือ เป็นอย่างกันหอยบ้าง อย่างฝาชีครอบบ้าง อย่างมงกุฎเทวรูปบ้าง อย่างดอกบัวและเห็นเป็นกลีบรอบๆบ้างมีไรพระศกเสมอและรายพระศกเป็นเส้นใหญ่กว่าสมัยศรีวิชัย เส้นพระศกทำอย่างเส้นผมคนบ้าง เป็นขมวดละเอียดบ้าง หยาบบ้าง ศิราภรณ์ทำอย่างทรงเทริดบ้าง กระบังหน้าบ้าง พระพักกว้าง พระโอษฐ์แยะ พระหนูป้าน พระยืนทำเป็นอย่างห่มคลุมทั้งนั้น พระนั่งทำอย่างห่มคลุมและห่มดองชายสังฆาฏิยาวลงไปจดพระนาภีขอบอันตรสาวก (สบง) ข้างบนเผยอเป็นสัน พระกรรณยาวย้อยจนจรดพระอังสาที่เป็นขนาดใหญ่ทำเส้นพระศกเป็นอย่างบัวหลังเบ็ญก็มีเป็นอย่างเส้นผมคนและเป็นหนามขนุนก็มีที่ทรงเครื่องมีฉลองคอ กำไรแขนและประคตเป็นลวดลายแบบขอม ผิดกับสมัยอื่นๆบัวรองฐานทำอย่างบัวคว่ำและหงายก็มี บัวคว่ำอย่างเดียวก็มี แต่บัวขอมสังเกตได้ง่ายกว่าสมัยอื่นๆ เป็นอย่างชนิดบัวหลังเบ็ญหรือปลายกลีบมีขอบทั้งนั้น (พระพุทธรูปสมัยนี้มักมีอิทธิพลของช่างขอมหรือกัมพูชาประสมด้วย)^{๒๕}

^{๒๓} บุรีบาล บุรีบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย, หน้า ๗-๙.

^{๒๔} พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า ๑๔-๑๕

^{๒๕} บุรีบาล บุรีบาลบุรีภัณฑ์, ตำนานพระพุทธรูป, หน้า ๑๕.

ศิลปะสมัยนี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากขอม มีทั้งแบบหินยาน ที่ติดมาจากสมัยทวารวดี แบบมหายานที่ได้รับอิทธิพลจากศรีวิชัยนักปราชญ์ในสมัยนั้นจึงตั้งชื่อว่า สกุลช่างขอมในประเทศไทย เพื่อจำง่าย

๓.๓.๔ สมัยอาณาจักรเชียงใหม่

สมัยอาณาจักรเชียงใหม่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึง ๒๓ อาณาจักรเชียงใหม่เริ่มต้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นอาณาจักรทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ อำเภอ เชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบัน ก่อนที่ต่อมาจะถูกผนวกเข้ากับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร ล้านนาใน พ. ศ. ๑๘๓๙ โดยพระเจ้ามังรายหรือพระเจ้าเม็งราย กษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรล้านนา ในสมัยนั้น จนทำให้ในปัจจุบันเป็นที่สับสนว่า จะเรียกศิลปะเชียงใหม่หรือล้านนาดี ตำราหลายเล่มได้อธิบายว่า ศิลปะเชียงใหม่ก็คือ ศิลปะล้านนานั้นเอง แต่ในปัจจุบันคนเข้าใจว่าศิลปะล้านนาก็แยกต่างหาก ศิลปะเชียงใหม่ก็แยกต่างหาก เพราะทำความเข้าใจตรงจุดนี้ว่าศิลปะล้านนาเข้ามาจากศิลปะเชียงใหม่เนื่องจากว่า ก่อนหน้าที่อาณาจักรเชียงใหม่จะถูกผนวกเข้ามาเป็นของอาณาจักร ล้านนา ศิลปะดังกล่าวเกิดในบริเวณ อำเภอ เชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบันจึงมีชื่อเรียกว่า ศิลปะเชียงใหม่ แต่ภายหลังถูกผนวกมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา แล้วท่านจึงเรียกว่าศิลปะ ล้านนาแทน แต่จะเรียกว่าศิลปะเชียงใหม่ก็ไม่ถือว่าผิดเราสามารถ interchangeable ได้

ศิลปะเชียงใหม่หรือที่นิยมเรียกกันในปัจจุบันว่าศิลปะล้านนานั้น ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของศิลปะไทยอย่างแท้จริง เนื่องจากศิลปะในสมัยนี้มีอิทธิพลมาถึงศิลปะในสมัยสุโขทัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับอีกด้วย การสร้างพระพุทธรูปสมัยนี้ท่านได้แบ่งออกเป็น ๒ รุ่นมีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือ

๑) พระพุทธรูปรุ่นแรกเป็นศิลปะเชียงใหม่แท้ มีลักษณะที่สำคัญคือ พระพักตร์มีลักษณะกลมสั้นและอมยิ้ม พระเกตุมาลาเป็นรูปดอกบัวตูม ขมวดพระเศศาใหญ่ ไม่มีไรพระศก พระขนงโค้ง พระโขนงเป็นปม พระองค์อวบ พระอุระนูน พระโอษฐ์เล็ก พระนาสิกงุ้ม ชายจีวรอยู่เหนือพระถัน ปลายเป็นเขี้ยวตะขาบ พระพุทธรูปรุ่นแรกนี้ส่วนใหญ่เป็นพุทธรูปปางมารวิชัยนั่งขัดสมาธิเพชร

๒) พระพุทธรูปรุ่นหลังเป็นศิลปะเชียงใหม่ผสมกับศิลปะสุโขทัย มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏดังนี้ คือพระพักตร์กลมหรือรูปไข่ มีเกตุมาลาเป็นรูปดอกบัวตูมสูงชันหรือเป็นเปลวรัศมี มีไรพระศก ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี พระพุทธรูปรุ่นหลังนี้ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยนั่งขัดสมาธิ ตำนานพระพุทธรูปของท่านบริบาล บริบาลบุรีภัณฑ์ว่า ลักษณะพระพุทธรูปสมัยนี้มีพระนั่งเป็นจำนวนมาก พระยืนมีน้อยและสร้างด้วยโลหะเป็นพื้นชั้นแรก ตั้งแต่ราว พ.ศ ๑,๖๐๐ ถึง ๑,๘๐๐ ชั้นหลัง ตั้งแต่ พ. ศ. ๑๘๐๐ ถึง พ.ศ ๒๐๙๑ คือจากปีที่พระไชยเชษฐากลับจากเชียงใหม่

ไปครองสัตนาคนหุต อันมีเมืองเวียงจันทน์เป็นราชธานี เพราะตั้งแต่นี้ ศิลปะการทำพระพุทธรูป
ในล้านนาประเทศเสื่อมลง^{๒๖}

พระพุทธรูปสมัยนี้ทั้งรุ่นแรกและรุ่นหลังที่ได้พบแล้วทำเป็นปางต่างๆได้ ๖ ประการคือ ๑) ปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร และขัดสมาธิราบ ทำด้วยโลหะและปูนปั้น ๒) ปางสมาธิขัด สมาธิราบ มีน้อยทำด้วยโลหะ ๓) ปาง อุ้มบาตรรุ่นหลังทำด้วยโลหะ ๔) ปรางูรรอยพระบาทรุ่นหลังทำด้วยโลหะ ๕) ปางไสยาสน์รุ่นหลังทำด้วยโลหะและปูนปั้น ๖) ปางนั่งห้อยพระบาทรุ่นหลังทำด้วยโลหะ

สำหรับรุ่นแรกนั้นทำตามแบบช่างอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละระหว่าง พ.ศ. ๑๒๗๓ ถึง ๑๗๔๐ ครั้งที่มหาวิทยาลัยนาลันทารุ่งเรืองมาได้แพร่หลายไปในประเทศตะวันออกมาก เช่น พม่า ชาวเป็นต้นส่วนรุ่นหลังนั้นทำตามแบบช่างชาวล้านนาของไทย^{๒๗}

๓.๓.๕ สมัยสุโขทัย

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ อาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรที่อยู่ทางภาคกลางตอนบน หรือทางเหนือตอนล่าง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสุโขทัย

ในสมัยนี้พระมหากษัตริย์ทรงทำการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี และบ้านเมืองไม่ค่อยมีการสงครามมากนัก บ้านเมืองสงบร่มเย็น เป็นสุข จึงทำให้สกุลช่างสุโขทัยมีเวลาถ่ายทอดอุดมคติผ่านการสร้างพระพุทธรูปได้อย่างเต็มที่ สร้างสรรค์งานด้วยจิตวิญญาณที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ทำให้พระพุทธรูปสมัยนี้มีลักษณะเฉพาะตัวมีความวิจิตรงดงามมาก พระพุทธรูปในสมัยนี้เป็นที่ยกย่องทั่วไปว่าเป็นพระพุทธรูปที่สวยงามมากในประเทศไทย เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ที่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจันทบุรี พิษณุโลก เป็นต้น

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยพระพุทธรูปสมัยนี้ทำพระรัศมียาวเส้นพระศกขมวดกัน ห้อย โดยมากไม่มีพระศก พระขนงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระหูเสี้ยม หัวพระถันโปน ชายสังฆาฏิยาว มักมีปลายเป็น ๒ แฉก ย่นเป็นเขี้ยวตะขาบขัดสมาธิราบ ฐานเป็นฐานหน้ากระดานเกลี้ยง เป็นพื้นตอนกลางแอ่นเข้าไปข้างใน ผิดกับฐานเชียงแสน ซึ่งหน้ากระดานโค้งออกมาข้างนอก ไม่ใคร่ทำบัว ถ้าทำบัวก็เป็นบัวหงาย บัวคว่ำ ชนิดบัวฐานพระพุทธรูปชินราชทำเป็นปางต่างๆตามพระอิริยาบถ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสังเกตว่าทำเป็น ๓ ยุค ยุคแรกมักทำวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา เช่น พระอัญญาสร ในวิหารวัดสระเกศ บัดนี้ ซึ่งเชื่อกันมาจากวัดวิหารทอง จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ยุคกลางเมื่อมีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้นคิดแบบขึ้นใหม่ ทำวงพระพักตร์ยาว พระหูเสี้ยม เช่น พระร่วงที่พระปฐมเจดีย์และพระสุรภีพุทธพิมพ์ในพระอุโบสถ วัดปริณายก ส่วนยุคที่ ๓ เห็นจะเป็นในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเอาเป็นธุระบำรุงกิจใน

^{๒๖} บริบาล บุรีบาลบุรีภัณฑ์, ตำนานพระพุทธรูป, หน้า ๑๘.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

พระศาสนายิ่งกว่ารัชกาลก่อน โดยให้บอกให้เสาะหาบรรดาช่างผู้เชี่ยวชาญทุกภาคมาประชุมทำพระพุทธรูปให้ได้งามที่พิเศษที่สุด จึงเกิดพระพุทธรูปแบบสุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เช่น พระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ ทำวงพระพักตร์รูปไข่หรือทำนองผลมะตูม คล้ายแบบอินเดียเดิม แต่งามยิ่งนักและแก้ไขพุทธลักษณะที่แท้ขึ้นตามตำรา^{๒๘}

นักโบราณคดีได้ทำการแบ่งแยกพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยออกเป็น ๕ หมวดตามลักษณะที่ค้นพบดังนี้คือ

๑) หมวดใหญ่มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือพระพักตร์เป็นรูปไข่พระรัศมีเป็นแบบเปลวเพลิง ขมวดพระเกศาเล็กแหลม พระโขนงโค้ง บางครั้งเป็นจุดแหลมกลางพระนลาฏ ไม่มีไรพระศก พระโอษฐ์บางเล็ก มีปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ไม่เสมอกันและหนุเป็นปม มีเปลวชายจีวรยาวถึงพระนาภีทำเป็นลายเขี้ยวตะขาบ มีรอยขีดบนพระศอก ไหวง่ายงามสง่างาม ฐานเป็นหน้ากระดานเรียบไม่มีเบาะรองรับนั่งขัดสมาธิราบ

๒) หมวดกำแพงเพชรมีลักษณะโดยทั่วไปเหมือนในหมวดใหญ่ แต่มีลักษณะของวงพระพักตร์ตอนบนจะกว้างกว่าตอนล่างมาก อย่างสังเกตเห็นได้ชัด พบที่จังหวัดกำแพงเพชร

๓) หมวดพระพุทธชินราชมีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏข้อมูลได้คือพระพักตร์รูปไข่ มีเปลวบนยอดพระเกตุค่อนข้างสูงกว่าหมวดใหญ่มาก พระพักตร์ค่อนข้างกลม นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกันบางครั้งมีฐานบัวรองด้วย

๔) หมวดพิษณุโลกชั้นหลังมีลักษณะเสื่อทรงยาว ดูไม่มีชีวิตจิตใจ ที่ว่ามีลักษณะแข็งชายจีวรมักทำเป็นริ้วงอๆ เหมือนกับขมวดม้วนของชายผ้า ส่วนใหญ่มักทำเป็นพระยืนสร้างขึ้นหลังจากที่สุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาแล้ว

๕) หมวดเบ็ดเตล็ดหรือหมวดวัดตะกวนหมดนี้มีลักษณะเป็นแบบผสมคือการผสมระหว่างศิลปะแบบเชียงแสนแบบลังกาและแบบสุโขทัยเข้าด้วยกัน มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือพระพักตร์กลม มีรัศมีแบบลังกา บางองค์มีใช้ผ้าสังฆาฏิสั้น พระนลาฏแคบ

จากลักษณะของพระพุทธรูปดังกล่าวข้างต้นสามารถประมวลสรุปเป็นลักษณะที่สำคัญโดยภาพรวมดังนี้ คือ พระพักตร์รูปไข่ พระเกตุมาลาเป็นเปลวรัศมี ขมวดพระเกศาเล็ก เป็นวงกันหอย พระกรรณยาว พระโขนงโค้ง พระหนุเป็นปม พระนาสิกงุ้ม พระโอษฐ์เล็กและบาง พระโอษฐ์ยิ้ม พระอังสาใหญ่ ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภีไปเป็นเขี้ยวตะขาบ เปลือกพระเนตรอวบอูม มีลักษณะดุจกลีบบัว ไม่มีไรพระศก ขอบทำปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบและยังพบพระพุทธรูปปางลีลาอีกด้วย

พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยถือได้ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ถึงแม้ว่าจะมีการผสมผสานกันจากศิลปะหลายแห่ง แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์เป็นศิลปะแบบสุโขทัย มีความสวยงามดงามอ่อน

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

ช้อย เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ในที่สุดและพระพุทธรูปในสมัยนี้ก็ยังคงเป็นแม่แบบของการสร้างพระพุทธรูปในสมัยต่อมาอีกด้วย^{๒๙}

๓.๓.๖ สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๓)

การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่ยังรับอิทธิพลมาจากสมัยสุโขทัย ได้มีการนำเอาศิลปะดังกล่าวมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับท้องถิ่นของอยุธยา จะเห็นได้ว่าลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนี้จะเหมือนกับสมัยสุโขทัย สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงครามรบราฆ่าฟันกันอยู่เป็นนิตย์กับอาณาจักรเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ยวนหอม เป็นต้น มีศัตรูที่จ้องจะเล่นงานอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้สกุลช่างสมัยอยุธยาไม่มีโอกาสที่จะสร้างสรรค์ผลงานได้อย่างเต็มที่ จึงทำให้พระพุทธรูปดูแข็งกระด้าง ไม่อ่อนช้อย เหมือนสมัยสุโขทัยและในสมัยนี้ยังพบพระพุทธรูปทรงเครื่องอีกด้วย การสร้างพระพุทธรูปในสมัยอยุธยา สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ

พระพุทธรูปศิลปะแบบอู่ทองพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึง ๒๐ พระพุทธรูปศิลปะแบบอู่ทองนี้ยังแบ่งออกเป็น ๓ รุ่นอีกด้วย

รุ่นแรกมีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก ความกว้างของพระนลาฏรับกับแนวพระขนง ที่ต่อกันคล้ายลูกปีกกา พระรัศมีเนื้ออุษณีย์รูปคล้ายดอกบัวตูม ทรงครองจีวรเฉียง มีสังฆาฏิใหญ่ ประทับขัดสมาธิราบพระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย

รุ่นที่ ๒ พระรัศมีเปลี่ยนมาเป็นรูปเปลว บางองค์มีพัฒนาการเด่นชัดของชายสังฆาฏิที่แยกออกคล้ายเขี้ยวตะขาบ ซึ่งมีอยู่ก่อนในพระพุทธรูปแบบสุโขทัยรุ่นที่ ๓ อิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเพิ่มมากขึ้น พระพักตร์รูปไข่เกิดจากพระนลาฏแคบ เช่นเดียวกับพระพักตร์รูปไข่ของพระพุทธรูปแบบสุโขทัย พระวรกายเพรียวบางกว่ารุ่นก่อน จึงดูเกี่ยวข้องกับความงามของพระพุทธรูปแบบสุโขทัยยิ่งขึ้น พระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่มีพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบอู่ทอง บางองค์พระพักตร์เป็นรูปไข่ตามแบบสมัยสุโขทัย มีเกตุมาลาเป็นรัศมีเปลว ชายจีวรใหญ่และยาวถึงพระนาภี ปรายตัดเส้นตรงส่วนมากมีพระศก และยังพบพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยนี้อีกด้วย^{๓๐}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยกรุงศรีอยุธยาพระพุทธรูปในสมัยนี้ (อู่ทอง) ลักษณะพระรัศมีมีทั้งอย่างเป็นต่อมและเป็นเปลว เส้นพระศกละเอียด มีไรพระศกเป็นกรอบรอบวงพระพักตร์ พระหนूप้านเป็นรูปคางคน ชายสังฆาฏิยาว ชายอันตรวาสกข้างบนเป็นสัน ขัดสมาธิราบทั้งนั้นไม่มีขัดสมาธิเพชรเลย ฐานหน้ากระดานเป็นร่องและแอนเข้าไปข้างในลักษณะเหมือนกันทั้งนั้น ต่างแต่ในชั้นหลังมาทำพระพักตร์ยาวกว่าแต่ก่อนเท่านั้น

^{๒๙} พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี (ชะมารัมย์), “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยสมัยต่างๆ”, [๒๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๐} พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจาริมหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า ๒๓.

ยุคหลังตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พ.ศ. ๒๐๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๓๒๕ ลักษณะทำวงพระพักตร์และพระรัศมีตามแบบอย่างสมัยสุโขทัยทั้งนั้น ต่างแต่โดยมาก มีไรพระศกและสังขมาฏีใหญ่กับทำทรงเครื่องพระรัศมีธรรมเป็นอย่างกันหอยในหลายๆชั้น บ้างเป็นอย่างมงกุฏเทวรูปสมัยลพบุรีบ้างเท่านั้น^{๓๑}

๓.๓.๗ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๕)

ลักษณะของการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่รับอิทธิพลมาจากศิลปะสุโขทัยและศิลปะอยุธยา นอกจากนั้นแล้ว สมัยนี้ก็มีการรับเอาศิลปะจากต่างชาติเข้ามามากช่วงต้นราชสมัย มีการรับเอาศิลปะแบบจีนเข้ามา แต่ก็ไม่ค่อยมีผลมาสู่การสร้างพระพุทธรูป ส่วนใหญ่เน้นไปที่องค์ประกอบต่างๆทางด้านอื่นที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น รูปปั้นยักษ์ ก็มีการนำเอาศิลปะของจีนมาตกแต่งประดับประดาผสมกับศิลปะไทยด้วย พระปรารค์ ก็ผสมผสานกันระหว่างศิลปะไทยกับจีนเป็นต้น

ต่อมาในช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกเข้ามา เนื่องจากชาติตะวันตกเข้ามาเมืองไทยมากขึ้น ก็แนะนำเอาศิลปะของตนเองเข้ามาด้วย ส่วนใหญ่แล้วศิลปะตะวันตกมักจะมีอิทธิพลต่อศิลปะภายในด้านสถาปัตยกรรมเสียส่วนใหญ่ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น ส่วนมากเป็นทรงไทยจากตัวอาคารเป็นทรงตะวันตกหรือทรงตะวันตกล้วนๆ เช่น ตึกพาณิชย์ เป็นต้น^{๓๒}

ในด้านประติมากรรมนั้นก็มีอิทธิพลน้อยมาก การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่สกุลช่างผู้สร้างมุ่งเน้นไปที่รายละเอียดของลวดลายบนองค์พระปฏิมา สกุลช่างจะหันไปเอาใจใส่ลายเครื่องประดับมากกว่าที่จะเน้นลักษณะของสี่พระพักตร์ขององค์พระปฏิมา ซึ่งเป็นผลทำให้พระองค์พระปฏิมาในสมัยนี้ ประดับตกแต่งด้วยความอลังการ มีลักษณะที่สวยงามมาก เช่น พระศรีศากยะทศพลญาณ พระพุทธรูปปางลีลา องค์พระประธานที่พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ออกแบบโดย ศาสตราจารย์ศิลปะ พีระศรี เป็นต้น ส่วนลักษณะรายละเอียดที่สามารถบ่งบอกถึงพระพุทธรูปสมัยนี้นั้น มีลักษณะที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับช่างผู้ออกแบบ

๓.๔ พุทธลักษณะพุทธรูปในล้านนา

การจำแนกพุทธลักษณะ พุทธรูปมีลักษณะ ๓ แบบ คือ ๑.แบบราชสีห์(สี่ลักษณะ/สิงห์ลักษณะ) ๒. แบบช้าง (คชลักษณะ) และ ๓. แบบต้นนิโครธ หรือแบบต้นไทร (นิโครธลักษณะ

^{๓๑} บริบาล บุรีบาลบุริภัณฑ์, ตำนานพระพุทธรูป, หน้า ๒๓.

^{๓๒} พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจาริมหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า ๒๔.

ในต้นฉบับ เขียนสะกดเป็น นิโธธ) ในบางตำรากล่าวถึงลักษณะที่ ๓ ว่า โคนลักษณะ (แบบโคอุสุภราช)

พระพุทธรูปแบบสี่ลักษณะ (สิงห์) ให้วัดจาก ระหว่างเขา(พระชันนุกา) ทั้งสองขึ้นมาถึง ปลายนาสิก ยาวเท่าใด นำมาแบ่ง ๔ ส่วน เอาส่วนที่แบ่งนั้นมาวัดขนาดสัดส่วนของพระพุทธรูป ดังนี้

๑. จากพระชงฆ์ถึงนาสิก(ท้องน้อย) ๒. จากพระนาสิกถึงกลางพระอุระ(ระหว่างพระถัน/พระถัน) ๓. จากพระอุระถึงปลายพระหู ๔. จากพระหู ถึงไรพระศก(ตีนผม) ๕. จากไรพระศกถึงยอดพระโมลี (จอมผม)

พระพุทธรูปแบบคชลักษณะ ให้วัด จากระหว่างหัวเข่าขึ้นถึงพระโมลี แล้วแบ่งสัดส่วน ให้ได้องค์พระแบบสี่ลักษณะ

พระพุทธรูปแบบนิโครธลักษณะ ให้วัดจากระหว่างเข่าขึ้นไปถึงไรพระศก (ตีนผม) แล้วนำมาแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน นำส่วนที่แบ่งนั้น ๑. มาวัดสัดส่วนระหว่างพระถัน ๒. จากระหว่างพระถันขึ้นมาถึงจะงอยป่า (พระอังสา) ทั้งสองข้าง สัดส่วนของข้อมือถึงปลายมือ (พระหัตถ์) ป้องแขน (พระพาหา) ป้องศอก (พระกัปประ) วัดมาหาลำคอ (ลำพระศอก/พระกัณฐ์) ก็ใช้ขนาดเดียวกัน

ถ้าสร้างตามสัดส่วนที่กล่าวมา ปรากฏว่าองค์พระพุทธรูปจะมีขนาดใหญ่เกินไป ก็ให้วัดความยาวจากระหว่างหัวเข่าทั้งสอง (หน้าตัก/พระเพล) นำมาแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน แล้วนำสัดส่วนนั้นมาเป็นความยาวของปล้องแขน ปล้องมือ ระยะระหว่างพระถันทั้งสอง และขะเบ็ดหน้า

การสร้างพระพุทธรูปไม่ว่าเป็นแบบใดแบบหนึ่งใน ๓ ลักษณะนี้ ควรเอาปูนกัน (วัดสัดส่วนตรงตามมาตร ของแต่ละแบบ) พระพุทธรูปที่สร้างออกมาจึงจะดูดีแลงดงาม^{๓๓}

๓.๔.๑ ศิลปะหริภุญชัย(พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)

อาณาจักรหริภุญชัยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองลำพูนระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘ ตำนานของหริภุญชัยมีการกล่าวถึงการเดินทางของพระนางจามเทวี ธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้พร้อมด้วยนักปราชญ์เพื่อขึ้นมาปกครองแคว้นหริภุญชัย ศิลปะหริภุญชัยแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ หริภุญชัยตอนต้นหรือหริภุญชัย-ทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ -๑๕) หริภุญชัยตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖) และหริภุญชัยตอนปลาย (ยุครุ่งเรืองพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘)

พระพุทธรูปแบบหริภุญชัย

สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะสำคัญ คือ รูปแบบที่แสดงออกถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ และรูปแบบที่แสดงอิทธิพลศิลปะทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑) รูปแบบที่แสดงอิทธิพล ศิลปะแบบอินเดียปาละ เป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่มักทำจากศิลา มีแผ่นประภามณฑลอยู่เบื้องหลัง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงท่าพระหัตถ์ในปางสมาธิ

^{๓๓} พิสิฐ โครตสุโพธิ์, พระพุทธรูป คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐). หน้า ๖๙-๗๐.

ลักษณะพระพักตร์กลม พระขนงเป็นเส้นโค้ง พระเนตรเลียบมองต่ำ พระโอษฐ์แยมเล็กน้อย มีขมวด พระเกศาใหญ่ พระเกตุมาลาทรงต่ำ พระพุทธรูปแบบนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อให้แก่พระพุทธรูปในศิลปะ ล้านนา รุ่นต่อมา

๒) รูปแบบที่แสดงอิทธิพลศิลปะทวารวดี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่ทำจากสำริด โดยทั่วไปมักอยู่ในท่าประทับนั่งขัดสมาธิราบแบบหลวมๆ พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ พระพักตร์ค่อนข้างแบน พระขนงต่อกันเป็นเส้นตรง พระปรางเป็นโหนกสูง พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนา เม็ดพระศกเป็นขมวดแหลม พระเกตุมาลาทรงกรวยสูง

๓) พระพุทธรูปแบบหริภุญชัย ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗ มีรูปแบบที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปแบบหริภุญชัยอันเป็นวิวัฒนาการสืบเนื่องมาจากศิลปะทวารวดี ในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีรูปแบบที่อาจกล่าวได้เป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ

กลุ่มที่ ๑ ดังตัวอย่างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ทำด้วยศิลาแลงหุ้มด้วยปูน จากแม่น้ำกวัง อำเภอมือง จังหวัดลำพูน มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏโหนก พระนาสิกแบน ปลายใหญ่ พระขนงเป็นรูปปีกกาหูนเชื่อมต่อกัน พระเนตรโปนและเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์หนา มีไรพระมัสสุ (หนวด) เม็ดพระศกแหลมและมีขอบเกศา สำหรับพระพักตร์ที่ดูขมิงถึงนั้น ถือเป็นวิวัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธรูปอิทธิพลทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งคงสร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และได้คลี่คลายต่อไปดังจะเห็นได้ในพระพุทธรูปกลุ่มที่ ๒

กลุ่มที่ ๒ พระพุทธรูปในรูปนี้ส่วนใหญ่ทำจากดินเผา เรืองจากดินเป็นวัตถุที่สามารถปรับแต่งรายละเอียดได้ดีกว่าปูนปั้น ทำให้พระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีความคมและแสดงรายละเอียดได้มากกว่าในกลุ่มแรก แต่ลักษณะทั่วไปยังคงใกล้เคียงกัน ตัวอย่างพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ เช่น พระพุทธรูปประดับซุ้มเจดีย์วัดกู่กุด จังหวัดลำพูน ซึ่งมีลักษณะพระพักตร์เหลี่ยม มีขอบไรพระศก เม็ดพระศกเป็นขมวดแหลม พระรูปเศียรแบนใหญ่ พระโอษฐ์หนา และมีพระมัสสุ

นอกจากนี้ ยังพบว่ายังมีพระพุทธรูปสำริดที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ คือ พระพุทธรูปจากวัดพระธาตุหริภุญไชย ซึ่งเหลือแต่ส่วนพระเศียรและองค์ มีรูปแบบพระพักตร์ที่ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปดินเผาเป็นอย่างมาก

นอกจากอิทธิพลศิลปะทวารวดีแล้ว พระพุทธรูปกลุ่มนี้ยังแสดงถึงอิทธิพลศิลปะร่วมแบบเขมรในภาคกลางของประเทศไทยเนื่องจากมีอาณาเขตติดต่อกัน และหลักฐานทางตำนานได้กล่าวถึงการสงครามระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ (ลพบุรี) ที่ถือเป็นศูนย์กลางความสำคัญของวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรในภาคกลางของประเทศไทย และยังกล่าวถึงการอนุญาตให้ชาวกัมพูชา (เขมร) กลุ่มหนึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองหริภุญไชย โดยหลักฐานที่แสดงความสัมพันธ์ดังกล่าวได้แก่ พระพิมพ์ ที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับพระพิมพ์ในศิลปะร่วมแบบนครวัด เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปดินเผาทำจากแม่พิมพ์ มีพระพักตร์ค่อนข้างสั้น พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา เม็ดพระศกมีขนาดเล็ก พระเนตรเหลือบมองต่ำ พระนาสิกเล็ก และพระโอษฐ์บาง ไม่มีไรพระมัสสุ มีลักษณะองค์ประกอบของพระพักตร์ไม่หนาเทอะทะ จึงทำให้พระพักตร์ดูบาง และมีสีพระพักตร์อ่อนนุ่มกว่ากลุ่มอื่นๆ ส่วนพระเศียรมักมีพระเกตุมาลาเป็นกรวยแหลมเรียวๆ ซึ่งเป็นแบบของพระพุทธรูปที่พบมากในภาคกลาง ตัวอย่างของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้อาจเห็นได้จากเศียรพระพุทธรูปประทับซุ้มเจดีย์สี่เหลี่ยมวัดกุฎัด จังหวัดลำพูน โดยนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์มหาพลที่พระเจ้าอาทิตย์ราช (ครองราชย์ราวปีพุทธศักราช ๑๗๐๐) เป็นผู้สร้าง แต่จากจารึกภาษามอญหลักที่ ๒ พบที่วัดกุฎัด ระบุว่า เป็นเจดีย์ที่พระเจ้าสัพพาสิติได้บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้น หลังจากพังทลายลงเพราะแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในราวปีพุทธศักราช ๑๗๘๑

แม้ว่าเมืองหริภุญไชยจะถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาในสมัยพญามังรายแต่ก็ยังคงความเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้ากือนา (ครองราชย์พุทธศักราช ๑๙๑๐ - ๑๙๓๑) และคงบทบาทเช่นนั้นต่อมาจนกระทั่งเสียเอกราชให้แก่พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่า ในปีพุทธศักราช ๒๑๐๑ พระพุทธรูปแบบหริภุญไชยได้ส่งอิทธิพลต่อมายังพระพุทธรูปล้านนาและได้มีวิวัฒนาการอันต่อเนื่องสอดคล้องกับพระพุทธรูปที่พบในเมืองอื่นๆ ของดินแดนล้านนา^{๓๔}

๓.๔.๒ ศิลปะล้านนา (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙- ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒)

การจัดลำดับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของล้านนามีแนวความคิดในการจัดคอนข้างต่างจากศิลปะสุโขทัยที่ส่วนใหญ่ใช้รูปแบบและวิวัฒนาการเป็นหลัก แต่ล้านนานอกจากจะพิจารณาจากรูปแบบและวิวัฒนาการเป็นหลักแล้ว ยังใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ ตำนานพงศาวดาร และจารึก การแบ่งยุคสมัยจึงอิงอยู่กับการจัดลำดับยุคทางประวัติศาสตร์ เราจึงสามารถแยกกระยะยุคของล้านนาได้ ดังนี้คือ

ระยะที่ ๑ ล้านนาระยะแรก ยุคแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง (สมัยพญามังราย พระเจ้าผายู พ.ศ. ๑๘๘๓ -๑๙๐๐) พระพุทธรูปมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากศิลปะหริภุญไชยตอนปลายส่วนหนึ่ง และส่วนหนึ่งคงกลับไปรับอิทธิพลของปาละจากพุกาม ในล้านนาระยะแรกนี้ พระพุทธรูปมีพระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ ขมวดพระเกศาใหญ่ ชายสังฆาฬสั้นเหนือพระกรรณ และพระพุทธรูปนี้ไม่จำเป็นต้องขัดสมาธิเพชรเสมอไป

ระยะที่ ๒ ยุคของการรับอิทธิพลศาสนาพุทธลังกาวงศ์จากสุโขทัย (สมัยพระเจ้ากือนา-พระเจ้าสามฝั่งแกน พ.ศ. ๑๙๐๐-๑๙๙๕) ในระยะนี้ถือเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ

^{๓๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕ - ๗๙

ของล้านนา การสร้างพระพุทธรูปแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะคือ กลุ่มแรกเป็นงานที่ทำสืบเนื่องมาจาก
ระยะแรก ได้แก่ พระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของศิลปะปาละ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย

-กลุ่มที่ ๑ พระพุทธรูปแสดงอิทธิพลของศิลปะปาละสืบเนื่องมาจากรยะแรก ส่วนใหญ่
แสดงปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ พระหนุ
เป็นปมขมวด พระเกศาใหญ่ยอดอุษณิษะเป็นแก้วคล้ายดอกบัวตูม ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน
ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากศิลปะปาละ พุกาม และหริภุญชัย คือ ทำชายผ้าที่หน้าตักแยกออกเป็น
สองชาย ไม่ใช่รูปวงกลมคล้ายพัด

-กลุ่มที่ ๒ อิทธิพลศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปล้านนาที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลสุโขทัยนั้นพบ
หลักฐานน้อยมาก ลักษณะที่สำคัญคือ การแสดงรูปแบบที่ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปขนาดใหญ่ได้ดีที่สุด
เป็นปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ พระวรกายเพรียวบาง พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก หน้าตักกว้าง
พระขนงโก่ง พระโอษฐ์ยิ้ม ริมพระโอษฐ์เป็นคลื่นเหมือนสุโขทัย รัศมีเป็นเปลว ขมวดพระเกศาเล็ก
สังฆาฏิเป็นแผ่นเล็กๆ ยาวลงมาจรดพระนาภี ^{๓๕}

**ระยะที่ ๓ ยุคทองของล้านนา (สมัยพระเจ้าติโลกราช-พระเมืองแก้ว พ.ศ. ๑๙๙๘ –
๒๐๖๐)** งานศิลปะกรรมมีความหลากหลายทางด้านรูปแบบสามารถจัดกลุ่มตามอิทธิพลที่ปรากฏได้
คือ

-กลุ่มที่ ๑ พระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร เป็นกลุ่มพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรที่สืบต่อมาจาก
ระยะแรกระยะที่ ๒ ลักษณะโดยทั่วไปจึงไม่แตกต่างมากนัก จะมีข้อสังเกตบางประการเท่านั้นที่พอ
จะใช้ได้ เช่น ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรกลมโตกว่า มีการตกแต่งด้วยลวดลายบัวคว่ำ-บัวหงาย
ที่ฐานมากและเป็นชิ้นเดียวกัน และกลุ่มหนึ่งมีจารึกที่ฐานบอกถึงนามของผู้สร้างและผู้ศรัทธาในการ
อุทิศถวาย

-กลุ่มที่ ๒ อิทธิพลศิลปะสุโขทัย กลุ่มนี้ทำสืบต่อมาจากสายวิวัฒนาการของศิลปะสุโขทัย
ที่เริ่มขึ้นในระยะที่ ๒ เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็น
เปลว ชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี ลักษณะที่ต่างจากพระพุทธรูปสุโขทัยและเป็นรูปแบบเฉพาะ
ของกลุ่มนี้ คือ การทำพระเนตรที่เปิดกว้าง มองตรงไม่ตวัดปลายแบบสุโขทัย พระโอษฐ์ยิ้มและเกือบ
เป็นเส้นตรงต่างจากสุโขทัยที่ทำเป็นหยักโค้งลายคลื่น

-กลุ่มที่ ๓ อิทธิพลจากศิลปะภาคกลางประเทศไทย (แบบอู่ทอง-อยุธยา) ในศิลปะล้านนา
ยังไม่เคยมีการกล่าวถึงอิทธิพลศิลปะอยุธยามากนัก จากหลักฐานพระพุทธรูปว่ามีกลุ่มหนึ่งที่แสดง
ให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะแบบอู่ทองหรืออยุธยาตอนต้น ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระเจ้า

^{๓๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
๒๕๕๔), หน้า ๙๑ – ๙๔

แข่งคม ต้นแบบคือพระเจ้าแข่งคม วัดศรีเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะของพระพุทธรูปแข่งคมแตกต่างจากศิลปะล้านนาอย่างเห็นได้ชัด คือ พระซงฆ์เป็นสัน(แข่งคม) พระพักตร์สี่เหลี่ยม พระเศียรเปิดและมองตรง พระโอษฐ์หนา ขอบพระโอษฐ์ซ้อนกันสองเส้น มีไรพระศก ขมวดพระเกศาเป็นเม็ดเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวสูง สันขาเป็นแผ่นขนาดใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีปลายเป็นริ้วพับซ้อนกัน พระหัตถ์ขวาวางอยู่กึ่งกลางพระซงฆ์ นิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เสมอกัน มีข้อสังเกตุคือ พระอังคุฐ (นิ้วหัวแม่มือ) จะแยกห่างจากนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่เล็กน้อย อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ จากลักษณะดังกล่าวนี้เองสามารถเปรียบเทียบได้กับพระพุทธรูปแบบอุทองรุ่นที่ ๒ ซึ่งจัดเป็นสมัยอยุธยาตอนต้น^{๓๖}

ระยะที่ ๔ ยุคเสื่อมของล้านนา ตั้งแต่สมัยพระองค์เจ้าล้านนาทกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๐๖๗-๒๑๐๑และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๑ เป็นต้นมา) ยุคนี้เกิดปัญหาหลายด้านโดยเฉพาะด้านการเมืองที่ถูกรุกรานจากภายนอกและการเมืองภายในทำให้อาณาจักรเข้าสู่ยุคเสื่อมอย่างรวดเร็ว การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมคงหยุดลงตามลำดับ พระพุทธรูปปางขัดสมาธิเพชรแบบพุทธสิงหังคยังมีการทำสืบต่อลงมาจนถึงสมัยนี้แต่ฝีมือช่างนั้นด้อยกว่าเดิมอยู่มาก บางครั้งขาดความเข้าใจในรูปแบบ เป็นเพียงการสร้างเพื่อเลียนแบบ ที่พบมากที่สุดคือ กลุ่มอิทธิพลสุโขทัยที่ผ่านวิวัฒนาการจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้ทำสืบเนื่องมาจนถึงสมัยหลัง พระพุทธรูปมีลักษณะเฉพาะคือ นิยมฐานสูง ส่วนฐานเป็นลายบัวคว่ำ-บัวหงาย พระวรกายค่อนข้างบอบบางและเตี้ย พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก พระเพลาค่อนข้างแคบ นิยมทำนิ้วพระหัตถ์เรียวยาว^{๓๗}

๓.๔.๓ ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนา

ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนานั้น เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ชาวล้านนาจึงเชื่อว่าพระพุทธรูปนั้นมีชีวิตเหมือนพุทธองค์ มีการปฏิบัติและให้ความเคารพต่อพระพุทธรูปอย่างดียิ่งและสูงสุด บางครั้งเชื่อว่าพระพุทธรูปดลบันดาลสิ่งที่ต้องการได้ และนอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า “อานิสงส์สร้างพระเจ้า” (อานิสงส์สร้างพระพุทธรูป) ซึ่งทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้นอย่างแพร่หลาย

อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูป

ชาวล้านนามีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาควบคู่กันไปกับความเชื่อดั้งเดิมของตน คือความเชื่อเรื่องผี หรือ เทพยดาต่าง ๆ พระสงฆ์ล้านนามีความรู้และเชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นอย่างดี พระสงฆ์หลายรูปได้แต่งคัมภีร์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปจำนวน

^{๓๖} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, หน้า ๙๔-๙๘.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙-๑๐๐.

มาก คัมภีร์เรื่อง อานิสงส์สร้างพระเจ้า มีความสำคัญต่อการสร้างพระพุทธรูปหรือส่งเสริมให้คนสร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก คัมภีร์ดังกล่าว กล่าวถึงบุญกุศลที่ผู้สร้างพระพุทธรูปจะได้รับ ผู้เขียนได้ศึกษาคัมภีร์อานิสงส์สร้างพระเจ้า ฉบับวัดศรีสุพรรณ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ที่ยังไม่เคยมีผู้ใดปริวรรตเผยแพร่มาก่อนพบว่า ชาวล้านนาในขณะนั้นเชื่อว่า บุคคลใดได้สร้างพระพุทธรูป แม้จะมีขนาดเล็กเท่ากับถั่วหวานหรือเมล็ดพันธุ์ฝักกาด จะได้เสวยสุขในเมืองมนุษย์ประหนึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีอำนาจ ทรัพย์สมบัติและข้าทาสบริวาร จะเกิดมีรูปงาม มีลาภยศมาก และเป็นที่รักของคนทั้งหลาย การสร้างพระพุทธรูปด้วยวัสดุต่างๆ จะได้รับผลบุญแตกต่างกันไปตามวัสดุที่สร้าง และเทคนิคการสร้าง เช่น สร้างด้วยใบไม้หรือใบลานจะได้รับ ๑๕ อานิสงส์ ไปเสวยสุข นาน ๕ กัป (๑ กัป เท่ากับ ภูเขาลูกหนึ่งสูง ๑ โยชน์ (๘๐๐๐ วา) ทุกๆ ๑๐๐ ปี เทวดาจะเอาผ้าอ่อนมาลูบภูเขา ลูกนั้น เมื่อใดภูเขาลูกนั้นราบเพียงพื้นดิน จะมาอายุเท่ากับ ๑ กัป สร้างด้วยหิน จะได้เสวยผลบุญ นานถึง ๓๕ กัป ถ้าสร้างด้วยทองคำและสำริด จะได้เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต^{๓๘}

๓.๔.๔ คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนา

อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูป คติความเชื่อการสร้างพระพุทธรูปของชาวล้านนา พบคัมภีร์อานิสงส์ ว่าเมื่อใช้วัสดุชนิดใดสร้างพระเจ้า แล้วจะได้อานิสงส์เป็นอย่างไร ดังนี้

- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยดิน (ปูนปั้น) จักได้เป็นเทพยดาผู้มีฤทธิ์
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยศิลา (หินแกะสลัก) จักได้เป็นพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์
- ผู้สร้างพระพุทธรูปฉวยเจ้า(เขียนรูปภาพ) “พระบฏ” จักได้เป็นท้าวมหาพรหม
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยโพธิ์และไม้แก่นจันทร์ จักได้เป็นใหญ่ในประเทศราช ประกอบด้วย

จตุรงคเสนาทั้ง ๔

- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยทองเหลืองและสำริด จักได้เป็นกษัตริย์ มีสมบัติเป็นอันมาก
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยเงิน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีแก้ว ๗ ประการเป็น

แผ่นดินใหญ่

-ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำ แม้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ก็อาจสำเร็จตามความปรารถนา^{๓๙}

การตั้งชื่อพระพุทธรูป ชาวล้านนานิยมเรียกชื่อพระพุทธรูปจากหลายแนวคิดของคนในท้องถิ่น ดังนี้

- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากความเชื่อ เช่น พระรอด พระเจ้าฝนแสนห่า

^{๓๘} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ตะวันเหนือ, ๒๕๔๔), หน้า ๙๓-๙๔.

^{๓๙} พิสิษฐุ์ โคตรสุโพธิ์, พระพุทธรูป คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐), หน้า ๖๓.

- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากวัสดุก่อสร้าง เช่น พระแก่นจันทร์ พระแก้วขาว
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากตามพุทธลักษณะ เช่น พระเจ้าแข่งคม พระเจ้าอมลัน
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อตามขนาด เช่น พระเจ้าตนหลวง
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อตามน้ำหนัก เช่น พระเจ้าลานทอง พระเจ้าเก้าตื้อ
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อตามนามพระมหากษัตริย์ เช่น พระเจ้าแสนเมืองมา พระเมืองรายเจ้า
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากเทคนิคการสร้าง เช่น พระเจ้าแสนแส่ว พระหลุบ เป็นต้น

ชาวล้านนามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปมีชีวิตเหมือนคนทั่วไป ชาวล้านนาจึงให้การเคารพประหนึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้าจริงๆ จึงทำผลทำให้เกิดประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูป ดังต่อไปนี้

สงรับน้ำพระเจ้า ชาวบ้านจะสงรับน้ำพระพุทธรูปสำคัญปีละครั้งในประเพณีทำบุญประจำปีของแต่ละชุมชน เช่น ประเพณีสงรับน้ำพระเจ้าฝนแสนห้า ในประเพณีบูชาเสาอินทขิลหรือเสาหลักเมืองเชียงใหม่ วัดเจดีย์หลวง ซึ่งงานนี้จัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม ถึง มิถุนายน ทุกปี

ประเพณีสงรับน้ำพระพุทธรูปโดยทั่วไปจะจัดขึ้นในวันมหาสงกรานต์หรือวันที่ ๑๕ เมษายนทุกปี ชาวบ้านจะพิธีสงรับน้ำพระพุทธรูปทุกองค์ในวัดของตนก่อน ในช่วงสายของวันนั้น ในช่วงบ่ายกลังจากสงรับน้ำที่วัดแล้วสมาชิกในครอบครัวจะจัดหาดอกไม้รูปเทียน น้ำอบน้ำหอมเพื่อทำพิธีสงรับน้ำพระพุทธรูปในบ้านของตน นอกจากนี้ถ้าปีใดฝนแล้ง ชาวบ้านจะอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญของหมู่บ้าน(ถ้ามี) เช่น พระเจ้าฝนแสนห้า (วัดป่าตึง อำเภอสันกำแพง เชียงใหม่) ออกแห่รอบหมู่บ้านให้ชาวบ้านร่วมกันสงรับน้ำ เพื่อขอให้พระเจ้าฝนแสนห้าบันดาลให้ฝนตก อีกตัวอย่างหนึ่งคือชาวบ้านที่บ้านพระเจ้าสะเลียมหวานเล่าว่า ทุกปีในวันสงกรานต์ ชาวบ้านในระแวกอำเภอบ้านโฮ้งที่ตั้งอยู่ติดกับบ้านพระเจ้าสะเลียมหวาน จำนวน ๑๘ หมู่บ้านเรียกว่า “โหลง” ซึ่งศรัทธาเหล่านี้เคารพเลื่อมใสในพระเจ้าสะเลียมหวานเสมือนเป็นบริวารของพระเจ้าสะเลียมหวานภาษาล้านนาเรียกว่า “อยู่ในสมภาร” พระเจ้าสะเลียมหวาน กรรมการของโหลงจะร่วมกันจัดขบวนแห่อัญเชิญพระเจ้าสะเลียมหวานออกให้ประชาชนสงรับน้ำทุกหมู่บ้าน^{๔๐}

บวชพระเจ้า

พระพุทธรูปประธานในวิหารของวัด เมื่อช่างสร้างหรือซ่อมแซมองค์พระพุทธรูปเสร็จแล้ว ยังไม่ถือว่าเป็นพระพุทธรูปที่สมบูรณ์ ที่ควรแก่การกราบไหว้บูชา จนกว่าจะได้ทำพิธีพุทธาภิเษกแล้ว ชาวล้านนาจึงทำพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูปคล้ายกับพิธีอุปสมบทพระภิกษุ เรียกว่า “บวชพระเจ้า” ในพิธีบวชจะมีเครื่องบวชเหมือนกันกับเจ้าชายสิทธัตถะทรงออกผนวช เครื่องบวชมีหลายอย่างเป็นต้นว่า เครื่องสูง หรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์สำหรับกษัตริย์เรียกว่า “เครื่องท้าว ๕ ประการ” ได้แก่

^{๔๐} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๙๗.

เพิงฉัตร(ฉัตร) พัดท้าว(พัดยศ) จาวมร(จามร) บังวัน(บังสุรย์) และไม้เท้าหรือไม้วา(ธารพระกร) เครื่องสูงเหล่านี้จะถูกจัดให้อยู่ด้านข้างหรือรายล้อมอาสนะ หรืออาสนะบวชพระเจ้า^{๔๑}

หัวใจพระเจ้า

ในระหว่างทำพิธีบวช หลังเที่ยงคืนไปแล้วจะทำพิธีใส่พระหทัยพระพุทธรูปเรียกว่า “หัวใจพระเจ้า” โดยอาจจะทำเป็นรูปหัวใจและอวัยวะอื่น ๆ เช่น ปอด ม้าม ตับ เป็นต้น ชาวบ้านจะนำสิ่งของมีค่ามาร่วมบรรจุไว้ในหัวใจพระเจ้า ช่างจะทำเป็นโพรงเตรียมไว้เมื่อใส่หัวใจแล้วจะปิดด้วยปูน การใส่หัวใจพระเจ้ายังสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปมีชีวิตตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

สายตาพระเจ้า

เมื่อมีพิธีบวชพระเจ้า หรือ พุทธาภิเษก พระพุทธรูปจะถูกปิดพระเนตรไว้ด้วยขี้ผึ้งแผ่นบางๆ ทั้งสองข้าง พระสงฆ์จะสวดมนต์เริ่มตั้งแต่เวลากลางคืนจนถึงเช้า วันรุ่งขึ้นก่อนพระอาทิตย์ขึ้น พระสงฆ์จะสวดมนต์สำหรับเบิกเนตรพระพุทธรูปเรียกว่า “สวดเบิก” ระหว่างสวดเบิกจะเปิดเอาขี้ผึ้งออกจากพระเนตร เรียกว่า “เปิดตาพระเจ้า” แล้วใช้แว่นเฉพาะเรียกว่า “แว่นสายตาพระเจ้า” คือ แผ่นกระจกเงามีกรอบไม้แกะสลักสวยงาม ถ้าพระพุทธรูปที่ทำพิธีบวชนั้นในวิหารหลังเล็ก พระสงฆ์จะใช้แว่นสายตาพระเจ้า ส่องไปที่แดดแล้วให้แสงแดดสะท้อนไปยังพระเนตรของพระพุทธรูป ถ้าพระพุทธรูปองค์ใหญ่อยู่ในวิหารหลังใหญ่แสงแดดส่องเข้าไม่ถึงพระสงฆ์จะเบิกเนตรในขณะสวดเบิกโดยไม่ต้องใช้กระจก แต่วางกระจกไว้ในพิธีเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธรูปล้านนา จึงมีสายพระเนตรที่ร้อนแรง ดังปรากฏในเรื่อง พระเจ้านั่งดิน หลังจากทำพิธีบวชพระพุทธรูปแล้วชาวบ้านจะถวาย “ข้าวพระเจ้าหลวง” พระพุทธรูปองค์ที่ผ่านพิธีบวชแล้วจึงจะถือว่าเป็นพระพุทธรูปที่สมบูรณ์ ควรแก่การกราบไหว้บูชา^{๔๒}

๓.๔.๕ เทคนิคการสร้างพระพุทธรูป

การสร้างพระพุทธรูปในล้านนาจากการศึกษาและวิเคราะห์ ผู้เขียนพบว่ามีเทคนิควิธีการสร้างหลัก ๆ อยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๕ เทคนิควิธี คือ ปั้น พิมพ์ หล่อ แกะสลัก และ เขียนหรือแต้ม

๑. ปั้น แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ปั้นทั้งองค์ และ ปั้นตกแต่งหุ่น

๒.พิมพ์ เช่น พระรอด พระคง

๓.หล่อ เช่น พระสิงห์ พระเจ้าทองทิพย์

๔.แกะสลัก เช่น พระเจ้าสะเลียมหวาน พระแก้วมรกต

๕.เขียน หรือ แต้ม เช่น พระบฏ จิตรกรรมฝาผนังรูปพระพุทธรูป

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

^{๔๒} แนน้อย ปัญจพรรค และคณะ, **เสน่ห์ไม้แกะสลักล้านนา**, (กรุงเทพฯ : เจริญ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

นอกจากนี้ยังพบว่าชาวล้านนาได้นำเทคนิควิธีหลัก ๆ ทั้ง ๕ มาผสมผสานกันจนเกิดเป็นเทคนิคย่อย หรืออาจเรียกว่า “เทคนิคผสม” ซึ่งผู้เขียนจำแนกได้ ๙ เทคนิคผสม ดังนี้

๑. สร้างพระพุทธรูปโดยการขึ้นหุ่นจากการก่ออิฐ ปอกปูนแล้วตกแต่งด้วยปูนปั้น เรียกว่า พระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน พบโดยทั่วไป เช่น พระเจ้าตนหลวง พระเจ้าแดง พระเจ้าตาเขียว ฯลฯ

๒. สร้างพระพุทธรูปโดยการใช้ดินเหนียวเฉพาะ ปั้น หรือ กดพิมพ์ แล้วนำไปเผาเรียกว่า พระพุทธรูปดินเผา และ พระพิมพ์ดินเผา

๓. สร้างโดยวิธีหล่อแยกส่วนแล้วใช้สลักเป็นตัวเชื่อม หรือ ที่ภาษาล้านนา เรียกว่า “แส่ว” คือ พระเจ้าแสนแส่ว

๔. สร้างพระพุทธรูปด้วยมุกที่เกิดจากการเผาซี้เถ้าจากวัสดุต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ เกสร ดอกไม้ ข้าวแห้ง หญ้าคา ฯลฯ แล้วนำมาผสมกับยางรักปั้นเป็นพระพุทธรูป เรียกว่า “พระเจ้ามุก” เช่น พระเจ้ามุกดอกไม้ พระเจ้ามุกดิน พระเจ้ามุกเกสร พระเจ้ามุกข้าว เป็นต้น

๕. สร้างจากวัสดุอื่น อาจจะเป็น ปั้น หรือ แกะสลักก็ได้ แล้วนำมาหุ้มด้วยวัสดุที่เป็นแผ่นโลหะ เช่น แผ่นเงินหรือทองคำ เรียกว่า “หลูบ” คือ พระเจ้าหลูบเงินหลูบคำ

๖. สร้างโดยใช้วิธีสานหุ่นพระพุทธรูปด้วยไม้ไผ่ หรือ หวาย แล้วปั้นแต่งด้วยรักสมุก หรือ มุก เรียกว่า “พระเจ้าสาน” หรือ “พระเจ้าตอกสาน”

๗. สร้างด้วยเทคนิคการใช้มีด หรือ พร้า แกะ เจาะ หรือ สลัก ในรูปแบบเฉพาะ เรียกว่า “พระเจ้าพร้าโต้”

๘. สร้างโดยการนำพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ไปจัดเรียง หรือ ตอกติดกับแผ่นไม้แกะสลัก เพื่อจัดเป็นกลุ่ม ไม่เรียกชื่อพระพุทธรูปเป็นองค์ ๆ แต่เรียกชื่อพระพุทธรูปหลายองค์นั้นรวมกลุ่มว่า “พระแผง”

๙. สร้างโดยการวาด เขียน หรือ แต้ม ลงบนผืนผ้าเรียกว่า “พระบนฏ”^{๔๓}

๓.๔.๖ วัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป^{๔๔}

วัสดุที่ชาวล้านนาใช้สร้างพระพุทธรูปมีหลายชนิด เดิมรับรู้โดยทั่วกันว่าพระพุทธรูปจะถูกสร้างขึ้นจากวัสดุที่คงทนถาวรและมีราคาสูงเท่านั้น เช่น หิน สำริด ไม้ อัญมณี เงิน ทองคำ งาช้าง เป็นต้น แท้จริงแล้วชาวล้านนาใช้วัสดุหลากหลายมากในการสร้างพระพุทธรูป ผู้เขียนได้ศึกษาคัมภีร์โบราณเรื่องอานิสงส์สร้างพระเจ้า ต้นฉบับ วัดศรีสุพรรณ อำเภอมะนัง จังหวัดพะเยา (ดูภาคผนวก) พบว่า อานิสงส์ของการสร้างพระพุทธรูปแตกต่างกันไปตามวัสดุที่สร้าง ผู้เขียนขอเสนอวัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป ซึ่งได้ค้นพบใหม่รวมไปกับวัสดุที่ทราบกันอยู่แล้วแต่เดิม ดังนี้

^{๔๓} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๑๓-๑๕.

^{๔๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๑๕.

ใบไม้ ตามคัมภีร์ใบลานอันสงฆ์สร้างพระเจ้า กล่าวว่าใบไม้ที่ใช้สร้างพระพุทธรูปคือ ใบลาน และ ใบไม้ประเภทที่สามารถนำมาเขียนหรือวาดภาพพระพุทธรูปได้ ปัจจุบันไม่พบพระพุทธรูป ที่สร้างด้วยใบไม้เนื่องจากใบไม้เสื่อมสลายง่าย

ดิน ดินเป็นวัสดุที่หาง่าย จึงมีการนำมาใช้สร้างพระพุทธรูปอย่างแพร่หลายส่วนใหญ่จะผ่านกระบวนการปั้นและเผาเป็นอิฐ หรือที่ภาษาล้านนาเรียกว่า “ดินจี” นำมาก่อนเป็นหุ่นของพระพุทธรูปและปั้นตกแต่งด้วยปูน พระพุทธรูปต่ออิฐถือปูนในล้านนามีขนาดเล็กใหญ่ต่างกันโดยมากจะนิยมสร้างเป็นพระประธานประจำวิหาร

นอกจากนี้ยังพบว่าดินที่ใช้สร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า พระพุทธรูปดินเผาและพระพิมพ์ดินเผา จะมีกรรมวิธีการเตรียมดินซึ่งเมื่อใช้ดินดังกล่าวสร้างพระพุทธรูปแล้วจะต้องนำไปเผา ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปดินเผาและพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี^{๔๕}

ครั้ง ครั้ง หรือ ชี้ครั้ง เป็นวัสดุอีกชนิดหนึ่งที่ชาวล้านนามาสร้างพระพุทธรูปแต่ปัจจุบันมักไม่พบพระพุทธรูปครั้งหลงเหลืออยู่ ครั้งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ชี้ครั้งในปัจจุบันถูกนำไปใช้เกี่ยวข้องกับงานตกแต่งทำสี เช่น สีทาบ้าน สีเคลือบเงาเซลแลค เป็นต้น

ไม้ ไม้เป็นวัสดุหาง่ายและมีหลายชนิดในล้านนา ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นป่าไม้เบญจพรรณ ไม้ที่นิยมนำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปนั้นนิยมแกะสลักองค์พระพุทธรูปทั้งองค์จากไม้เพียงท่อนเดียว แต่สำหรับไม้ไผ่ นั้น จะนำมาสานเป็นโครงแล้วพอกด้วย รักสนุก หรือ วัสดุอื่น จนพื้นผิวเรียบ แล้วจึงทำการลงรักปิดทองอีกครั้งหนึ่ง

งาช้าง งาช้างเป็นสิ่งที่มีความค่าและมีราคาแพง ในการใช้งาช้างสร้างเป็นพระพุทธรูปนั้น จะทำโดยการสลักรูปพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ไว้รอบ ๆ งาช้างตั้งแต่โคนจนถึงปลาย ซึ่งพระพุทธรูปงาช้างพบน้อยมาก (ดูในบทที่ ๒ พระเจ้างาช้าง)

หิน หินเป็นวัสดุที่นิยมนำมาสร้างพระพุทธรูปอย่างแพร่หลายอีกชนิดหนึ่งพระพุทธรูปที่สร้างจากหิน จะถูกเรียกว่า “พระเจ้าหิน” หินที่นิยมนำมาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปคือหินทรายแหล่งที่พบพระพุทธรูปหินทรายมากที่สุดในล้านนาได้แก่เมืองพะเยา

ตะกั่ว และ ดินบุก ตามคัมภีร์อันสงฆ์สร้างพระเจ้า กล่าวว่า พระพุทธรูปบางองค์จะสร้างด้วย ตะกั่ว หรือ ชิน (ภาษาล้านนาเรียกว่า จีน) และดินบุก (ภาษาล้านนาเรียกว่า ชะหังว)

สำริด สำริดเป็นโลหะผสม ส่วนใหญ่ประกอบด้วยทองแดงกับดีบุก การหล่อพระพุทธรูปสำริดจะมีพิธีการที่แยบยล เริ่มจากการปั้นหุ่นด้วยดินเหนียวในขั้นแรกและนำขี้ผึ้งมาพอกทับแล้วตกแต่งรายละเอียด จากนั้นนำดินเหนียวมาพอกทับอีกครั้งหนึ่งโดยเว้นช่องที่ฐานพระพุทธรูปไว้ เมื่อหุ่นพร้อมที่จะหล่อสำริดแล้วจะหยางหุ่นที่เทสำริดที่หลอมละลายลงในช่องนั้น สำริดที่ร้อนจัด

^{๔๕} ดูเพิ่มใน สุรพล ดำริห์กุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะทวารวดี. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.)

จะไหลเข้าไปแทนที่ขี้ผึ้ง จากนั้นรอให้สาริตแข็งตัวแล้วแกะพิมพ์ดินเหนียวและหุ่นออก จะได้พระพุทธรูปสำริดที่มีลักษณะตามละเอียดที่ทำไว้บนขี้ผึ้งทุกประการ

ทองคำ ทองคำ ภาษาล้านนาเรียกว่า “คำ” เป็นวัสดุที่หายากและมีราคาสูง ผู้ที่ใช้วัสดุนี้สร้างพระพุทธรูปมักเป็นผู้ที่มีฐานะในสังคม เช่น กษัตริย์ ราชวงศ์ พระสงฆ์ ชั้นสูง และขุนนางระดับสูง การสร้างพระพุทธรูปจากทองคำนั้น ส่วนมากจะมีลักษณะใช้แผ่นทองคำบุคุนอยู่ด้านนอกของหุ่นพระพุทธรูป หรือคุนรูปพระพุทธรูปลงบนแผ่นทองคำ มีบ้างที่หล่อเป็นองค์ ซึ่งพบน้อยมาก

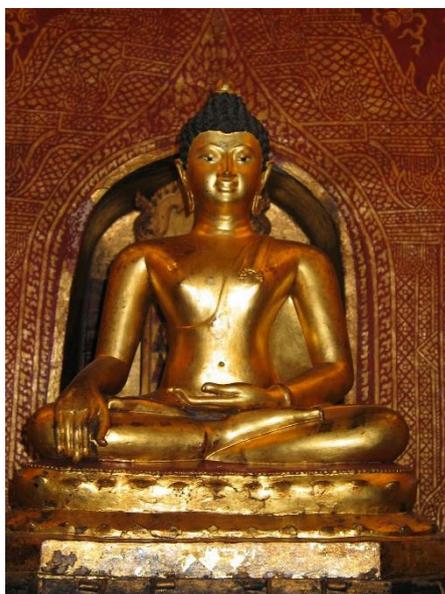
เงิน เงินเป็นวัสดุที่มีค่ามากรองมาจากทองคำ และยังใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ เงินที่ใช้สร้างพระพุทธรูป ส่วนใหญ่เป็นเงินแท้ หรือ เงินบริสุทธิ์ พระพุทธรูปที่สร้างด้วยเงินทั้งองค์ในล้านนาพบหลักฐานว่ามีอยู่น้อยมากทั้งนี้อาจเป็นเพราะเงินนั้นเป็นวัสดุที่เปลี่ยนแปลงสภาพเร็ว ต้องอาศัยวิธีการดูแลรักษาโดยเฉพาะ ส่วนใหญ่มักถูกใช้เทคนิคคุนเป็นแผ่น และบุคุนบนหุ่น เช่นเดียวกับทองคำ

อัญมณี อัญมณีไม่ว่าจะเป็นชนิดใดก็ตาม ภาษาล้านนาจะเรียกรวมกันว่า “แก้ว” พระพุทธรูปที่สร้างจากอัญมณีจึงถูกเรียกว่า “พระแก้ว” อัญมณีเป็นของหายากมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของอัญมณีแต่ละชนิดแต่ละประเภท ซึ่งเชื่อว่าจะดลบันดาลความสิริมงคลให้แก่ผู้ปกครอง อัญมณีมักตกอยู่ในความครอบครองของผู้มีฐานะในสังคม

ขี้เถ้า ขี้เถ้าเป็นวัสดุผงละเอียดได้จากการเผาไฟที่มอดแล้ว ชาวล้านนานิยมเผาวัสดุต่าง ๆ เพื่อนำมาสร้างเป็น “มุก” ทำพระพุทธรูป เช่น ขี้เถ้าดอกไม้ ขี้เถ้าเกสรดอกไม้ ขี้เถ้าหญ้าคา ขี้เถ้า ใบลาน ขี้เถ้าเขี้ยวช้าง ขี้เถ้าไม้มงคลไม้หอมต่าง ๆ ฯลฯ

ผ้า นอกจากวัสดุข้อต้นที่กล่าวมาแล้ว ผ้า ยังเป็นวัสดุอีกชนิดหนึ่งที่ชาวล้านนานำมาสร้างพระพุทธรูป โดยการนำสีมาแต้ม เขียน หรือ วาด ลงบนผืนผ้า มักนำไปแขวนในพิธีกรรม หรือในวิหารเรียกว่า พระบฏ^{๔๖}

^{๔๖} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๑๙.

(เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

๓.๕ พระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

พระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๓.๕.๑ พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ประวัติความเป็นมา

“พระสิง” หรือ “พระพุทธสิหิงค์” เดิมประดิษฐานที่วัดชื่อ “วัดลีเชียงพระ” บริเวณนี้ ก่อนที่พญาผายูจะนำพระอิฐพญาคำฟูมาบรรจุนั้น ตำนานกล่าวว่าตั้งอยู่ใกล้กับตลาด (ลี) ซึ่งอาจจะ เป็นตลาดที่พญาผายูทรงสร้างแต่แรกตั้งเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพญาผายูทรงสร้าง กู่ หรือ เจดีย์ สำหรับบรรจุพระอิฐพญาคำฟูและสร้างบริเวณเป็นวัดชื่อว่า “วัดลีเชียงพระ” , “วัดพระสิง” หรือ “วัดพระสิงห์” ในปัจจุบัน^{๔๗} คำว่า “ลีเชียงพระ” ได้มาจากคำ ๓ คำรวมกันคือ คำว่า “ลี” หมายถึงตลาด “เชียง” มีความหมายแตกต่างกันไปในแต่ละภาษา โดยทั่วไปภาษาล้านนาคำว่า “เชียง” หมายถึง เมือง หรือ หมู่บ้าน ^{๔๘} ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึง “เชียง” ป่า หรือ ดง เช่น เชียงหมั่น ประเสริฐ ญ นคร อธิบายว่า “เชียง” และ “แซ่” เทียบได้กับ อำเภอก และ จังหวัด ใช้ อยู่ในกลุ่มคนไทในมณฑลยูนนานมาก่อน

^{๔๗} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด ้วยาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, (เชียงใหม่: : ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๕.

^{๔๘} บรรจบ พันธุมธา, “ภาษาสัมพันธ คนไท-ไทย”, สตรีสาร, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒๘ (กรกฎาคม ๒๕๒๖): ๑๒๕.

ภาษาไทยคำในเวียดนามคำว่า “เชียง” หมายถึง บริเวณป่าดงไม้ใหญ่อยู่กลางเวียง ถือว่าเป็นที่อยู่ของผีบ้านผีเมือง เป็นที่บูชาผีเมือง^{๔๙} ตามความหมายนี้สอดคล้องและช่วยอธิบายความหมายของคำว่า “ลีสเชียงพระ” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า วัดลีสเชียงพระตั้งอยู่ใกล้ตลาดและตั้งอยู่ในป่าใหญ่ ซึ่งเป็นที่สถิตของ “ผีสิง” หรือ “ด้า” ซึ่งเป็นผีเมืองหรืออารักษ์เมืองเชียงใหม่ ผิดคนหนึ่งในป่านี้คือ “ผีพญาคำฟู” ซึ่งเป็นด้าหรือสิงของพญาผายู บริเวณวัดลีสเชียงพระ(พระสิงห์) นั้น เดิมคงเป็นป่าใหญ่ที่ของผีเมืองของพวกกลัวะมาก่อน เนื่องจากพญามังรายทรงสร้างเมืองจากเมืองร้างของกลัวะชื่อว่า “เวียงนพบุรี”^{๕๐} วัดพระสิงห์ปัจจุบันมีร่องรอยว่าเคยเป็นป่าใหญ่มาก่อน เพราะไม่มีถนนตัดผ่านวัดพระสิงห์ไปถึงประตูสวนดอก แต่มีถนนอ้อมรอบวัดพระสิงห์ทั้งด้านทิศเหนือทิศใต้ไปบรรจบกันที่หลังวัดพระสิงห์ตัดตรงไปสู่ประตูสวนดอก ซึ่งถนนทุกสายในกำแพงเมืองเชียงใหม่จะตัดตรงไปสู่ประตูเมืองทั้ง ๔ ประตูยกเว้นประตูสวนดอกประตูเดียว

คำสุดท้ายของ “ลีสเชียงพระ” คือคำว่า “พระ” หมายถึงอะไร “พระ” เป็นคำที่ชาวล้านนาใช้เรียก สามเณร ส่วนพระสงฆ์ชาวล้านนาเรียกว่า “ตุ้” หรือ “ตุ” บางครั้งเรียกรวมกันทั้งภิกษุและสามเณรว่า “ตุพระ” แต่คำว่า “พระ” ที่มีความหมายสอดคล้องกับคำว่า “ลีสเชียงพระ” นั้นเป็นคำกร่อนมาจากคำเต็มว่า “พระเป็นเจ้า” ซึ่งเป็นคำที่ขุนนางหรือไพร่เมืองใช้เรียกแทนพระนามของกษัตริย์ดังนั้นคำว่า “พระ” ในที่นี้จึงหมายถึง “พระเป็นเจ้าคือพญาคำฟู” นั่นเอง สรุปว่า “ลีสเชียงพระ” หมายถึง วัดที่ตั้งอยู่ใกล้ตลาด(ลีส) และวัดตั้งอยู่ในป่า (เชียง) ที่มีวิญญานของ “พระ” คือวิญญานพญาคำฟูสถิตอยู่ ดังนั้นพระพุทธรูปที่เรียกว่า “พระสิง” หมายถึง พระพุทธรูปที่มีวิญญานของพญาคำฟูซึ่งเป็น “ด้า” และ “สิง” สถิตอยู่^{๕๑}

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสิงห์ และ ผีสิงเมือง

เมื่อพญาผายูนำพระอัฐิพระราชบิดาคือพญาคำฟูหรือ “สิง” จากเมืองเชียงแสนมาไว้ที่เมืองเชียงใหม่ เนื่องจาก ตั้งแต่ครั้งนั้นพญามังรายสวรรคตที่เมืองเชียงใหม่แล้ว กษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มา ได้แก่ พญาไชยสงคราม (พ.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๗๙) พญาแสนพู (พ.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๗) และพญาคำฟู (พ.ศ. ๑๘๗๗-๑๘๗๙) มิได้ประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ๆ จึงมีฐานะเป็นเมืองหลวงถาวรตั้งแต่นั้นนับเป็นต้นมา พญาผายูได้อาพรอัฐิของพญาคำฟูซึ่งเป็น “ด้า” หรือ “สิง” มาด้วย พญาผายูทำพิธีแบ่ง “ด้า” และ “สิง” หรือผีพญาคำฟูมาเชียงใหม่นี้ล้านนาเรียกว่า “การแบ่งผีตระกูล” เพราะพญา

^{๔๙} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพิเชษฐ สายพันธ์, **ทฤษฎีบ้านเมือง ศาสตร์จารย์คำจงกับการศึกษาชนชาติไทย**, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

^{๕๐} สงวน โชติสุขรัตน์, **ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๘.

^{๕๑} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๙ - ๒๐๒.

ผาพุทธทรงแยกมาปกครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งห่างไกลจากเมืองเชียงแสน พระองค์จึงต้องนำเอาต้าและสิง มาช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองพระองค์และเมืองเชียงใหม่ ประกอบกับการเดินทางไปเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษที่เมืองเชียงแสนทุกปี อาจจะไม่สะดวก พญาผาอยู่อยุธยาพิญาคำฟูมาสถิตที่ป่าศักดิ์สิทธิ์กลางเมืองเชียงใหม่ ผิพญาคำฟูจึงเป็นผีหรืออารักษ์เมืองเชียงใหม่ด้วยวิธีการแบ่งผีมาจากเชียงแสน

วรรณกรรมโบราณของล้านนากล่าวถึงผีเมืองเชียงใหม่ที่วัดพระสิงห์ว่าเมืองเชียงใหม่”ต้า” และ”สิง” หรือ ผีโคตรตระกูล ๒ องค์ คือพญามังราย และพญาคำฟู ผีเมืองหรืออารักษ์ทั้ง ๒ องค์ มีอิทธิฤทธิ์มากสามารถปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองได้ดี เนื่องจากเป็นวิญญาณที่สวรรคตผิดปกติ (ผีตายโหง) ทั้ง ๒ พระองค์คือ พญามังรายทรงถูกฟ้าผ่าสวรรคตที่กลางเมืองเชียงใหม่ พญาคำฟูสวรรคตเพราะถูกเงือก ทำร้าย เชื่อกันว่าวิญญาณของผีตายโหงจะดุร้ายและมีอิทธิฤทธิ์มากกว่าผีทั่วไป ผีสิงเมืองในลักษณะเช่นนี้ชาวพม่าเรียกว่า “ผีนัต”(nut) ผีเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นอารักษ์เมืองซึ่งภายหลังอาจยกฐานะเป็นเทพหรือเทวดาประจำเมือง ผู้แต่งโคลงวิราศหรืออุโฆษกราบไหว้และอธิษฐานขออารักษ์พญามังรายผู้สูงศักดิ์ว่า เขาไม่ลืมที่จะไหว้พระองค์ซึ่งเป็นเทวดาอารักษ์ของเมือง ขออยุธยาพญามังรายช่วยปกป้องเขาและสิ่งที่เขาคิดไว้ เมื่อเขาได้นางศรีทิพมาอยู่ด้วยเขาจะได้ถวายเครื่องดื่มฉลองชัย และ ขออยุธยาพญามังรายซึ่งเป็นเทพารักษ์ให้ช่วยนางศรีทิพด้วย เขาจะถวายเทียนและธำมัญญและอยุธยาพญามังรายไปสู่เมืองฟ้าสวยสุขในสวรรค์ ชาวเชียงใหม่ ยังเคารพกราบไหว้พญามังรายในฐานะผีสิงเมืองอารักษ์เมืองเชียงใหม่^{๕๒}

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ.๒๓๕๔ ชาวเมืองเชียงใหม่ทำพิธีดำนํ้าพิสูจนตนเองก่อนที่จะดำนํ้า เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของตน ทั้งสองฝ่ายได้กล่าวอยุธยาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพดาอารักษ์บ้านเมืองเชียงใหม่มาเป็นพยาน ชาวเชียงใหม่ในสมัยนั้นถือว่าพระวิญญาณของพญามังรายเป็นหัวหน้าหรือประธานอารักษ์ทุกคนในเชียงใหม่ “...เทพดาอารักษ์เจ้าเซนเมืองทุกคนทุกพระองค์ มีอารักษ์เจ้ามังรายเป็นเกล้า และอารักษ์เจ้าคำแดง...จูงมาเป็นสักขีพยานสักกับด้วยผู้เข้าทั้งหลายผู้อันชื่อแลบชื่อนั้นบัดนี้แล จักดำนํ้าต่อกับด้วยกัน...”^{๕๓}

เมื่อวัดสี่เชียงพระเป็นวัดของพระพุทธศาสนาแล้ว ในปี พ.ศ.๑๘๘๘ พญาผา ได้อาราธนาพระอภัยจุฬเอรและพระภิกษุอีก ๑๐ รูป จากเมืองทริภุญไชยมาจำพรรษาที่วัดแห่งนี้ พุทธศาสนานิกายพื้นเมือง ที่มีมาแต่สมัยพระนางจามเทวีได้มาเผยแผ่ถึงเมืองเชียงใหม่

เมื่อสร้างวัดย่อมต้องมีพระพุทธรูป สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในวัดเมื่อแรกสร้างอาจจะมีชื่อ พญาผาอยู่อยุธยาจะสร้างพระพุทธรูปเพื่ออุทิศบุญกุศลถวายแด่พระวิญญาณของพญาคำฟูเพื่อประดิษฐานในวิหารวัดสี่เชียงพระ สันนิษฐานว่า พระพุทธรูปองค์นั้นต่อมาอาจจะเรียกชื่อว่า

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒ -๒๐๔.

^{๕๓} สรัสวดี อ๋องสกุล, **หลักฐานประวัติศาสตร์ ใน หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพันธังสา**, (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๒.

“พระสิงเมือง” หรือ “พระสิง” ที่ไม่มี “ห้” ก็เป็นไปได้เพราะชาวล้านนามีจารีตเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปเพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ และนิยมเรียกชื่อพระพุทธรูปตามชื่อหรือพระนามของกษัตริย์ที่ตนสร้างถวายบุญกุศลไปให้ เช่น พระพุทธรูปชื่อ “พระเมืองรายเจ้า” สร้าง พ.ศ. ๒๑๐๘ ประดิษฐานที่วัดชัยพระเกียรติ ฮันส์ เพนซ์ สันนิษฐานว่า ผู้สร้างต้องการถวายพระเกียรติแด่พระวิญญูณของพญามังรายที่เป็น “อารักษ์เมือง” ผู้ใตบูชาพระพุทธรูป “พระเมืองรายเจ้า” ก็เท่ากับได้บูชา “อารักษ์เมือง” พร้อมกันไปด้วย^{๕๔} นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปชื่อ “พระแสนเมืองมา” เป็นพระพุทธรูปสำริดที่ได้ชื่อตามพระนามพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. ๑๙๒๘-๑๙๔๔) กษัตริย์เชียงใหม่ผู้เป็นราชนัดดาของพญาผายู พระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศบุญกุศลถวายแด่พญาแสนเมืองมาปัจจุบันประดิษฐานในวิหารวัดแสนเมืองมาหลวง (วัดหัวข่วง) เชียงใหม่ และพระพุทธรูปชื่อ “พระศรีบุญเรือง” เป็นพระพุทธรูปสำริดได้ชื่อตามทำวบุญเรืองซึ่งเป็นพระราชบิดาพญาอดเชียงรายกษัตริย์เชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๐๓๒-๒๐๓๘) พระพุทธรูปองค์นี้พญาอดเชียงรายทรงสร้างถวายแด่ทำวบุญเรือง^{๕๕} ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดพระธาตุทุ่งต้อม อำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่ เป็นต้น

พระสิง ที่ไม่มี “ห้” นี้ หลักฐานจารึกวัดพระธาตุจอมทอง พ.ศ. ๒๑๐๐ กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปสำคัญ ๒ องค์ คือ พระแก้ว และ พระสิงห์ ความว่า “สร้างพรแก้วพรสิง” เช่นเดียวกับจารึกบนระฆังใหญ่ที่วัดพระสิงห์เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๑๗๒ สมัยพม่าปกครองล้านนา “พระสิง” ไม่มี “ห้” เช่นกัน ดังจารึกความว่า “หมื่นอินทชะงครุเจ้า หล่อตั้งบูชาพระสิงเจ้า”^{๕๖} ถึงแม้ว่า “พระสิง” จะจารึกหลังจากพระสิงห์มาประดิษฐานในเมืองเชียงใหม่แล้ว แต่ชาวล้านนาสมัยนั้นยังคุ้นเคยกับคำดั้งเดิมที่ไม่ใช่ภาษาบาลี จะเขียนตามคำและเสียงดั้งเดิมว่า “สิง” ไม่มี “ห้” ดังที่ได้สันนิษฐานแล้วว่า อาจจะมาจกคำว่า “สิงเมือง” ประกอบกับชาวล้านนานิยมสร้างพระพุทธรูป “พระสิง” มากทั้งในเมืองและชนบทโดยที่พวกเขาอาจจะไม่ได้อ่านหรือไม่ได้ทราบเรื่องราวของพระพุทธรูปลี้ซิงค์ หรือ “ลี้ซิงคินทาน” ที่พระโพธิ์รังสีรจนามาก่อนก็เป็นได้ ดังนั้น “พระสิง” ที่หมายถึงพระพุทธรูปที่เป็นทั้งตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าและเป็นที่สุดของ “สิง” หรือ ผี ประจำตระกูลและผีเมืองเชียงใหม่

^{๕๔} ฮันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๙), หน้า ๑๐๒.

^{๕๕} ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑๒ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่ภาค ๔, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๓.

^{๕๖} ฮันส์ เพนซ์, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑๑ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑๘.

แกะรอยปราสาทสร้อยสิงห์สอง ในวัดพระสิงห์

โคลงนิราศทริภุญไชย และ โคลงพื้นวัดพระสิงห์ กล่าวว่า ที่วัดพระสิงห์มีพระพุทธรูป คือ “พระสิง” ที่สถิตของอารักษ์เมืองหรือผีสิงเมือง มี ๒ องค์ คือพระสิงที่เป็นตัวแทนพระพุทธรูป และเป็นสถิตของอารักษ์พญามังราย และอารักษ์พญาคำฟู

นบพระวรเชษฐช้อย	ศรีสิงห์
สาเทพแปงเบงจาจริง	จิ้งผ้าย
เชิญวานเทพดลกลิง	ถลากระหม่อม บารา
เทาดำเนินเขื่อนย้าย	พรำพร้อมเดินเดียว
ลาเถิงปราสาทสร้อย	สิงห์สอง
โอนอำรุงทิพทอง	ที่อ้าง
เบญจาจำเนียรปอง	ปดตำ งนรา
จำจากแล้วแล้งร้าง	ชาติขึ้นฤๅตี ^{๕๗}

นอกจากนี้ยังพบวรรณกรรมเรื่อง “โคลงพื้นวัดพระสิงห์” หรือ “ก้นโลงส่อสัทธาราม” ซึ่งคัดลอกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๐ สมัยเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เจ้าพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๓๘๙) กล่าวถึงพระสิง ๒ องค์ เช่นกันว่า ในปราสาท หรือ มณฑล มีพระพุทธรูป “สิง” ๒ องค์ มีข้อความเหมือนโคลงนิราศทริภุญไชย ดังนี้

ลาเถิงปราสาทสร้อย	สิงห์สอง
ติดแทบขิมคือคลอง	ฝ้ายไต้
ขาทรายคือคูของ	รอยฤกษ์ ยั่งเอ
จำจื่อจงน้องไต้	แต่งตั้งปฐมถวาย ^{๕๘}

และโคลงบทที่ ๒๐๗ และ ๒๐๘ กล่าวถึงการอุทิศบุญกุศลให้แก่อารักษ์หรือผีเมืองในโคลงเรียกว่า “ปีศาจ” ที่วัดพระสิงห์ มี ๒ ตนคือ อารักษ์พญามังราย และ อารักษ์พญาคำฟู พร้อมกับบริวารที่เป็นผียักษ์ผีเียน หรือกุมภภัณฑ์ อีก ๔ ตน สันนิษฐานว่าพระพุทธรูป “พระสิง” อาจจะมีองค์เดียว หรือ ๒ องค์ก็ได้ ตีอารักษ์มี ๒ องค์ ดังนี้

ซ้าสองพิศาจ	ตอนต่อ
ดินแผ่นผืนยิงยอ	ยาตรห้อย
กุมภภัณฑ์สี่ตนพอ	พาพ่อ เพื่อนแอ
พาเพื่อนทั้งสองฉ้อ	เพื่อแอฝ้ายบุญ

^{๕๗} ประเสริฐ ฐ นคร, โคลงนิราศทริภุญไชย, (กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐-๙๑.

^{๕๘} พรรณเพ็ญ เครือไทย, โคลงพื้นวัดพระสิงห์. (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๙), หน้า ๔๑.

อารักษ์อาราธเรื่อง	รักษา
ท้าวท่านสองทเวา	ฝ่ายเฝ้า
เชิญเจียรจูงเร็วร่า	รับส่วน สักเอ
พิศาจเย็นยักข์เร้า	ร่วมรู้ถป่นนา ^{๕๙}

โคลงสองบทนี้อธิบายว่า อารักษ์ทั้งสองคนที่ปกป้องดูแลเมืองเชียงใหม่ขอให้กุมภัณฑ์ทั้ง ๔ ช่วยพาพ่อและเพื่อนทั้งสองมารับผลบุญด้วย อารักษ์ทั้ง ๒ องค์ที่เฝ้ารักษาเมืองเชียงใหม่ ขออัญเชิญมารับส่วนบุญที่ถวายโดยเร็ว และขอส่วนปีศาจผียักษ์ผีเฝ้าย่วมรับรู้ด้วย

จากโคลงทั้งสองเรื่องสะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมานานถึง ๓๑๐ ปี ชาวเชียงใหม่ยังมีความเชื่อเรื่องอารักษ์มี ๒ องค์คือ พญามังรายและพญาคำฟู ซึ่งสถิตที่พระพุทธรูป “พระสิง” และเชื่อว่าทั้งสองคงปกปักรักษาชาวเมือง และเมืองเชียงใหม่ และมีอำนาจบันดาลความสงบสุขให้กับผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนี้ตลอดไป

พระสงฆ์แปลงพระพุทธรูป “พระสิงห์” เป็น “พระสิงห์” และ “พระพุทธรูปสิงห์”

พระพุทธรูปที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระสิง” ที่อาจจะสร้างโดยพญาผายูพร้อมกับสร้างวัดลีเชียง เพราะนั้น ชาวเมืองกราบไหว้บูชาในฐานะอารักษ์เมืองตามความเชื่อดั้งเดิมตั้งแต่กษัตริย์จนถึงประชาชน ชาวเมืองนับถือผีมากกว่าคำสอนของพุทธเจ้า ทำให้พระรัตนปัญญาเถระผู้รจนานา “ชินกาลมาลีปกรณ์” ได้เขียนตำหนิพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๕๕-๑๙๘๔) ในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พระองค์และประชาชนชาวเชียงใหม่มีศรัทธาในภูติผีปีศาจ ภูเขา ป่าไม้ สิ่งเหนือธรรมชาติ และเช่นไหว้ด้วยโค กระบือ ความว่า

“...เจ้าติศกุมาร(สามฝั่งแกน)นั้น มีศรัทธาในศาสนาน้อยนัก ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอก ศาสนา ไม่คบหาสัตบุรุษ บวงสรวงแต่ภูติผีปีศาจ สวน ต้นไม้ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขา และ ป่า พระองค์เช่นไหว้บวงสรวงด้วยโคกระบือ เป็นต้น ประชาชนอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์ มีชื่อเสียงว่าเป็นยักษ์ทาส...”^{๖๐}

พระสงฆ์ในเชียงใหม่สมัยนั้นโดยเฉพาะพระสงฆ์ที่ทรงความรู้คงไม่พอใจกษัตริย์และประชาชนนับถือผีและสิ่งนอกศาสนา พระพุทธรูปในทัศนะของคนล้านนามีฐานะเป็นทั้งพระพุทธรูปและผีสถิตอยู่ด้วยกัน ซึ่งความคิดนี้ปรากฏใน “พื้นแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่” ตำนานเมืองใหญ่ในรัฐชาน กล่าวไว้ว่า คนไทใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๔ เรียกพระพุทธรูปว่า “หุ่นผี” เจ้าฟ้าหอคำหีบเจ้าเมืองใหญ่ ได้นำพระสิงห์จากเมืองเชียงใหม่ไปเมืองแสนหวี พวกเขาเกรงกลัวอำนาจ

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๖๐} กรมศิลปากร, *วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔*, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕๘.

ของพระพุทธรูป “พระสิง” องค์นั้นมาก เขาจะสร้างขอให้พระพุทธรูปเป็นผีเมือง และจะชนไหว้ด้วยการฆ่าวัวควาย ดังความว่า

“...หุ่นผีเมืองยวนนี้บุญใหม่ ศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งเกรงว่าเราจะทำไม่ถูกใจผีดังนั้น ควรเอาไว้เป็นเสื่อบ้านเสื่อเมืองเสีย ทำห้างขอให้หุ่นผีอยู่ ฆ่าหมู ฆ่าไก่ ฆ่าวัว ฆ่าควายสังเวद्यเถิด เขาจึงช่วยกันตั้งขอผีให้เป็นที่อยู่...”^{๖๑}

นอกจากนี้ในตำนานพื้นเมืองแสนหวี ฉบับนั้นหลังที่ บันทึกว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๓ พระญาณคัมภีร์พระสงฆ์จากเชียงใหม่ไปติดตามหา “พระสิง” ที่เจ้าฟ้าคำหีบลักไป และพญานาคคัมภีร์ได้ถือโอกาสเผยแผ่พุทธศาสนาไปด้วย^{๖๒} เมื่อชาวไทใหญ่นำพระสิงที่ไปบ้านเมืองของตนและเขาเข้าใจว่า “พระสิง” เป็นหุ่นผีมีอิทธิฤทธิ์เช่นเดียวกับผีเมือง อำมาตย์พรองเมืองได้นำเอา “พระสิง” ลงแช่ในน้ำพุร้อน น้ำนั้นเย็นลงทันที

“...น่ากลัวจริงหนอ หุ่นผีนี้เราเอาไว้ข้างหลังพักเดียวก็กลับมาอยู่ข้างหน้าน่ากลัวแท้ แต่ว่าไหน ๆ ก็ได้นำมาแล้ว เรากลั่นใจ อดทนเอาไปให้ถึงบ้านเมืองเราเถิด...” และ “...หุ่นผีนี้ดีหรือไม่ดี มีบุญใหญ่เพียงใด เราลองไปแช่ไปงน้ำร้อนดูทันใดนั้นน้ำก็เย็นลงทันที เขาจึงลงความเห็น ว่า หุ่นผีเมืองยวนนี้บุญใหญ่หนอ...”^{๖๓}

ชาวอยุธยาที่มีความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของ “พระสิง” เช่นกัน คำให้การชาวกรุงเก่า กล่าวว่า พระสิงสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้

ด้วยความเชื่อที่สืบทอดมาดังกล่าวทำให้พระพุทธรูป “พระสิง” มีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่เช่นเดียวกับ “ผีสิงเมือง” ที่ปกป้องคุ้มครองเมืองเชียงใหม่ “พระสิง” ชาวเมืองคงนับถือเช่นเดียวกันกับหุ่นผีหรือผีสิงเมือง การชนสังเวद्यพิธีกรรมสิ่งนอกศาสนาของกษัตริย์และประชาชนเชียงใหม่ ทำให้พระสงฆ์ที่เคร่งพระธรรมวินัยไม่พอใจสันนิษฐานว่าคณะสงฆ์คงจะต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้พระพุทธรูปผีเมืองกลายเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าอย่างแท้จริงพระศาสดามี จึงได้อาราธนาพระโพธิ์รังสีรจนาประวัติของพระพุทธรูป “พระสิง” ให้เป็นตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าอย่างแท้จริง

ก่อนที่พระโพธิ์รังสีจะแต่งตั้งหิงคนิทานนั้น ท่านน่าจะทราบมาก่อนแล้วว่าพระพุทธรูปสิงเมืองนั้น มีความเป็นมาอย่างไร มีเรื่องเล่าในอดีตอย่างไร และชาวเมืองมีความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีสิงเมือง” ท่านจึงได้นำเอาผีเมืองมาผนวกเข้ากับพุทธศาสนาได้อย่างแนบเนียน โดยยก

^{๖๑} เรณู วิชาศิลป์, *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*, (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๗.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๙.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๗.

เอาคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา ที่กล่าวถึงกาลนาคราชเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าอย่างอันเป็นที่เกิดอภิมภิมมาแต่งในสิหิงคินิทาน เพื่ออธิบายการกำเนิดของพระสิงห์ ดังนี้

“...ครั้นแล้ว ทนไฉนเองพญานาคจึงเนรมิตรูปของตนเองอันประกอบด้วยการแสดงล้วนแต่อิทธิฤทธิ์ซึ่งเกิดจากการสะสมกุศลสุจริตที่บำเพ็ญมาแต่ชาติปางก่อน ให้เห็นเป็นรูปพระพุทธพระองค์จริง แล้วเนรมิตเขตวันมหาวิหาร และสิ่งทั้งหมดในเขตวันมหาวิหาร ให้เป็นพระพุทธประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์แก้ว ๗ ประการในวิหารนั้น บริบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ งามด้วยอวัยวะใหญ่่น้อย ๘๐ ประการ เปล่งรัศมี ๖ สี มีพระอติมหาสาวก เช่น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะนั่งแวดล้อม สิ่งทั้งหมดนี้แสดงให้ปรากฏแก่มหาชนเหล่านั้น ครั้นประชาชนเกะสีหลทั้งสิ้นมีพระราชและอุปราชเป็นประธาน เห็นรูปพระพุทธนั้นแล้ว ต่างก็มีใจเลื่อมใสเหลือประมาณ แซ่ซ้องสาธุการหลายร้อยหลายพัน เป็นต้นว่าโยนผ้า บูชาด้วยแก้วแหวนเงินทอง...”^{๖๔}

ด้วยพระพุทธรูปนั้นมีพุทธลักษณะเหมือนราชสีห์จึงเรียกว่า “สิหิงค” อีกนัยหนึ่ง ราชสีห์เหมือนพุทธลักษณะของพระผู้มีพระภาคจึงเรียกว่า “สิหิงค” คำว่าพระสิงเมือง หรือ พระสิง จึงค่อยเปลี่ยนความหมายและประวัติความเป็นมามีคำว่า “พระพุทธสิหิงค” มาแทนที่ แต่ประชาชนก็ยังคงเรียกว่า “พระสิง” เช่นเดิม และ “พระผิสิง” พระโพธิ์รังสีท่านได้เขียนให้เป็นพระพุทธรูปซึ่งตัวแทนพระพุทธเจ้าเป็นที่เรียกร้อยแล้ว แม้อิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ที่แสดงไว้ในสิหิงคินิทานก็กล่าวว่า เป็นอิทธิฤทธิ์ของ “พระพุทธสิหิงค” โดยแท้ มิได้เกิดจากอิทธิฤทธิ์ของเทพหรือผี และไม่ใช่ว่า “ผี” อย่างที่เล่ามา^{๖๕}

ความสำคัญของพระสิงห์

พระสิงห์กับความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง

นอกจากพระสิงจะเป็นที่บูชาของคนที่เกิดในปีมะโรงแล้ว ชาวล้านนาก็มีความเชื่อว่าพระสิงห์เป็นพระพุทธรูปธาตุดินซึ่งสัมพันธ์กับงูใหญ่ หรือนาคที่อาศัยอยู่ใต้พื้นดินหรือบาดาลนาคนาคจะบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาลในแต่ละปี ความเชื่อนี้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันโดยการคำนวณจากปฏิทินพื้นบ้านล้านนา ก่อนถึงสงกรานต์หรือปีใหม่เมือง ถ้าคนล้านนาต้องการทราบว่าปีนี้ฝนจะตกมากน้อยเท่าใด พืชพันธุ์ธัญญาหารจะเป็นอย่างไร คนล้านนาจะสืบค้นหรืออ่านได้จาก “ปฏิทินปีใหม่เมือง” ซึ่งโหราท้องถิ่นจะพิมพ์เผยแพร่และจัดจำหน่ายในท้องตลาดตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทุกปีช่วงก่อนสงกรานต์ โหราจะคำนวณว่าปีนี้ปริมาณฝนที่ตกจะมีปริมาณมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับจำนวนนาคพ่นน้ำทำเป็นฝนกี่ตัว ถ้าจำนวนนาคหลายตัว ปีนั้นฝนจะตกน้อย หรือน้ำจะน้อย เนื่องจากนาคหลายตัวเกี่ยวกันพ่นน้ำทำฝนหรือ “ให้น้ำ” ในทางตรงกันข้าม ถ้านาคมีจำนวนน้อย ปีนั้นฝนจะตกมาก น้ำจะมาก และมีความเชื่อว่า ฝนที่นาคให้นั้นจะตกลงมาสู่โลกมนุษย์, ป่าหิมพานต์

^{๖๔} เรณู วิชาศิลป์, *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๖๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา*, หน้า ๒๑๕.

และ มหาสมุทร สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องนาคในฐานะที่เป็นเจ้าของน้ำฝน และนาคจะเป็นผู้บันดาลให้ฝนตก ดังนั้นงูใหญ่ หรือนาค และพระสิงห์ ซึ่งเป็นธาตุดินจึงมีความสัมพันธ์ต่อกัน และมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวล้านนา พระสิงห์จึงเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ด้วย

เนื่องจากชาวล้านนาเชื่อว่า พระสิงห์มีธาตุประจำเป็นธาตุดินปีมะโรง (งูใหญ่ หรือนาค) กิจกรรมที่เกี่ยวกับพื้นดินชาวล้านนาจะพิจารณาทิศทางของนาคพร้อมไปด้วย เช่น ถ้าจะปลูกเรือนก็ให้คำนวณหาว่าปีนี้นาคหันหัวไปทิศทางใดหรือรอให้ถึงฤกษ์ที่นาคหันหัวกลับไปให้ถูกทิศก่อน จึงจะสามารถกำหนดได้ว่าควรปลูกเรือนอย่างไร หรือตั้งบ้านเรือนหันหน้าเรือนไปทิศใด ซึ่งสะท้อนถึงความเคารพนาคในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นดิน ความเชื่อเรื่องนี้ตำนานพื้นเมืองเชียงราย กล่าวว่า เมื่อพญามังราย สร้างเมืองเชียงรายพญานาคได้ออกมาซื้อสถานที่สร้างและเขตเมืองเชียงรายให้ด้วย เป็นต้น^{๖๖}

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าตามความเชื่อของชาวล้านนา พระสิงห์สัมพันธ์กับธาตุดิน และเป็นที่ “บูชา” ของคนเกิดปีมะโรงหรืองูใหญ่ การนำพระอิฐพญาคำพูมาบรรจุไว้ในกุหรือเจดีย์ในป่าใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ ตามคติโบราณถือว่าเป็นการทำศพครั้งที่สองและเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์ ซึ่งเป็นโลกหลังความตายและเป็นที่อยู่ของผีบรรพบุรุษ เชื่อว่าการเปลี่ยนสภาพจากคนเป็นผีหรือวิญญาณเป็นกระบวนการค่อยเป็นค่อยไป^{๖๗} โดยมีนาคเป็นตัวเชื่อมโยงวิญญาณบรรพบุรุษที่อยู่ในโลกแห่งความตาย ดิน ฟ้า กับผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์^{๖๘}

พระสิงห์กับการปกป้องเมืองเชียงใหม่

ปัจจุบันพระสิงห์ประดิษฐานในวิหารลายคำซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกมิได้หันหน้าไปทางทิศใต้ซึ่งเป็น “ประตูผี” หรือ ประตูสวนปรุง อีกต่อไปแล้ว ดังนั้น พระสิงห์จึงไม่ได้ช่วยป้องกันความชั่วร้ายอัปมงคลที่จะผ่านเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่อีกต่อไป

สายพระเนตรของพระสิงห์ กับ การป้องกันเมือง

ชาวล้านนามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปทุกองค์มีชีวิตจริงเหมือนเมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ทุกประการ เมื่อสร้างพระพุทธรูปสำเร็จโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปประธานในวิหารหรืออุโบสถจะต้องทำพิธีพุทธาภิเษก เรียกว่า “บวชพระเจ้า” ในพิธีนี้จะใช้พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์หลายรูปสวดตลอดคืน พร้อมกับบวงข้วมธูปายาสเพื่อถวายแด่พระพุทธรูปไปด้วยในเวลาตีพระสงฆ์จะทำพิธีใส่อวัยวะภายในของพระพุทธรูป ได้แก่ หัวใจ ตับ ไต ลำไส้ ฯลฯ โดย

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

^{๖๗} ปราณีย์ วงษ์เทศ, *สังคมและวัฒนธรรมไทยในอุษาคเนย์*. (กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว. ๒๕๔๓). หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

^{๖๘} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา*, หน้า ๒๑๘.

นำมาใส่ไว้ในโพรงด้านหลังพระพุทธรูปที่ข้างจะเจาะไว้โดยเฉพาะเมื่อใส่อวัยวะทุกอย่างที่เตรียมมาแล้วข้างปิดโพรงนั้นด้วยปูนเรียบร้อย

ในเวลาใกล้รุ่งพระสงฆ์ก็จะสวดเพื่อเบิกพระเนตรพระพุทธรูปเรียกว่า “สวดเบิก” เมื่อฟ้าสว่างแสงแดดออกส่องเข้ามาในวิหารซึ่งนิยมสร้างหันหน้าไปทิศตะวันออก พระสงฆ์จะนำเอากระจกหรือ “แว่นสายตาพระเจ้า” ออกมาหน้าวิหารให้แสงแดดสะท้อนแสงแว่นสายตาพระเจ้าไปที่ดวงพระเนตรของพระพุทธรูป ๆ จะมีสายพระเนตรเช่นคนทั่วไป ชาวล้านนาเชื่อว่าสายพระเนตรของพระพุทธรูปมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอิทธิฤทธิ์มาก สถานที่ใดอยู่ตรงสายพระเนตรของพระพุทธรูปในวิหารทอดมาถึง สถานที่นั้นไม่เหมาะที่จะสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เชื่อว่าสายพระเนตรของพระพุทธรูป(พระพุทธรเจ้า)จะทำให้สมาชิกในบ้านเรือนหลังนั้นอยู่ไม่มีความสุขความเจริญหรืออาจจะเจ็บป่วย คนล้านนาจึงหลีกเลี่ยงที่จะไม่ปลูกบ้านตรงกับสายพระเนตรของพระพุทธรูปที่ทอดมาถึงบริเวณนั้น

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เสนอไว้ในเรื่อง “ประตูดิถีและหน้าที่ของพระแก้วมรกตที่กรุงเทพมหานคร”^{๒๙} ว่า พระแก้วมรกตประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง พระอุโบสถหันหน้าตรงกับประตูผีของกรุงเทพฯ (ข้างวัดสระเกศ หรือ ภูเขาทอง) การวางผังอาคารเช่นนี้เหมือนว่ากำหนดหน้าที่ให้แก่พระแก้วมรกตในฐานะสิ่งที่ยกปกป้องรักษากรุงเทพมหานครให้พ้นจากความชั่วมิให้กลักรายเข้ามาในกรุงเทพฯ พิเศษ กล่าวว่า พระสิงห์ที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ก็หันหน้ามาทางทิศใต้ (เมื่อประดิษฐานในอุโบสถสองสงฆ์) ตรงกับประตูสวนปรุง ซึ่งเป็นประตูผีของเชียงใหม่เช่นกัน พระสิงห์จะคอยเฝ้าระวังมิให้สิ่งชั่วร้าย อัปมงคลต่าง ๆ เข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ได้

ความเห็นของ พิเศษ ดังกล่าวสอดคล้องกับความเห็นของผู้เขียนที่ได้เสนอไว้ในประเด็นที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่า พระวิญญานของพญาคำฟูเป็น “ผีสิงเมือง” เชียงใหม่สถิตอยู่ในบริเวณวัดพระสิงห์ ทำหน้าที่เฝ้าดูมิให้สิ่งชั่วร้ายผ่านประตูเมืองเชียงใหม่ได้เช่นกัน ดังนั้นสายพระเนตรของพระสิงห์จึงป้องกันสิ่งชั่วร้ายที่จะเข้ามาในเมืองเชียงใหม่

พระเนตรของพระสิงห์มีความสำคัญมาก ตำนานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้ากล่าวไว้ว่า ผู้ใดทำบุญเกี่ยวกับพระเนตรของพระสิงห์จะเป็นมหากุศล มีขุนนางคนหนึ่งชื่อเจ้าหมื่นสาดคำถึงมีศรัทธาในพระสิงห์มากถึงกับขายตัวเองลงเป็น

ทาส เพื่อให้ได้เงินมาซื้ออัญมณีสำหรับใส่เป็นพระเนตรของพระสิงห์ เรื่องพระเนตรของพระสิงห์นี้มีบันทึกในคำให้การของชาวกรุงเก่าว่า พระเนตรของพระสิงห์หายไป เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มีชัยชนะเหนือเชียงใหม่แล้ว พระองค์ได้อัญเชิญ พระสิงห์ (พุทธรูทสิงห์) และ พระนาคปรกที่แกะสลักจาก

^{๒๙} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ประตูดิถี และหน้าที่ของพระแก้วมรกต, ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ พระแก้วมรกต, (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๓,๓๔๖-๓๔๗.

ไม้จันทน์ ไปประดิษฐานที่พลับพลา ก่อนจะนำลงมากรุงศรีอยุธยา พระองค์ตรัสถามพญาแสนหลวงขุนนาง เชียงใหม่ว่า พระพุทธสิหิงค์มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้จริงหรือ พญาแสนหลวงกราบทูลว่า เดิมเมื่อพระพุทธสิหิงค์ประดิษฐานที่เมืองปาตาลีบุตร นั้นเหาะเหินเดินอากาศได้จริง ต่อมามีคนร้ายควักพระเนตรออกไป พระพุทธสิหิงค์จึงเหาะเหินเดินอากาศไม่ได้^{๗๐}

ชาวเชียงใหม่นับถือบูชาพระสิงห์ในฐานะพระพุทธรูปซึ่งเป็นตัวแทนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นเทวดาอารักษ์เมืองไปด้วยพร้อมกัน ผู้แต่ง โคลงนิราศหริภุญไชย^{๗๑} มากราบไหว้พระสิงห์ขอให้คุ้มครองการเดินทางไปเมืองหริภุญไชย สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านล้านนา เมื่อจะเดินทางจากบ้านไปไกลหรือต่างเมือง เช่น พ่อค้าวัวต่างที่เดินทางจากบ้านไปไกลและยาวนาน เป็นต้น ผู้เดินทางจะกราบไหว้บอกกล่าวผีบรรพบุรุษเพื่อให้คุ้มครองผู้เดินทางไกลนั้นให้เดินทางโดยความปลอดภัย

พระสิงห์คือพระคู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่

พระสิงห์เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่จะหายไปจากเชียงใหม่ไม่ได้หากหายไปจะต้องติดตามเอากลับคืนมา เพราะเชื่อว่าพระสิงห์เป็นทั้งอารักษ์เมืองเชียงใหม่และเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่คอยป้องกันเมืองจากสิ่งชั่วร้าย และดลบันดาลให้บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีหลักฐานอยู่มากกล่าวว่า เมื่อ พระสิงห์หายไปจากเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนเชื่อตามนิทานพระพุทธสิหิงค์ หรือ “สิหิงคนิทาน” ว่า พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กซึ่งสามารถอัธยาศัยย้ายไปตามเมืองต่าง ๆ ได้โดยง่าย ขนาดของพระพุทธสิหิงค์ที่พระโพธิรังสีแต่งไว้คงจะมีขนาดฐานเล็กประมาณ ๖-๗ นิ้ว พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยได้อัญเชิญไว้บนเศียรของพระองค์ การสูญหายหรือเคลื่อนย้ายพระสิงห์จึงทำได้ง่ายพระสิงห์จึงหายไปจากเมืองเชียงใหม่หลายครั้ง^{๗๒}

พระสิงห์หายไปครั้งแรกกล่าวไว้ใน ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลางฉบับนั้นทสิห์เมืองหนอง^{๗๓} ความว่า พ.ศ. ๒๐๑๔ เจ้าหลวงคำทึบฟ้า เจ้าฟ้าแสนหวี ตรงกับสมัยพญาติโลกราชเชียงใหม่ ได้ลักลอบนำเอาพระสิงห์จากเชียงใหม่ ไปเมืองแสนหวี ต่อมาพระสงฆ์เชียงใหม่คือพระญาณคัมภีร์ได้ออกติดตามหาพระสิงห์ และพระญาณคัมภีร์ได้ถือโอกาสไปเผยแพร่พระพุทธศาสนานิกายป่าแดงที่เมืองแสนหวีด้วย ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ว่าพระญาณคัมภีร์ได้นำพระสิงห์กลับมาหรือไม่ เพราะตำนานกล่าวว่า พระสิงห์หายไป

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^{๗๑} ประเสริฐ ณ นคร, โคลงนิราศหริภุญไชย, (กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^{๗๒} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา, หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

^{๗๓} สมปอง ไตตุ้มแก่น และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล), ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลาง (กรุงเทพฯ: ตรัสวิน, ๒๕๔๔) หน้า ๓๐-๓๑.

ครั้งที่สอง พระสิงห์หายไปจากเชียงใหม่ เมื่อพระไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์เชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๐๘๙ - ๒๐๙๐) เชื้อสายพระโพธิสารหลวงท่าล้านช้าง ได้เสด็จกลับล้านช้างเพื่อถวายเพลิงพระศพพระราชบิดา พระองค์ได้อัญเชิญพระสิงห์และพระแก้วมรกตไปล้านช้างด้วย ต่อมาพระไชยเชษฐาธิราชส่งสาส์นมาแจ้งว่าพระองค์ไม่เสด็จกลับมาปกครองเชียงใหม่แล้ว ทางเชียงใหม่ได้เวนราชสมบัติให้พญาแม่กุ (เมกุฏวิสุทธิวงศ์) เป็นกษัตริย์เชียงใหม่แทน(พ.ศ. ๒๐๙๔ - ๒๑๐๗) พญาแม่กุมีราชสาส์นมาถึงล้านช้างขอติดตามพระสิงห์กลับเชียงใหม่ ล้านช้างได้ส่งคืนพระสิงห์ให้เชียงใหม่

ข้อความจากตำนานพระแก้วมรกตฉบับหลวงพระบางบันทึกว่า ชาวเชียงใหม่นับถือพระสิงห์ มากกว่าพระแก้วมรกต ดังนั้นพระสิงห์จึงเป็นพระพุทธรูปสำคัญของเมืองเชียงใหม่ตลอดมา^{๗๔}

พระสิงห์หายไปครั้งที่สาม ภายหลังจากที่พระพุทธรูปที่ถูกอัญเชิญจากล้านช้าง มาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่มานานถึง ๒๕๕ ปี สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จมาตีเมืองเชียงใหม่ได้ใน พ.ศ. ๒๒๐๕ สมัยพม่าปกครองเชียงใหม่ เป็นเมืองประเทศราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์ลงไปกรุงศรีอยุธยาและประดิษฐานไว้ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ สืบมานานถึง ๑๐๕ ปี สันนิษฐานว่าระหว่างที่พระสิงห์ประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา เรื่องพระสิงห์มิได้หายไปจากเชียงใหม่ ชาวเชียงใหม่คงเล่าเรื่องพระสิงห์ที่สู้กันพังตลอดมา หรือสันนิษฐานว่าชาวเชียงใหม่อาจจะสร้างพระสิงห์ขึ้นมาใหม่แทนองค์เดิมก็เป็นได้ เพราะชาวเชียงใหม่และล้านนานิยมเรียกชื่อพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะศิลปะเชียงแสน ปางมารวิชัย ชัดสมาธิเพชรว่า “พระสิงห์” ทุกองค์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ชาวเชียงใหม่ร่วมกับพม่าทำสงครามกับอยุธยา เมื่ออยุธยาแตกแล้วชาวเชียงใหม่อัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์กลับบ้านเมืองเชียงใหม่ตามเดิม^{๗๕}

พระสิงห์หายไปครั้งที่สี่ สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงยกกองทัพหลวงมาช่วยขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่กองทัพสยามตีกองทัพพม่าแตกพ่ายไปแล้ว เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะเสด็จกลับได้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์จากเชียงใหม่ลงมาประดิษฐานที่กรุงเทพมหานคร พระพุทธรูปสี่องค์จึงหายไปจากเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่งและครั้งนี้ชาวเชียงใหม่มิได้ติดตามเอากลับคืนมาแต่อย่างใด คงเนื่องด้วยเหตุผลทางการเมืองที่เชียงใหม่เป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ชาวเชียงใหม่ เรียกพระพุทธรูปทุกองค์ที่มีพุทธลักษณะเป็นศิลปะเชียงแสน ปางมารวิชัยชัดสมาธิเพชรว่า “พระสิงห์” ทั้งหมด แต่พระสิงห์องค์ที่ถูกอัญเชิญไปกรุงเทพมหานครนั้น เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ชัดสมาธิราบ ตรงตามพุทธลักษณะของพระพุทธรูปแบบลังกา และตรงตามที่พระโพธิรังสีรจนาไว้ว่าพระพุทธรูปสี่องค์มาจากลังกา และชาวเชียงใหม่อาจจะเชื่อตามคำเล่าว่า พระสิงห์องค์จริงยังประดิษฐานอยู่ในเชียงใหม่จนปัจจุบัน อนึ่ง พระสิงห์ถูกสร้าง

^{๗๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา, หน้า ๒๒๕.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

จำนวนมหาศาลกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั้งชนบทและในเมืองทั่วล้านนา เนื่องจากพระสิงห์เป็นพระพุทธรูปสำคัญและทุกคนเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครอง บันดาลความอุดมสมบูรณ์หรือทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลได้^{๗๖}

พิธีบูชาพระสิงห์ ๗ วัน ๗ คืน

“สิทธิคนิทาน” กล่าวถึงประเพณีบูชาพระสิงห์ว่า พระเจ้าสีหฬ(ลังกา)บูชาพระพุทธรูปสิงห์ ๗ วัน ๗ คืน ๘๒ พระพุทธรูปที่มาถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทรงบูชา ๗ วัน ๗ คืน เช่นกัน ต่อมาพระพุทธรูปมาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร ได้บูชาพระสิงห์ ๗ วัน ทำวามหาพรหมได้อัญเชิญพระสิงห์ไปเมืองเชียงใหม่ ได้บูชาพระสิงห์ ๗ วัน เมื่อพระสิงห์มาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่สมัยพญาเกือนาเป็นต้นมา จนถึงสมัยพญาติโลกราช พระองค์ได้บูชาพระพุทธรูปสิงห์ ด้วยการสร้างน้ำพระสิงห์ด้วยน้ำหอมข้าวตอกดอกไม้ เล่นมหรสพทุกปี ๗ วัน ๗ คืน เช่นกัน^{๗๗} สันนิษฐานว่าการบูชาพระสิงห์ทุกปีเช่นนี้ คงจะถือปฏิบัติสืบมาจนถึงสมัยใดไม่ปรากฏ ปัจจุบันนี้ประเพณีสร้างน้ำพระสิงห์มีเพียง ๓ วัน ส่วนการละเล่นฉลองพระสิงห์เช่นนี้ได้สูญหายไปแล้ว

สมภารพระสิงห์เจ้า

ในปี พ.ศ. ๒๑๙๐ สมัยพม่าปกครองเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ดำรง ตำแหน่ง” สมเด็จพระสังฆราชครูจุฬามณีตรีวิเศษ สังกษปริณายกวรสิงห์รามศาสนาบดีเจ้า” ได้ออกคำสั่งในฐานะประธานฝ่ายสงฆ์ให้นำ “ทาสวัด” ที่ทำหน้าที่ส่งน้ำมันสำหรับจุดบูชาในวัด ซึ่งนางท้าวอนชาราชเทวีได้ถวายไว้กับวัดป่าไผ่หลวง พันนาพุกา ต่อมาวัดป่าไผ่หลวงกลายเป็นวัดร้าง ให้รวบรวมสิ่งของทั้งหลายของวัดนี้ไปไว้ที่วัดพระสิงห์ เสมือนหนึ่งไปขอพึ่งหรืออยู่ใต้บารมีของพระสิงห์ เรียกว่า “เข้ามาสู่สมภารพระสิงห์เจ้า” และให้ทาสเหล่านี้ส่งน้ำมันมาบูชาพระสิงห์ ห้ามทำวพญาและขุนนางเกณฑ์แรงงาน หรือให้ไปศึกสงคราม ขอให้แก่บารมีหรือ สมภารของพระสิงห์เจ้า ดังปรากฏความว่า

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นสะท้อนถึงความเคารพนับถือในบารมีหรือสมภารของพระสิงห์เจ้าในสมัยนั้น แม้ว่าจะเป็นสมัยพม่าปกครองเชียงใหม่ก็ตามทุกวัดที่ร้างไปพระสงฆ์ ข้าทาสบริวาร โบราณวัตถุต่าง ๆ และส่วยของวัดร้างจะให้รวบรวมไว้ที่วัดพระสิงห์ตามบารมีของพระพุทธรูปสิงห์ ปัจจุบันความคิดเรื่อง “สมภารพระสิงห์” ไม่ปรากฏหรือหลงเหลืออยู่ในความทรงจำของพุทธศาสนิกชนชาวเชียงใหม่

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จมาที่ วัดพระสิงห์ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปที่รวบรวมมาจากวัดร้างต่าง ๆ จำนวนมากวางไว้ในวัด

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗.

^{๗๗} สงวน โชติสุขรัตน์ (ปริวรรต), ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๔๘-๔๙.

พระองค์จึงทรงเลือกพระพุทธรูปแล้วทรงนำเอาไปกรุงเทพฯ หลายนองค์ กล่าวได้ว่าวัดพระสิงห์จึงเป็นที่ชุมชนพระพุทธรูปที่มาจากวัดร้างในเมืองเชียงใหม่ในสมัยนั้น ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านั้นมาพึ่งพิง “สมภารพระสิงห์เจ้า” ปัจจุบันความคิดเรื่องนี้ได้สูญหายไปแล้วเช่นกัน

ฝ้ายันต์พระสิงห์

ศรีเลา เกษพรหม อธิบายว่า พระพุทธสิหิงค์ จะมีคำจารึกที่ฐาน พระพุทธรูปทั้ง ๔ ด้าน ถือเป็นสัญลักษณ์ของพระสิงห์คือ “คาถาปฐุมิ” ๔ ด้าน พระพุทธรูปทุกองค์ที่สร้างตาม “ศิลปะเชียงแสน” และมีจารึก “คาถาปฐุมิ” ที่ฐานทั้ง ๔ ด้าน ชาวล้านนาเรียกว่า “พระสิงห์” ทั้งสิ้น ถ้าไม่มีคาถาปฐุมิ อาจจะมีคำจารึกชื่อโดยตรงว่าพระพุทธรูปองค์นี้คือ “พระสิงห์” เช่น พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ศิลปะแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง วัดพระเจ้าเม็งราย อำเภอเมืองเชียงใหม่ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๒ (สมัยพญาติโลกราช) ไม่มีคาถาปฐุมิที่ฐานแต่จารึกชื่อที่ฐานพระพุทธรูปว่า “สิหิงคพุทธ ฐโปจ”^{๗๘} (สิหิงคพุทธรูปเจ้า)

^{๗๘} ฮันส์ เพนธ์ , คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ , หน้า ๕๘.

(เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

๓.๕.๒ พระพุทธรัตน (พระแก้วหยก) วัดพระแก้ว อ.เมือง จ.เชียงราย

วัดพระแก้วตั้งอยู่ถนนไตรรัตน์ตำบลเวียงอำเภอเมืองเชียงรายจังหวัดเชียงรายกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ปัจจุบันมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญโดยได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑^{๗๙}

มูลเหตุที่ได้นามว่า “วัดพระแก้ว”

วัดพระแก้วแต่เดิมมีชื่อว่าวัดป่าเยี้ยะหรือวัดป่าญะ (ไม้เยี้ยะ เป็นไม้ไผ่พันธุ์พื้นเมืองชนิดหนึ่งชาวบ้านนิยมนำไม้ชนิดนี้ไปทำหน้าไม้ยูคาธนู) จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๗ และค้นพบพระแก้วมรกต ณ วัดแห่งนี้ชาวบ้านจึงขนานนามว่า “วัดพระแก้ว”^{๘๐}

พระแก้วมรกตก่อนที่จะนำมาประดิษฐานเมืองเชียงราย

พระแก้วมรกตก่อนที่จะมาประดิษฐานเมืองเชียงราย พระแก้วมรกตซึ่งได้จัดสร้างขึ้นตามความละเอียดในหนังสือ รัตนพิมพวงศ์ แล้วว่า สร้างโดยเทวดาเพื่อถวายพระนาคเสนเถระที่เมืองปาฏลีบุตร (ปัจจุบันรัฐปัตนะ ประเทศอินเดีย) พระแก้วมรกตได้สถิตที่เมืองปาฏลีบุตรประมาณ ๓๐๐๐ ปี ลุถึงสมัยพระเจ้าสิริกิตติ कुमार เมืองปาฏลีบุตร เกิดสงครามกับพวกนอกศาสนา ชาวเมืองปาฏลีบุตร

^{๗๙} วิจิตรา อุ่นภาค, วัดพระแก้วเชียงราย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รำไทยเพรสเซนเตอร์, ๒๕๓๔),

เกรงว่า พระแก้วมรกตจะเป็นอันตรายด้วยน้ำมือของคนนอกศาสนา จึงมอบหมายให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่เกาะลังกา ซึ่งนับถือพุทธศาสนาเหมือนกัน ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒^{๘๑}

พระแก้วมรกตได้สถิตที่เกาะลังกาเป็นเวลานาน ถึงสมัยพระเจ้าอนรุทมหหาราช หรืออินรธามังฉ่อ ขึ้นครองเมืองพุกาม พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ทรงเดชาบุภาพมากและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงได้ส่งพระเถระราชาพม่าไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกา เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์อภินิหารของพระแก้วมรกต ก็มีความประสงค์อยากได้ จึงส่งพระเถระไปขอพระไตรปิฎก และพระแก้วมรกตให้รลบรรทุกสำเภามา แต่เมื่อสำเภาและมาถึงกลางทะเลเกิดมีลมพัดแรงจัดพัดพาเอาสำเภาไปตามกระแสนลม จนคนในสำเภาไม่ทราบว่ายู่ในแห่งหนตำบลไหน^{๘๒}

สู่กัมพูชา ศรีอยุธยา ละโว้ และกำแพงเพชร

สำเภาบรรทุกพระไตรปิฎกกับพระแก้วมรกตถูกพายุพัดมาเกยอ่าวเมืองกัมพูชา เมื่อพระเจ้าอนรุทมหหาราชทราบจึงเป็นคนไปขอคืน พระเจ้ากรุงกัมพูชาให้คืนแต่พระเถระกับพระไตรปิฎกเท่านั้น ส่วนพระแก้วมรกตนั้นยึดไว้ พระแก้วมรกตซึ่งสถิต ณ เมืองกัมพูชา จนถึงสมัยพระเจ้าเสนะราชได้ครองเมืองกัมพูชาพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมจึงเกิดอุทกภัยน้ำท่วมกรุงกัมพูชาจึงได้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปไว้ยังเมืองอินทาบัจได้ ๓ เดือนเศษต่อมาราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือ พ.ศ. ๑๘๙๖ ได้มีผู้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ยังกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) และต่อมาได้ย้ายไปที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) และเมืองวชิรปราการ (กำแพงเพชร)

การนำพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ที่เมืองกำแพงเพชรนี้ ประมาณรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) หรือสมเด็จพระรามาธิบดี (ครั้งที่ ๒) เพราะได้มีการแต่งตั้งพระยาญาณดิส (ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์เรียกว่าตรีปัญญามาตย์) ให้ไปปกครองเมืองกำแพงเพชร อันเป็นหัวเมืองใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยซึ่งถูกสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ปราบปรามออกเป็นหัวเมืองขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๑๘๙๐ และพระยาญาณดิสผู้นี้ เป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ของกษัตริย์สุโขทัยอยู่ด้วย ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวเมืองเคารพนับถือมาก เมื่อพระยาญาณดิสจากกรุงศรีอยุธยามาแล้ว ต่อมาภายหลังพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงทราบว่าพระแก้วมรกตหายไปจากหัวพระในพระราชวังทรงสอบสวนผู้รับสารของพระได้ความว่านางจันทรมารดาของพระยาญาณดิส เป็นผู้นำไปจึงทวงถามไปทางเมืองกำแพงเพชร นางจันทรก็มีหนังสือกราบทูลไปว่าจะขอพระราชทานยืมพระแก้วมรกตไว้สักการบูชาสักระยะเวลาหนึ่งก่อนแล้วจะนำมาถวายคืน พระแก้วมรกตจึงตกอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรตลอดจนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี^{๘๓}

^{๘๑} วิจิตรา อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๑.

^{๘๒} อ่างแล้ว

^{๘๓} วิจิตรา อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๑- ๒.

เชียงรายรบกับเชียงใหม่ครั้งที่ ๑

ทางด้านอาณาจักรล้านนาในระยะเวลาที่พยายามอดีตเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรนั้นตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากือนา กษัตริย์องค์ที่ ๘ แห่งราชวงศ์เม็งราย พระเจ้ากือนาได้ครองเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๙ อยู่ในราชสมบัติ ๓๐ ปีสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๘ พระเจ้ากือนามีพระอนุชาพระนามว่าเจ้ามหาพรหม ซึ่งพระเจ้ากือนาทรงแต่งตั้งให้ไปครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๓ หัวเมือง คือ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสนและเมืองฝาง

ในหนังสือตำนานเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้ว่าเมื่อ พ. ศ. ๑๙๒๙ พระเจ้ากือนาและสวรรคตลง เจ้านายฝ่ายทหารและเสนาอำมาตย์ในเชียงใหม่และอัญเชิญ เจ้าแสนเมืองมา หรือ เจ้ารักษาบุรฉัตร โอรสของพระเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัตินครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนโบราณราชประเพณีที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนเม็งรายมหาราช องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ ที่ได้กำหนดให้เจ้าเมืองเชียงรายเป็นตำแหน่งอุปราชสำหรับสืบราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ เรื่องนี้ทำให้เจ้ามหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายโกรธ จึงได้แต่งกองทัพใหญ่จากเมืองเชียงรายเพื่อมาประชิดเมืองเชียงใหม่ แต่แสนผานอง แม่ทัพคนสำคัญของเมืองเชียงใหม่และเตรียมกำลังรบเพื่อรับมือหรือ ๒ กองทัพคือทัพที่ ๑ แต่แสนผานองเป็นผู้คุมทัพไปรับมือ ทัพของเจ้ามหาพรหมที่เวียงกุมกาม (ปัจจุบันอยู่ในท้องที่อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่) ส่วนอีกทัพหนึ่ง อ้อมไปสกัดต้นทางเพื่อมิให้ทัพของเจ้ามหาพรหมกับไปเมืองเชียงรายได้^{๘๔}

เจ้ามหาพรหมแพ้ หนีไปพึ่งเมืองกำแพงเพชร

เมื่อกองทัพได้ประชิดกัน กองทัพของเจ้ามหาพรหมได้พ่ายแพ้อย่างยับเยิน จึงรีบล่าถอยกลับเมืองเชียงราย แต่ก็ถูกทัพเชียงใหม่อีกทัพหนึ่ง สกัดไว้จึงนำทัพเข้าตีหัก แต่ไพร่พลบอบช้ำมาก ไม่อาจตีฝ่าออกได้จึงได้ถอยเท้าไปทางใต้เรื่อยๆ จนพ้นอาณาแผ่นดินอาณาจักรล้านนาไทย ไปอาศัยพระยาญาณดิส เจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งก็ได้รับการปฏิสังขรณ์ด้วยอัยยาศัยไมตรีอันดียิ่ง เมื่อได้อยู่คุ้นเคยเป็นอันดีแล้ว เจ้าเมืองกำแพงเพชรเห็นว่าเจ้ามหาพรหมมีอัยยาศัยต้องกัน จึงแนะนำไปนมัสการพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่องค์พระโรงภายใน ต่อมาเจ้ามหาพรหมทราบว่าพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๒ องค์นี้ นางจันทร์ มารดาของพระยาญาณดิส เจ้าเมืองผู้เป็นคู่แลร์รักษา จึงพยายามเข้าหาฝากเนื้อฝากตัวตบสนนกับนางจันทร์ โดยที่เจ้ามหาพรหมนั้นเป็นขัตติยตระกูลของเมืองเหนือ มีกิริยาสุภาพอ่อนน้อม ทำให้นางจันทร์มีจิตปฏิพัทธ์ เนื่องจากนางเป็นหญิงหม้ายเมื่อมีความสนิทสนมกันมากขึ้นตามลำดับ ต่อมาเจ้ามหาพรหมได้ขอให้นางจันทร์ช่วยเหลือในการที่จะนำพระพุทธรูปทั้งสององค์ไปเผยแพร่กฤษฎาภินิหารในแผ่นดินล้านนา เส้นทางฝายนางจันทร์ก็รับที่จะให้ความช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ^{๘๕}

^{๘๔} อ่างแล้ว

^{๘๕} วิจิตรา อุ่ณกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า๑- ๒.

กุศโลบายของเจ้ามหาพรหม

กว่าเจ้ามหาพรหมจะประสบความสำเร็จ เวลาที่ล่วงเลยมารวม ๒ ปีภายหลังจากที่สองนัดหมายกับนางจันทร์แล้ว เจ้ามหาพรหมก็ออกปากขอยืมพระพุทธรูปหิ้งค์ต่อพระยาญาติว่า จะนำมาเป็นแม่แบบ สำหรับหล่อจำลองขึ้นใหม่ให้เหมือนองค์จริง เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา พระยาญาติได้แนะนำให้ไปขอขมาบิดาของตนเพราะเป็นผู้นำมาจากกรุงศรีอยุธยา แผนการของเจ้ามหาพรหมจึงลุล่วงไปโดยราบรื่น สำหรับพระแก้วมรกตนั้น นางจันทร์ได้สั่งให้คนสนิทเอาไม้มะเดื่อมาแกะเป็นองค์พระขนาดเขื่อง คว้าภายในจนกลวงแล้วสวมองค์พระแก้วมรกตได้สนิท จึงได้มอบให้คนสนิทนำไปมอบให้เจ้ามหาพรหม

เมื่อเจ้ามหาพรหมได้พระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์แล้ว ก็อาสาพระยาญาติเป็นผู้เป็นพระสหาย กลุ่มกองทัพออกจากเมืองกำแพงเพชรมุ่งหน้าสู่นครพิงค์ โดยมีได้ชักช้า เจ้ามหาพรหมทรงนำพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๒ องค์ ไปจากเมืองกำแพงเพชรตามพงศาวดารโยนกประมาณ พ.ศ ๑๙๓๓^{๘๖}

อา-หลาน ปรับความเข้าใจ

ครั้นถึงเมืองเชียงใหม่เจ้ามหาพรหมก็ทรงนำพระพุทธรูปหิ้งค์ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแสนเมืองมา ซึ่งมีศักดิ์ในราชันดดา เพื่อปรับความเข้าใจกันฉันทัดกันแล้ว ก็ส่งมอบพระพุทธรูปหิ้งค์แต่พระเจ้าแสนเมืองมา ทั้งนี้คงเป็นเพราะการดำเนินกุศโลบายทางการเมืองของเจ้ามหาพรหม ซึ่งพระเจ้าแสนเมืองมาก็มีความยินดีและทรงอภัยในพระเจ้าอ่าว และโปรดให้เจ้ามหาพรหมไปปกครองเมืองเชียงรายตามเดิม

ถึงปี พ.ศ ๑๙๓๔ เจ้ามหาพรหมมาขอยืมพระพุทธรูปหิ้งค์องค์เดิมจากพระเจ้าแสนเมืองมา เพื่อนำไปเป็นแบบหล่อพระพุทธรูปหิ้งค์จำลองที่เมืองเชียงรายเมื่อหล่อแล้วได้ทำการสมโภชฉลองที่เกาะดอนแท่นกลางแม่น้ำโขงแล้วนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดสิงห์จังหวัดเชียงรายจนกระทั่งปัจจุบัน^{๘๗}

วิธีซ่อนพระแก้วมรกตของพระเจ้ามหาพรหม

ต่อมาเมื่อเจ้ามหาพรหมได้ชราภาพลงและเริ่มประชวร พระอาการมีแต่ทรนกับทรุด ทรงห่วงใยในพระแก้วมรกตที่ได้มาด้วยความยากลำบากยิ่งและเกรงว่าจะถูกพวกคนใจบาปหยิบเข้าทำลายเสีย อีกประการหนึ่งในระหว่างเมืองพืเมืองนอง คือ เชียงรายกับเชียงใหม่แม้ว่าจะปรับความเข้าใจกันแล้ว แต่ก็ยังหาสนิทสนมเหมือนเดิมไม่ จึงหาวิธีซ่อนพระแก้วมรกตให้พ้นภัยต่างๆ คือเอาปูนขาวผสมกับทรายอ่อน เคล้าด้วยน้ำผึ้งน้ำอ้อย พอกทาทั่วองค์แล้วลงรักปิดทอง เสร็จแล้วบรรจุลงในย่ามขนาดใหญ่ใบหนึ่ง เย็บปากถุงย่ามอย่างแน่นหนาแล้วทรงเรียกทหารคนหนึ่งมาเฝ้า โดยรับสั่งว่า ตอนค่ำๆวันนี้ จงนำถุงย่ามใบนี้ขึ้นไปไว้ในโพรงที่คอรชิ่งขององค์เจดีย์วัดป่าเยี้ยะ

^{๘๖} เรื่องเดียวกันหน้า, หน้า ๓.

^{๘๗} อ้างแล้ว

เมื่อทหารผู้นั้นไปแล้วล้มเรียกทหารขมังธนูคนหนึ่งแล้วรับสั่งว่าตอนหัวค่ำวันนี้จงเข้าไป
ซ่อนตัวอยู่ในวัดป่าเยาะใกล้พระเจดีย์ถ้าเห็นคนป็นองค์เจดีย์ให้เตรียมขึ้นสายธนูไว้คอย เมื่อมันลง
มาแล้วให้ยิงทันทีอย่าไว้ชีวิตและแล้วให้ตัดหัวนำมาถวายพระองค์

ครั้นทหารขมังธนูคนนั้นกลับไปแล้วได้รับสั่งเรียกทหารคนที่ไว้วางใจมากที่สุด ซึ่งเป็นทหาร
มือดัดชั้นเยี่ยม แล้วรับสั่งว่าตอนค่ำวันนี้เจ้าจงไปซ่อนอยู่ที่ประตูวัดและเห็นคนหัวศรีษะคนออกมาจาก
วัด จงข้ามันเสียแล้วตัดศรีษะของมันกับศรีษะที่มันหัวมาทั้งสองหัวมาด้วย จะปูนบำเหน็จความชอบ
ให้อย่างเต็มที่ ทหารผู้นั้นก็น้อมรับโองการด้วยความเต็มใจ

แผนการอนุญาตชายของเจ้ามหาพรหมได้สำเร็จลงทุกประการพอตกค่ำก็มีทหารดัดชั้น
เยี่ยมคนนั้นนำศรีษะมาร ๔ สักคนมาถวายทรงหัวโดยที่ตนเองไม่รู้ระแคะระคายว่าตนต้องฆ่าคนแปลก
หน้าตามรับสั่งด้วยเรื่องอันใดและต่อมาไม่นานเจ้ามหาพรหมก็ถึงแก่พิราลัย^{๘๘}

เชียงรายกับเชียงใหม่รบกันเป็นครั้งที่ ๒

เมื่อสิ้นเจ้ามหาพรหมแล้วพระเจ้าแสนเมืองมาเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงได้โปรดให้ท้าวยี่กุมกาม
พระโอรสที่ประสูติจากพระมเหสีองค์ก่อนไปครองเมืองเชียงรายสืบแทน

ครั้นต่อมา พ.ศ. ๑๙๔๕ พระเจ้าแสนเมืองมาได้สวรรคตเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่และ
อัญเชิญเจ้าฝาง สามแกนพระโอรสของมเหสีองค์ที่ ๒ ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทนซึ่งทำให้ท้าวยี่กุมกาม
ไม่พอพระทัยจึงยกทัพจากเชียงรายมาประชิดเมืองเชียงใหม่เพื่อแย่งราชสมบัติแต่ก็ไม่สามารถตีได้อีก
กลับถูกทัพเชียงใหม่ตีล่าถอยกลับไปส่วนท้าวยี่กุมกามได้หนีเตลิดไปพึ่งพระเจ้าไสยลือไทกษัตริย์เมือง
สุโขทัย ซึ่งพระเจ้าไสยลือไทก็ส่งต้อนรับด้วยไมตรีเพื่อเห็นแก่ความสัมพันธ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยพ่อขุน
รามคำแหงกับพ่อขุนเม็งรายมหาราชจึงได้โปรดให้ท้าวยี่กุมกามไปปกครองเมืองซากตั้งอยู่ริมน้ำซาก
แควน้ำยม

ตั้งแต่นั้นมาเมืองเชียงรายจึงว่างเจ้าผู้นครเมือง มีแต่ผู้รักษาการเมืองที่พระเจ้าฝางสามแกน
ทรงตั้งไว้เท่านั้น^{๘๙}

พบพระแก้วมรกต เปลี่ยนชื่อวัดป่าเยาะเป็นวัดพระแก้ว

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๗ พระเจดีย์วัดป่าเยาะ ได้ถูกอัสสนีบาตร (ฟ้าผ่า) พังทลายลง เจ้า
อธิการและพุทธศาสนิกชนชาวเชียงรายได้พบพระพุทธรูปปั้นองค์หนึ่ง ครั้งแรกเข้าใจกันว่าเป็น
พระพุทธรูปธรรมดา จึงได้อัญเชิญไปไว้ในพระวิหาร ต่อมาปูนที่พอกไว้ตรงพระนาสิกจุ่มกแตกกะเทาะ
ออก จนเห็นเป็นแก้วสีเขียวจึงได้กระทำกระเทาะออกทั้งองค์ ปรากฏเป็นพระแก้วมรกต หมิ่นค่อม
ผู้รักษาการเมืองเชียงรายจึงได้ทูลรายงานไปยังเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้ทรงทราบ ซึ่งต่อมาพระเจ้าฝางสาม
แกนเจ้าเมืองเชียงใหม่ จึงได้ตกแต่งขบวนช้างมารับพระแก้วมรกตไปเมืองเชียงใหม่ แต่พอถึงเมืองแจ้

^{๘๘} วิจิตรา อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๓

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

สัก (อยู่ในท้องที่ อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่) ช่างไม่ยอมไปเมืองเชียงใหม่ จึงต้องนำไปเมืองลำปาง
สรุปลแล้วพระแก้วมรกตและประดิษฐานอยู่ตามเมืองต่างๆดังต่อไปนี้

เมืองเชียงรายประดิษฐาน ๔๕ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๑๙๓๔ ถึง ๑๙๗๙

เมืองลำปางประดิษฐาน ๓๒ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๑๙๗๙ ถึง ๒๐๑๑

เมืองเชียงใหม่ประดิษฐาน ๘๕ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๒๐๑๑ ถึง ๒๐๙๖

เมืองเวียงจันทน์ประดิษฐาน ๒๒๕ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๒๐๙๒ ถึง ๒๓๒๑

กรุงรัตนโกสินทร์ประดิษฐานตั้งแต่ พ. ศ. ๒๓๒๑ จนถึงปัจจุบัน

ครั้งหลังสุดเมื่อ พ. ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งดำรงพระยศ
เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ได้เสด็จเป็นจอมทัพไปปราบเมืองเวียงจันทน์จะได้อัญเชิญพระ
แก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ ณ วัดอรุณราชวราราม ต่อมาได้สร้างกรุงรัตนโกสินทร์เสร็จ แล้ว พระองค์
ได้เสด็จถวายราชสมบัติตั้งปฐมราชวงศ์จักรี จึงได้โปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ใน
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๓๒๗ “จะได้ถวายนามว่าพระพุท
มหามณีรัตนปฏิมากร”

นับแต่ที่ได้มีการค้นพบพระแก้วมรกตหน้าวัดแห่งนี้ชาวจริงเราจึงได้ขนานนามว่าวัดพระ
แก้วตั้งแต่ พ. ศ. ๑๙๗๐๗ เป็นต้นมาและเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดเชียงรายมาโดยตลอดเจ้า
อวาสวัดพระแก้วเกือบทุกรูปเป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายเท่าที่
ค้นพบหลักฐานเมื่อ พ. ศ. ๒๔๒๔ ครูบาสมณะโสภโณได้เป็นเจ้าอวาสวัดพระแก้วและดำรงตำแหน่ง
เป็นราชครูเมืองเชียงรายอันเป็นตำแหน่งเทียบเท่าเจ้าคณะจังหวัดในสมัยปัจจุบันครูบาสมณะท่านได้
ปรับปรุงพระอารามขึ้นใหม่และได้สร้างพระอุโบสถหลังปัจจุบันเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๓ พระอุโบสถหลังนี้ได้
ทำการซ่อมแซมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. ๒๕๐๔^{๙๐}

พระประธาน

พระประธานที่ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระแก้วเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยหน้า
ตักกว้าง ๒ เมตรสูงจากทับเกษตรถึงยอดพระรัศมี ๒.๘๐ เมตรรอบพระเศียร ๑.๖๐ เมตรนั่งขัดสมาธิ
ราบพระรัศมีเป็นลักษณะมีดอกบัวตูม หรือภายในเปลวเพลิงชายสังฆาฏีสัน เนื้อธาภิฐาน เม็ดพระศก
ใหญ่ พระหนุสองชั้นเป็นปมใหญ่ และขัด พระพุทธรูปองค์นี้แต่เดิมเป็นของวัดพระเจ้าล้านทอง ตำบล
เวียง อำเภอเมืองเชียงราย แต่ได้มีสภาพเป็นวัดร้าง จึงได้รื้อไป ปัจจุบันอยู่บริเวณโรงเรียนอนุบาล
เชียงรายและจวนผู้ว่าราชการ จังหวัดเชียงราย เมื่อวัดพระเจ้าล้านทอง ถูกรื้อ จึงได้อัญเชิญ
พระพุทธรูปไปไว้ วัดดอยงำเมืองหรือดอยงามเมือง ต่อมา พระครูธรรมวงศ์วิวัฒน์ (พระพุทธิวงศ์
วิวัฒน์) ได้ขออนุญาตกรมศิลปากรอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ วัดพระแก้ว

^{๙๐} วิจิตร อนุภาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๔

เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ เนื่องจากเคยประจำอยู่วัดพระเจ้าล้านทองมาก่อน ชาวเชียงรายจึงนิยมเรียกกันว่า “พระเจ้าล้านทอง”^{๑๑}

สกุลศิลปะต่างชาติพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๔ (สกุลศิลปะปาละวะ)

สกุลศิลปะต่างชาติพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๔ นี้เป็นสกุลศิลปะที่สร้างพระพุทธรูปตามแบบอย่างของสกุลศิลปะและวัดโอมห์อินเดียโดยตรง พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยสกุลศิลปะนี้แพร่หลายในประเทศไทย แม้แต่สกุลศิลปะคุปตะ ที่สกุลศิลปะนี้ได้พัฒนาการต่อเนื่องมาในระยะเวลาใกล้เคียงกับการเริ่มต้นของสกุลศิลปะคุปตะด้วยก็มี เช่นนั้นบางทีก็ทำให้เกิดการเข้าใจผิดว่าเป็นสกุลศิลปะคุปตะ สำหรับพระพุทธรูปที่สร้างในระยะหลังแล้วก็มีลักษณะแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

เชื้อชาติของศิลปิน ศิลปินที่สร้างพระพุทธรูป ตามแบบอย่างสกุลศิลปะปาละวะ ในประเทศไทยมีอยู่ ๔ ชาติด้วยกัน คือ อินเดีย มอญ ขอม มลายู การแยกลักษณะของพระพุทธรูปนั้นแยกตามหลักเกณฑ์ของวิชามานุษยวิทยาทางร่างกาย ดังได้กล่าวมาแล้วในสกุลศิลปะคุปตะ

เขตที่พบเขตที่พบมากที่สุด คือ ภาคเหนือของประเทศไทย มีจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ภาคตะวันตกมีจังหวัดสุโขทัย สวรรคโลก ภาคตะวันออกมีเมืองท่า ใกล้กับจังหวัดสุรินทร์ เมืองศรีเทพ ปลายเขตจังหวัดลพบุรี ต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์ ภาคกลางมีจังหวัดลพบุรี นครปฐม ภาคใต้มีไชยา นครศรีธรรมราชและตะกั่วป่า โดยเฉพาะทางภาคใต้นี้มีรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์และลัทธิมหายานมาก

พระพุทธรูปสกุลศิลปะระวางด้วยโลหะผสมองค์ใหญ่ที่สุดและงามที่สุดในประเทศไทย หน้าตักกว้างประมาณ ๓ เมตร อยู่บนยอดเขางามเมือง จังหวัดเชียงราย เป็นวัดเก่า ที่มีศตวรรษพระยาเม็งรายสร้างไว้ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยแรก องค์ขนาดรองลงมาอยู่ที่บนเขาที่วัดติดกับเขางามเมืองนี้ นอกจากนั้นเป็นพระพุทธรูปปั้นกับภาพพระโพธิสัตว์ รายรอบฐานสลับ วัดป่าสัก พระพุทธรูปรายรอบฐานทั้งหมด ปฏิสังขรณ์ใหม่ โดยเอาปูนพอกตลอดองค์ ในสมัยหลังเมื่อไทยมาครอบครองนี้ต่อเมื่อปูนที่พ่อปะทะร่อนออก จึงเห็นองค์เดิมภายใน ว่าเป็นฝีมือของศิลปินปาละวะอย่างชัดเจน ที่จังหวัดเชียงรายนั้นยังมีพระพุทธรูปโลหะขนาดเล็กอีกหลายองค์ซึ่งอยู่ในสกุลศิลปะนี้ ทั้งที่เป็นของเอกชนและศาสนสมบัติ ที่จังหวัดสุโขทัย มีผู้พบพระพุทธรูปสกุลนี้งามอีกองค์หนึ่ง ขนาดหน้าตักประมาณ ๑.๒๐ เมตร เป็นฝีมือของศิลปินรุ่นหนึ่งที่ได้ไปสร้างในอาณาจักรสยามเทศะ (ชื่ออาณาจักรเดิมก่อนสุโขทัยได้ปกครองอาณาจักรนี้) เศียรด้านหลังชำรุดหายไป เวลานี้ท่านเจ้าของคือ คุณสม พ่วงภักดี ได้ทำการซ่อมเรียบร้อยแล้ว ถ้าได้เทียบพระพุทธรูปองค์นี้กับพระพุทธรูปสกุลปาละวะ เสนาซึ่งสร้างต่อมา จะเห็นว่าลักษณะของความอ่อนช้อยไปในทางประดิษฐ์ของสกุลปาละวะ เสนาจะมีมากกว่าพระพุทธรูป

^{๑๑} วิจิตร อนุภาค, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๕.

องค์ของคุณสม พ่วงรักดีมาก ซึ่งจะทำให้นักศึกษาพระพุทธรูปสามารถเปรียบเทียบลักษณะได้เป็นอย่างดี^{๙๒}

พระเจดีย์

พระเจดีย์องค์นี้ได้ถูกก่อสร้างขึ้นเมื่อพ. ศ. ๑๙๗๗ เมื่อพระเจดีย์พังทลายลงจึงได้ค้นพบพระพุทธรูปหามณีรัตนปฐมากรพระแก้วมรกตจะมาได้ชำรุดทรุดโทรมลงเช่นตอนบนและตอนกลางมีต้นโพธิ์เถาวัลย์และหญ้าขึ้นรกเต็มไปหมดตอนล่างอิฐปูนที่บอกรไว้ก็หักและพังลงเพราะความเสื่อมสภาพและขาดการบำรุงรักษาและครุธรรมะวงศัวิวัฒน์จึงได้มีหนังสือขออนุญาตกรมศิลปากรเพื่อซ่อมแซมบูรณะปฏิสังขรณ์ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงได้เริ่มดำเนินการเมื่อพ. ศ. ๒๔๙๖ โดยรักษาทรวดทรงเดิมไว้ทุกประการพระเจดีย์องค์นี้มีฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมแต่ละเหลี่ยมกว้าง ๖.๐๐ เมตรองค์พระเจดีย์วัดผ่าศูนย์กลางได้ ๙.๖๐ เมตรลักษณะของพระเจดีย์มีดังนี้เนื้อฐานเป็นลักษณะบัวคว่ำมีลูกแก้วชั้น ๒ ชั้นขึ้นไปเป็นรูปบัวหงายเหนือขึ้นไปจึงเป็นหน้ากระดานซ้อน ๓ ชั้นลดหลั่นกัน ถัดจากหน้ากระดานนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งบัวหงายของตัวเจดีย์ ซ้อนลดหลั่นกันไปอีกหลายชั้นด้วย ส่วนตัวบัลลังก์นั้นมุมยอดไม้สิบสองเหนือขึ้นไปจึงเป็นส่วนตัวบัลลังก์นั้นมุมยอดได้ ๑๒ เหนือขึ้นไปจึงเป็นส่วนของกลองโผนซ้อนลดหลั่นขึ้นไปถึง ๙ ชั้น ๙ ชั้นจึงเป็นส่วนของปลียอดซึ่งมีส่วนสูงเท่าครึ่งหนึ่งของปล้องโผน ถัดจากปลียอดขึ้นไปเป็นยอดฉัตรโลหะครอบอยู่ การปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ได้เสร็จและสมโภชเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๙๗^{๙๓}

พระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดพระแก้วแต่เดิมเป็นพระวิหารสร้างเมื่อพ. ศ. ๒๔๓๓ โดยครุบาทสมณะโสภโณเจ้าอาวาสและพระราชครูเมืองเชียงรายได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงได้ประกอบพิธีผูกพัทธสีมาเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๙๖ ต่อมาอุโบสถได้ชำรุดทรุดโทรมลงมากเสารุ่ในส่วนที่ฝังดินได้ขาดทุกต้นเครื่องไม้เครื่องบนด้ายผูกพันเนื่องจากถูกฝนร้าวรดพระครูธำรงวงศ์วิวัฒน์เจ้าอาวาสจึงได้มีหนังสือขออนุญาตกรมศิลปากรเพื่อปฏิสังขรณ์ใหม่ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงได้เริ่มปฏิสังขรณ์เมื่อพ. ศ. ๒๖๐๓ โดยเปลี่ยนเสาจากไม้เป็นเสา ค.ส.ล. และก่อผนังขึ้นใหม่ส่วนเครื่องไม้และสิ่งจำหลักลวดลายต่างๆยังคงของเดิมไว้ทุกประการการปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยเมื่อพ. ศ. ๒๖๐๔ เป็นพระอุโบสถกว้าง ๙.๖ ๐ เมตรยาว ๒๑.๘๖ เมตร^{๙๔}

^{๙๒} วิจิตร อนุภาส, วัดพระแก้วเชียงรายได้, หน้า ๕-๖.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ประวัติการสร้างพระพุทธรัตนาร นวตวิธานุสรณ์มงคล“พระหยกเชียงราย”

ความเป็นมาเบื้องต้นเนื่องในมหามงคลสมัยที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พระชันษาเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๖๓๓ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธิชินวงศ์เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรกรรมการมหาเถรสมาคมในฐานะเจ้าคณะใหญ่หนเหนือได้มีบัญชาให้คณะสงฆ์ในหนเหนือ ๑๖ จังหวัดได้จัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลคณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายจึงได้จัดทำโครงการสร้างพระแก้วหยกเชียงรายมีขึ้น^{๙๕}

มูลเหตุที่สร้าง

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และหนังสือรัตนพิมพวงศ์ได้กล่าวไว้ว่าพระพุทธรูปมหาณรีรัตนปฏิมากรพระแก้วมรกตได้ถูกค้นพบ ณ วัดพระแก้วอำเภอเมืองเชียงรายจังหวัดเชียงรายเมื่อพุทธศักราช ๑๙๗๗ หรือเมื่อ ๖๖๗ ปีที่ผ่านมาตามาได้ถูกอัญเชิญไปไว้ที่เมืองลำปาง เชียงใหม่หลวงพระบางและเวียงจันทน์จนกระทั่งเมื่อพ. ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรัชกาลที่ ๑ ได้เสด็จราชการทัพปราบเมืองเวียงจันทน์จึงได้ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตกับสู่ประเทศไทยจะได้อัญเชิญประดิษฐานไว้ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามพระบรมมหาราชวังจนกระทั่งปัจจุบัน^{๙๖}

วัตถุประสงค์

๑ เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าวัดพระแก้วแห่งนี้เคยเป็นที่ค้นพบพระแก้วมรกตมาก่อนจึงได้สร้างพระแก้วหยกเชียงรายขึ้นเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายและสักการบูชาและน้อมจิตรำลึกถึงว่าวัดพระแก้วนี้ก็มีความสำคัญคู่พระบารมีของพระองค์

๒ เพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พระชันษาพระองค์ทรงเปรียบประดุจประเทศนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่เมืองเชียงราย^{๙๗}

ขนาดวัสดุหุ่นต้นแบบและผู้แกะสลัก

คณะสงฆ์จังหวัดเชียงราย ได้จัดสร้างพระพุทธรูปพระแก้วหยกเชียงราย ขนาดหน้าตักกว้าง ๔๗.๙ ซม. สูง ๖๖.๙ ซม. ซึ่งเป็นสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับพระแก้วมรกต (กว้าง ๔๘.๓ ซม. สูง ๖๖ ซม.)สร้างด้วยหยกชนิดที่ดีที่สุดจากประเทศแคนาดาซึ่งมีสเตอร์ ฮูเวิร์ด โล เป็นผู้นำมาถวายเจ้าคณะจังหวัดเชียงราย โดยให้อาจารย์กนก วิศวกุล แห่งวิทยาลัยอาชีวศึกษา

^{๙๕} วิจิตรา อุ่ณากศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๒๓.

^{๙๖} อ้างแล้ว

^{๙๗} อ้างแล้ว

เชียงรายเป็นผู้ปั้นหุ่นต้นแบบ และส่งให้มิสเตอร์ เหยน หวุน ฮุย นายช่างแกะสลักหยกของ โรงงานวารินนานุก เมืองปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นผู้แกะสลัก^{๙๘}

ผู้อุปถัมภ์การสร้าง

คณะสงฆ์จังหวัดเชียงราย ได้รับอุปถัมภ์จาก ฯพณฯ พลเอกชาติชาย ทานผู้หญิง บุญเรือน ชุณหะวัณ เป็นประธานอุปถัมภ์และบริจาคเงิน เป็นค่าใช้จ่ายในการสร้าง “พระแก้วหยกเชียงราย” โดยเฉพาะท่านผู้หญิงบุญเรือน ชุณหะวัณ ได้กรุณาเดินทางมาเป็น ประธานในพิธีบวงสรวง เริ่มสร้างเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๖๓๓ และเป็นประธานพิธีมอบหุ่น ต้นแบบ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๖๓๔ หน้าวัดพระแก้วอำเภอเมืองเชียงรายจังหวัด เชียงราย^{๙๙}

การเดินทางไปรับมอบ

เมื่อโรงงานวารินนานุก ได้แกะสลัก “พระแก้วหยกเชียงราย” เป็นที่เรียบร้อยแล้ว มิสเตอร์ฮูเวิร์ต โล ได้กราบอาราธนาเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธิชินวงศ์พร้อมด้วย พระราช รัตนกรเจ้าคณะจังหวัดเชียงรายและคณะจำนวน ๑๖ ท่าน เดินทางไปรับมอบถวาย ซึ่งได้ ประกอบพิธีขึ้น ณ พระวิหารวัดกวางจี้ มหานครปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อ วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๖๓๔ ในพิธีนี้ได้มีพระสงฆ์จีนและชาวพุทธเมืองปักกิ่ง มาร่วมพิธีจำนวน หลายร้อยคน^{๑๐๐}

สมเด็จพระราชทานนาม

เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๖๓๔ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ พระราชทานนามพระพุทธรูปหยกว่า “พระพุทธรตนากร นวตวิสาขานุสรณ์มงคล” แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นอากรแห่งรัตนเป็นอนุสรณ์ ๙๐ พรรษา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานนามสามัญว่า “พระหยกเชียงราย”

พิธีมหาพุทธาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรม พุธานุญาตหรือญาติประกอบพิธีมหาพุทธาภิเษก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวังในวันศุกร์ที่ ๒๐ กันยายน ๒๖๓๔ และได้เสด็จพระราชดำเนินในพิธี ตั้งแต่ทรงเจิม ทรงพระสุหร่าย และทรงจุดเทียนชนวนถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เพื่อทรงจุดเทียนชัย^{๑๐๑}

^{๙๘} วิจิตร อนุภาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๒๓

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๐๐} อ้างแล้ว

^{๑๐๑} อ้างแล้ว

(เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

๓.๕.๓ พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ประวัติความเป็นมา

ในสมัยที่พระเมืองแก้ว รัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์มังรายได้ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ เป็นใหญ่ในล้านนาไทยประเทศ สืบต่อจากพระยอดเชียงรายพระราชบิดา พระองค์ได้เจริญรอยตามพระเจ้าติโลกราช และเนื่องด้วยพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และทรงทำนุบำรุงการพระศาสนาให้เจริญ รุ่งเรืองยิ่ง ในยุคของพระองค์นี้เอง พระสังฆราชาคณะทั้งหลายพร้อมด้วยอาณาประชาราษฎร์ จึงพร้อมใจกันทำราชาภิเษกเฉลิมพระอภิไธยพระองค์เป็น พระเจ้าศิริธรรมจักรพรรดิราช ในปี พ.ศ.๒๐๖๑ พระเมืองแก้วได้ทรงสร้างปูชนียวัตถุสถานหลายแห่ง ซึ่งในจำนวนนี้มีพระเจ้าแก้วตื้อด้วยองค์หนึ่ง

พระเจ้าแก้วตื้อเป็นพระพุทธรูปฝีมือช่างเชียงแสน ที่งดงามที่สุดในล้านนาไทย ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารเล็กวัดสวนดอก เชียงใหม่ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเมืองแก้ว เมื่อ พ.ศ.๒๐๔๗ (จ.ศ. ๘๖๖) เริ่มทำพิธีตั้งแต่วันพฤหัสบดีขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด ฉศก หล่อแล้วทำการตกแต่ง จนถึงพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปี ฉลู สัปตศก พ.ศ.๒๐๔๘ (จ.ศ. ๘๖๗) จึงสำเร็จบริบูรณ์ องค์พระหนัก ๑ ตู้อ มีที่ต่อ ๘ แห่ง หน้าตักกว้าง ๓ เมตร สูงแต่ฐานถึงยอดพระเมาฬา ๔ เมตร ๗๐ เซนต์ครั้นถึงวันพุธ เดือน ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก พ.ศ.๒๐๕๒ (จ.ศ. ๘๗๑) จึงได้มีการชักลากนำพระพุทธรูปปฏิมากรองค์นี้ เข้ามาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดบุปผาราม (วัดสวนดอก)

ต่อมาประชาชนเชื่อกันว่าพระพุทธรูปนี้มน้ำหนัก ๙ ตี๋ จึงเรียกกันว่า “พระเจ้าเก้าตี๋” เป็นประติมากรรมฝีมือช่างเชียงแสนที่งดงามและประณีตมาก ยากที่จะหาพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในยุคใดเทียม^{๑๐๒}

วัดสวนดอก เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา (หรือกิลนา, ตือนา) เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๔ (จุลศักราช ๗๓๓) เพื่อให้เป็นอารามของพระสุมนสุวรรณ์รัตนมหาสวามีพระสังฆราชในยุคนั้น และได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ ที่นั้น ตามตำนานกล่าวว่า

ในครั้งนั้น พระเจ้ากือนาได้แต่งให้หมื่นเงินกอง กับปะขาวยอด ปะขาวสาย เป็นทูตอัญเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระยาศรีธรรมราช (พระเจ้าไชยฤไทยหรือลือไทย) กรุงสุโขทัย ขอนิมนต์พระมหาสุมนเถระไปสืบพระศาสนาในนครพิงค์เชียงใหม่ เนื่องด้วยอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนาไทยมีสัมพันธไมตรีต่อกันมาแต่ครั้งพระเจ้าเม็งรายมหาราช พระเจ้าศรีธรรมราชจึงอนุญาตให้ความตามประสงค์ พระมหาสุมนเถระจึงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดได้มาแต่เมืองปางจานั้น พร้อมด้วยคณะสงฆ์ของท่านและสามเณรก็สละผู้เป็นหลานซึ่งมีอายุย่างเข้า ๒๐ ปีเพื่อจะมาเข้าพิธีอุปสมบทในนครเชียงใหม่ด้วย^{๑๐๓}

เมื่อพระเจ้ากือนาได้ทรงทราบข่าวว่าพระมหาสุมนเถระเจ้ามาก็ดีก็มีความดีพระทัยเป็นอันมาก พระองค์เสด็จออกไปต้อนรับอยู่ที่ตำบลแสนข้าวห่อเชียงเรื่อน นครลำพูน และส่งนิมนต์ให้พระมหาเถระเจ้าพักอยู่ที่วัดพระยีน ทิศตะวันออกเมืองลำพูน แล้วพระเจ้ากือนาก็ได้อาราธนาพระมหาสุมนเถระเจ้า ทำวินัยกรรมอุปสมบทกุลบุตรชาวลำพูน ตามแบบลังกาและพร้อมกันนี้ได้ทำการอุปสมบทสามเณรก็สละ ผู้เป็นหลานด้วย พระเจ้ากือนาทรงเลื่อมใสในศีลาธิคุณของพระสุมนเจ้าเป็นอันมาก จึงได้ทำพิธีอุสสาภิเษกให้เป็น "พระสุมนบุพรัตน์สุวรรณ์มหาสวามี" เป็นใหญ่แก่สงฆ์ทั้งหลายในล้านนาไทย (คือเป็นพระสังฆราชองค์แรกตั้งแต่พระพุทธศาสนาตั้งถิ่นฐานมาได้เข้ามาตั้งในล้านนาไทย)^{๑๐๔}

พระมหาสวามีเจ้า จึงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่นำมาด้วยนั้น ถวายพระเจ้ากือนาทอดพระเนตร พระเจ้ากือนาทรงบังเกิดความโสมนัสยินดีเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงทำสักการบูชาและสร่งน้ำพระธาตุเจ้าๆ ก็ได้แสดงปาฏิหาริย์ให้ประจักษ์เป็นสององค์ สามองค์ แปลงฉัพพรรณรังสี ให้เป็นที่น่าอัศจรรย์ หลังจากที่ทำบุญในเมืองลำพูนแล้ว พระเจ้ากือนาก็เสด็จกลับนครเชียงใหม่ ดำริจะสร้างอารามใหม่ให้เป็นที่พำนักของพระสุมนบุพรัตน์สุวรรณ์มหาสวามีเจ้า ทรงทอดพระเนตรเห็นที่ ๑ ทิศตะวันตกเมืองเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมือง ๕๐๐ ชั่วชาตุนู เห็นสมควรจะตั้งเป็นอารามได้

^{๑๐๒} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๓๗๙-๓๘๐.

^{๑๐๓} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, หน้า ๔๗๕.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๖.

พระองค์จึงให้แผ้วถางที่นั่น เสร็จแล้วทรงอธิษฐานว่าหากสถานที่นี้จัดเป็นอารามสงฆ์และพระธาตุเจ้าแท้และจัดตั้งมั่นอยู่ตราบเท่า ๕,๐๐๐ พระวัสสา ของงให้เห็นนิมิตอันดีเกิดในราตรีนี้พระองค์ก็สุบินนิมิตเห็นดอกพยอม มีในทีนั้นแวดล้อมด้วยดอกบัว ๕ จำพวกมีดอกบัวดอกทองดอก ๑ ใหญ่เท่ากงเกวียน อยู่ท่ามกลางดอกบัวทั้งหลาย และมีหม่อมมรทั้งหลาย มาไต่ตอมกลืนเกสรเป็นอันมาก เมื่อทรงตื่นสุบินขึ้น ทรงมีพระทัยยินดีเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงสร้างพระอารามขึ้น เมื่อเสร็จแล้วทรงสร้างพระเจดีย์ขึ้น ที่บริเวณที่พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็น ในสุบินว่าเป็นดอกบัวแดงนั้น และทูลขอพระบรมสารีริกธาตุจากพระมหาสวามีเจ้า บรรจุ ณ ที่นั้น พระบรมธาตุที่บรรจุในวัดสวนดอกนี้ในตำนานกล่าวว่า เมื่อพระเจ้ากือนาทำสักการบูชาสงน้ำพระธาตุที่เมืองลำพูนนั้น พระบรมธาตุได้แยกออกเป็น ๒ องค์และพระองค์ได้นำมาบรรจุไว้ที่สวนดอกองค์หนึ่ง อีกองค์หนึ่งนั้น ทรงอัญเชิญไปบรรจุไว้ที่บนดอยสุเทพ เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๒๒๗ ในสมัยต่อมา วัดสวนดอกและเป็นพระอารามของพระสังฆราชและพระมหาเถระผู้ใหญ่ทั้งหลาย ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนาดังต่อไปนี้ ๑ พระมหาสุมนเถระเจ้าสองพระมหาภุมมกัสมปะ (หลานพระมหาสมณเถระเจ้า) ๓.พระมหานันทปัญญา ๔ พระมหาพุทธยาน ๕ พระมหาพุทธคัมภีร์มงคล ๖ พระมหาญาณรังษี ๗ พระปิฎกสังฆราช ๘ พระมหาพุทธรักขิต ๙ พระมหาญาณสาคร ๑๐ พระมหาสังฆราชานาคเสน ๑๑ พระมหาวชิรโพธิ์ ๑๒ พระมหาญาณสาร ๑๓ พระมหากษัตริย์ไทย ๑๔ พระมหาธรรมโพธิ์^{๑๐๕}

การทำพิธีผูกพัทธสีมาวัดสวนดอกนี้ได้ทำกันหลายครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ พระมหาสุมนเถระเจ้าเป็นผู้ทำพิธีผูก พระมหานันทปัญญาให้ทำพิธีผูกอีก เป็นครั้งที่ ๒ ต่อมาพระมหาพุทธจารย์และพระมหานาคเสน ได้ทำพิธีผูกเป็นครั้งที่ ๓ ต่อมาเมื่อพระมหาปิฎกสังฆราชได้เข้าผูกสีมาอีก เป็นครั้งที่ ๔ โดยอ้างว่า วันที่ผูกสีมาครั้งก่อนนั้น ท่านเป็นโรคหลงท้องไม่ได้เข้าหัตถบาตร ท่านจึงถอนเสีย แล้วปลูกใหม่ ต่อจากนั้นมาท่านพระมหาพุทธรักขิตเถระมาว่า สีมานี้ผูกไม่ถูกวิธี จึงถอนเสีย แล้วปลูกใหม่เป็น และต่อมาพระนาคเสนเถระได้ทำพิธีผูกสีมาเป็นครั้งที่ ๖^{๑๐๖}

ในสมัยพระเมืองแก้ว พระเจ้าฟิสิกปนัดดาธิราชรัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์เม็งรายได้ครองราชสมบัติ นครเชียงใหม่ราชธานีแห่งล้านนาไทยวัดสวนดอกหรือวัดบุพผารามได้เจริญรุ่งเรืองเป็นอันมากหลังจากที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ได้ ๑ ปี จึงโปรดให้เริ่มการปฏิสังขรณ์วัดบุพผารามวิหาร ในปี พ.ศ. ๒๐๓๙ (จ.ศ. ๘๕๘ ปีมะโรงอัฐศก) และต่อมาในปี พ. ศ. ๒๐๔๑ (จ.ศ.) ๘๖๐ ได้สร้างมณฑปสำหรับไหว้พระพุทธรูปปฏิมากรและสร้างหอมณเฑียรธรรมถึงปี พ.ศ. ๒๐๔๓ (จ.ศ. ๘๖๒) จึงสำเร็จบริบูรณ์ได้ทำการฉลองอย่างมโหฬาร^{๑๐๗}

^{๑๐๕} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, หน้า ๕๗๗.

^{๑๐๖} อ้างแล้ว

^{๑๐๗} อ้างแล้ว

ครั้นถึงปี พ.ศ ๒๐๔๗ (จ.ศ. ๘๖๖ ปีชวด ฉศก) พระองค์โปรดให้หล่อพระพุทธรูปปฏิมากรใหญ่สำหรับเป็นพระประธานในอุโบสถ ฤกษ์เททองหล่อพระในวันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวดพ.ศ ๒๐๔๗ จส ๘๖๖ หล่อแล้วตั้งมาจนถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก พ.ศ ๒๐๔๘ (จ.ศ. ๘๖๗) หนักทอง ๑ ตื้อ มีที่ห่อ ๘ แห่งครั้นถึงวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ จุลศักราช ๘๙๑ ปีมะเส็ง จึงให้ชักเข้าประดิษฐานในพระอุโบสถวัดบุพผาราม(สวนดอก)แล้วโปรดให้มีงานฉลองสมโภชอย่างสนุกสนานยิ่งพระพุทธรูปองค์นี้ใช้ในปัจจุบันเรียกว่า “พระเจ้าเก้าตื้อ”

ในกาลต่อมาประมาณ พ.ศ ๒๓๑๐ วัดสวนดอกไม้กลายเป็นวัดร้างไปเพราะบ้านเมือง ตกอยู่ในภาวะจลาจล เกิดสงครามรบราฆ่าฟันกัน ไม่มีผู้ใดเอาใจใส่ทำนุบำรุง จนกระทั่งปี พ. ศ. ๒๔๒๙ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเห็นว่า “กู” (อนุสาวรีย์ที่บรรจุอัฐิ) ของพระญาติวงศ์ที่สร้างไว้ที่ ต้นลุงฝั่งตะวันตกแม่น้ำปิง ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย จึงโปรดให้ย้ายกูเจ้านายญาติวงศ์ทั้งหลาย ไปตั้งไว้ที่วัดสวนดอก นับแต่นั้นมา พระในราชสกุล ณ เชียงใหม่ ก็ได้ทำนุบำรุงวัดนี้สืบมา ครั้นถึง พ. ศ. ๒๔๗๔ ครูบาศรีวิชัย ได้เป็นประธานพร้อมด้วยศรัทธาณิกบุญทั้งหลาย ได้ร่วมมือกันสร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ และสร้างพระวิหารหลวงขึ้นเมื่อปี พ.ศ ๒๔๗๕ นับแต่นั้นมาวัดสวนดอก ก็เจริญขึ้นอีกครั้งหนึ่งตราบกระทั่งทุกวันนี้

หลังจากยุคทองของล้านนา บ้านเมืองก็ระส่ำระสายตกอยู่ใต้อำนาจปกครองของพม่า งานก่อสร้างโครงมีอยู่น้อยมาก รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นใหม่หลายแห่งจำลองจากแบบของเจดีย์พม่ายุคหลัง เช่นที่วัดบุพผารามสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๕ พระธาตุแช่แห้งน้อย ในวัดพระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ ๒๔๕๑^{๑๐๘}

๓.๖ พุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๓.๖.๑ พุทธลักษณะของพระสิหิงค์ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่

พระพุทธรูปสิหิงค์

พระพุทธรูปสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปสำคัญของบ้านเมือง ปรากฏอยู่ด้วยกัน ๓ องค์ คือ

องค์ที่ ๑ ประดิษฐานในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร อยู่ในศิลปะล้านนา เรียกว่า แบบสิงห์หนึ่ง หรือแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐

องค์ที่ ๒ ประดิษฐานในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ เชื่อกันว่ามีลักษณะทางศิลปกรรมแบบสุโขทัยที่มีอิทธิพลศิลปะลังกา

^{๑๐๘} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, หน้า ๔๗๗-๔๗๙.

องค์ที่ ๓ ประดิษฐานในหอพุทธสิหิงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช แสดงปางและประทับนั่ง เช่นเดียวกับองค์ที่สอง แต่พระองค์อ้วนเตี้ยมากกว่านิยมเรียกว่า แบบขนมต้ม จัดอยู่ในช่วงสมัย อยุธยา สกุลช่างนครศรีธรรมราช กำหนดอยู่ในยุคราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ เป็น ๑ ใน ๓ ของพระพุทธรูปสิหิงค์ ในประเทศไทย เป็นพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิ่งหนึ่ง มีลักษณะของสี่ลักษณะ เป็นศิลปะ ล้านนาระยะที่ ๒ มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ พระหนุเป็นปม ขมวดพระเกศาใหญ่ ยอดอุษณิษะเป็นลูกแก้ว คล้ายดอกบัวตูม ชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถัน ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากศิลปะปาละ พุกาม และทริภุชชัย คือชายผ้าที่เปลวแยกออกเป็นสองชาย ในขณะที่ทั้งสามสมัยที่กล่าวข้างต้นนั้นจะเป็นรูปครึ่ง วงกลมคล้ายพัด ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปของศิลปะปาละที่ล้านนารับมาจากพุกามของพม่า^{๑๐๙}

๓.๖.๒ พุทธลักษณะของพระแก้วหยก วัดพระแก้ว จ.เชียงราย

พระแก้วหยก ที่ประดิษฐานอยู่ที่ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงรายในปัจจุบันนี้ ถูกสร้างขึ้นใหม่ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระแก้วมรกตแทนองค์เดิม ที่ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยยึดพุทธลักษณะของพระแก้วมรกตองค์เดิมเป็นต้นแบบ ดังนั้นพุทธลักษณะของพระแก้วหยก เชียงรายปัจจุบันจะอิงตามลักษณะพระแก้วมรกต จากที่ผู้วิจัยศึกษาพบว่า นักวิชาการด้าน ประวัติศาสตร์ศิลปะได้มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการกำหนดอายุพระแก้วมรกตอยู่ ๒ ข้อ คือข้อแรก เชื่อว่าสร้างขึ้นในอินเดียหรือลังกาและได้อัญเชิญมายังเมืองต่างๆตามตำนาน และอีกข้อหนึ่งเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนา จากลักษณะพุทธศิลป์ ของพระแก้วมรกตจัดเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์ค่อนข้างกลม จัดอยู่ในกลุ่มของพระพุทธรูปล้านนาระยะแรกซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ ขัดสมาธิเพชร พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นตุ่มคล้ายดอกบัวตูมและชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถันตามนิยมที่เรียกว่า แบบเชียงแสนสิ่งหนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่พระแก้วมรกตประทับนั่งขัดสมาธิราบ มีชายสังฆาฏียวจรตพระนาภี ซึ่งเป็นลักษณะ ที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาผสมแล้ว

ด้วยเหตุผลดังกล่าว นักวิชาการส่วนใหญ่จึงเชื่อว่าพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้น ในอาณาจักรล้านนา ช่วงที่ล้านนาเริ่มรับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย สันนิษฐานว่าพระแก้วมรกตน่าจะ สร้างระหว่าง พ.ศ. ๑๙๓๓-๑๙๗๙ และต่อมาภายหลังได้พบหลักฐานสนับสนุนว่าน่าจะสร้างขึ้นใน ล้านนา และเป็นฝีมือช่างในแหล่งที่พบในแถบเมืองเชียงราย พะเยา กล่าวคือได้พบพระพุทธรูปหิน

^{๑๐๙} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพระพุทธรูปศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๖-๑๔๘

ทรายในสกุลช่างพะเยากลุ่มหนึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับพระแก้วมรกตทั้งทางลักษณะทางศิลปกรรม และเทคนิคการสร้าง จึงน่าจะสนับสนุนทางด้านรูปแบบได้แนวทางหนึ่ง^{๑๑๐}

๓.๖.๓ พุทธลักษณะพระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่

พระเจ้าแก้วตื้อ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ชัดสมาธิราบ ในศิลปะล้านนาแบบเชียงแสน สิ่งที่สอง คือ พระพุทธรูป ที่มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดาน เกตุยง พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างเล็ก ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวทรงสูง พระวรกายบอบบาง สันขาภิเป็นแผ่นใหญ่และยาวลงมาจรดพระนาภีตามแบบอย่างพระพุทธรูปล้านนาที่พบเป็นจำนวนมาก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ตรงกับรัชสมัยของพระเมืองแก้ว) โดยรูปแบบพิเศษคือสันขาภิเป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีนั้นเป็นอิทธิพลศิลปะของอยุธยาแล้ว ดังนั้นพระเจ้าแก้วตื้ออยู่ในยุครุ่งเรืองสูงสุดหรือยุคทองของล้านนาในสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารที่กล่าวถึง^{๑๑๑}

สรุป

จากการศึกษาพุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา พบว่า พระพุทธรูปล้านนามีความแตกต่างทางด้านพุทธศิลป์กับพุทธรูปในภาคอื่นเล็กน้อย แต่มีเอกลักษณ์และพุทธลักษณะที่ชัดเจน จากการศึกษายังพบว่า พระพุทธรูปจะที่มีความสำคัญมักขึ้นอยู่กับตำนาน ประวัติ ประเพณีนิยม และความศรัทธาในท้องถิ่น ความสำคัญของพระพุทธรูปจึงไม่ขึ้นอยู่กับรูปแบบทางศิลปกรรมหรือความงดงามในการสร้างให้ตรงกับมหาปุริสลักษณะเท่าใดนัก เช่น พระพุทธรูปสำคัญในล้านนาที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา คือ พระพุทธสิหิงค์ พระแก้วมรกต(พระแก้วหยกเชียงราย) เป็นพระพุทธรูปที่สำคัญในล้านนามากเพราะเกิดจากตำนาน และพระเจ้าแก้วตื้อเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญในล้านนาเพราะประวัติการก่อสร้าง ซึ่งแสดงถึงบริบทสังคม อารยธรรมของคนในสมัยนั้น ทำให้เป็นที่พึ่งที่ระลึกและศรัทธาของชาวไทยพุทธมาช้านาน แม้พุทธลักษณะมิได้ตรงกับมหาปุริสลักษณะทุกประการก็ตาม

^{๑๑๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพระพุทธรูปในดินแดนไทย, หน้า ๑๔๑-๑๔๒

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑- ๒๗๓

บทที่ ๔

วิเคราะห์มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากการศึกษาพุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา พบว่า พระพุทธรูปล้านนามีความแตกต่างทางด้านพุทธศิลป์กับพุทธรูปในภาคอื่นเล็กน้อย แต่มีเอกลักษณ์และพุทธลักษณะที่ชัดเจน จากการศึกษายังพบว่า พระพุทธรูปจะที่มีความสำคัญมักขึ้นอยู่กับตำนาน ประวัติ ประเพณี นิยม และความศรัทธาในท้องถิ่น ความสำคัญของพระพุทธรูปจึงไม่ขึ้นอยู่กับรูปแบบทางศิลปกรรมหรือความงดงามในการสร้างให้ตรงกับมหาบุรุษลักษณะเท่าใดนัก เช่น พระพุทธรูปสำคัญในล้านนาที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา คือ พระพุทธสิหิงค์ พระแก้วมรกต(พระแก้วหยกเชียงราย) เป็นพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาเพราะเกิดจากตำนาน และพระเจ้าแก้วคือเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญในล้านนาเพราะประวัติการก่อสร้าง ซึ่งแสดงถึงศรัทธา ภูมิปัญญา อารยธรรมและอิทธิพลของคนในสมัยนั้น ทำให้เป็นที่พึ่งที่ระลึกของชาวไทยพุทธมาช้านาน แม้พุทธลักษณะมิได้ตรงกับมหาบุรุษลักษณะทุกประการก็ตาม

ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา ประกอบด้วย พระพุทธสิหิงค์ พระรัตนกร(พระแก้วหยก) และพระเจ้าแก้วคือ โดยวิเคราะห์ตามพุทธศิลป์ พร้อมทั้งสรุปผลและวิเคราะห์มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา ดังนี้

๔.๑ มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ	พระพุทธสิหิงค์	พระพุทธรตนากร (พระหยกเชียงราย)	พระเจ้าแก้วคือ
๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๒. พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีก้านข้างละ ๑,๐๐๐ ซึ่งมีกงมีคมและมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๓. มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป	ไม่สามารถสังเกตได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตได้จากพระพุทธรูป
๔. มีพระองคุลียาว	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป

๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป
๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจติดกันเป็นรูปตาข่าย	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๗. มีข้อพระบาทสูง	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป
๘. มีพระขงฆ์เรียวดูแข็งเนื้อทราย	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๙. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องโน้มพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระขานูด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป
๑๐. มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป
๑๑. มีพระฉวีสีทอง คือคล้ายทองคำ	มีปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๑๒. มีพระฉวีละเอียด จนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป
๑๓. มีพระโลมชาติเดียว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏจากพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏจากพระพุทธรูป
๑๔. มีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกฤษณาสีครามเข้มดังดอกอัญชัน	ไม่ปรากฏจากพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏจากพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏจากพระพุทธรูป
๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดูกายพรหม	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๑๖. มีพระมังสะใน ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ทั้งหมดจากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ทั้งหมดจากพระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ทั้งหมดจากพระพุทธรูป
๑๗. มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดูจล่ำตัวท่อนหน้าของราชสีห์	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๑๘. มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป

๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดูจ ปริมณฑลแห่งต้นไทร	ไม่สามารถสังเกตได้จาก พระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตได้จาก พระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตได้จาก พระพุทธรูป
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๒๑. มีเส้นประสาทที่บรรจบพระกระยา หารได้ดี	ไม่สามารถสังเกตได้จาก พระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตได้จาก พระพุทธรูป	ไม่สามารถสังเกตได้จาก พระพุทธรูป
๒๒. มีพระหนุดูจคางราชสีห์	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๒๓. มีพระหนต์ ๔๐ ซี่	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๒๔. มีพระหนต์เรียบเสมอกัน	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๒๕. มีพระหนต์ไม่ห่างกัน	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๒๗. มีพระชิวหาใหญ่ยาว	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรม ตรีศุดเสียงร้องของนกการเวก	ไม่สามารถปรากฏได้จาก พระพุทธรูป	ไม่สามารถปรากฏได้จาก พระพุทธรูป	ไม่สามารถปรากฏได้จาก พระพุทธรูป
๒๙. มีดวงพระเนตรดำสนิท	มีปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป
๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดูจตาลูกโค เพ็งตลอด	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนง สีขาวอ่อนเหมือนนุ่น	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป	ไม่ปรากฏในพระพุทธรูป
๓๒. มีพระเศียรดูจประดับด้วยกรอบ พระพักตร์	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป	มีปรากฏในพระพุทธรูป

๔.๑.๑ วิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปหิังค์ วัดพระสิงห์ จังหวัด เชียงใหม่

จากตารางมหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปหิังค์ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ คือ
มีองค์คล้าย มีพระวรกายตั้งตรงดูจกายพรม เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ ทรง

มีพระเมตตากรุณาต่อสัตว์ มีความละเอียดและมุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่น มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจ
 ลำตัวท่อนหน้าราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด แสดงให้เห็น
 ถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ
 พหิ จาคะ ธรรมะและปัญญา และมีดวงพระเนตรดำสนิท แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ทรงเป็น
 ผู้มีปิยจักขุ มีใจซื่อตรงเป็นปกติ และแลดูมหาชนด้วยดวงตาที่เปี่ยมด้วยความรัก มีพระเศียรดุจ
 ประดับด้วยกรอบพระพักตร์ แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพตีสัจจรีต ๓

๔.๑.๒ วิเคราะห์มหาบุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรตนากร (พระแก้วหยก) วัดพระ แก้ว จังหวัดเชียงรราย

จากตารางมหาบุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรตนากร (พระหยกเชียงรราย) วัดพระแก้ว
 จังหวัดเชียงรราย คือ มีพระบาทราบเสมอกัน แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการยึดมั่นถื่อมั่นในกุศล
 กรรม มีสุจรีต๓ ยินดีในการให้ทาน รักษาศีล และรักษาอุบสธ เกื้อกูลบิดามารดา เกื้อกูลสมณะ และ
 มรความอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล มีองคฺลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม มีพระวรกายทุก
 ส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด
 แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล
 เจริญด้วยสุตะ พหิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระขงฆ์เรียวดุจขงเ็นือทราย แสดงให้เห็นถึง
 อานิสงส์ของการเป็นผู้ตั้งใจสอน ศิลปะวิชา จรณะ แก่ผู้คนให้เข้าใจได้รวดเร็วและปฏิบัติตามเร็ว
 มีพระหนุดุจคางราชสีห์ แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจือ พุดถูกกาล พุด
 แต่คำสัตย์ พุดอิงธรรม อิงวินัย พุมิหลักฐาน มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์แสดงให้
 เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพตีสัจจรีต ๓

๔.๑.๓ วิเคราะห์มหาบุริสลักษณะที่ปรากฏในพระเจ้าแก้วตื้อ

คือ มีพระบาทราบเสมอกัน แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการยึดมั่นถื่อมั่นในกุศลกรรม มี
 สุจรีต๓ ยินดีในการให้ทาน รักษาศีล และรักษาอุบสธ เกื้อกูลบิดามารดา เกื้อกูลสมณะ และมรความ
 อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล มีองคฺลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม มีพระวรกายทุกส่วน
 บริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด
 แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล
 เจริญด้วยสุตะ พหิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระขงฆ์เรียวดุจขงเ็นือทราย แสดงให้เห็นถึง
 อานิสงส์ของการเป็นผู้ตั้งใจสอน ศิลปะวิชา จรณะ แก่ผู้คนให้เข้าใจได้รวดเร็วและปฏิบัติตามเร็ว มี
 พระหนุดุจคางราชสีห์ แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจือ พุดถูกกาล พุด
 แต่คำสัตย์ พุดอิงธรรม อิงวินัย พุมิหลักฐาน มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพื่อแสดงให้
 เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพตีสัจจรีต ๓ มีพระฉวีสีทองคล้ายทองคำ แสดงถึง

อานิสงส์ของการตั้งสัจจะอธิษฐานเป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ ไม่พยาบาท ไม่จงล้าง จงผลาญและไม่แสดงความเสียใจให้ปรากฏ เป็นผู้ให้เครื่องลาดที่มีเนื้อนุ่ม

๔.๒ วิเคราะห์มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากตารางลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาที่ปรากฏสอดคล้องกับมหาบุรุษลักษณะทั้งสามองค์ คือ มีองค์คุลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ ทรงมีพระเมตตากรุณาต่อสัตว์ มีความละเอียดและมุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่น มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พทธิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพาสสุจริต ๓

ลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาที่ไม่ปรากฏสอดคล้องกับมหาบุรุษลักษณะและไม่สามารถสังเกตได้ทั้งสามองค์ คือ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองข้างมีจักรซึ่งมีซี่ละ ๑,๐๐๐ ซึ่งมีกงดุมและมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม ฝ่าพระหัตถ์และพระบาทมีเส้นที่ข้อองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย มีข้อพระบาทสูง เมื่อประทับยืนไม่ต้องโน้มพระองค์ลงลูบคลำถึงพระชานูด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง มีพระคูดุเหเร้นอยู่ในฝัก มีพระฉวีละเอียดจนละอองไม่สามารถติดพระวรกายได้ มีพระโลมชาติเดี่ยวคือในแต่ละขุมมีขนเส้นเดียว มีพระโลมชาติปลายอนขึ้นคือพระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกุนทลสีศรรมเข็มดังดอกอัญชัน มีพระมังสะไนที่เจ็ดแห่งเต็มบริบูรณ์ มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจตันไทร มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ มีพระทนต์เรียบเสมอกัน พระทนต์ไม่ห่างกัน มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม มีพระชีวหาใหญ่ยาว มีพระสุรเสียงดุจเสียงของพรหม มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งตลอด มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและขอเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเฉพาะ พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ พระพุทธรัตนาร (พระแก้วหยก) วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอกจังหวัดเชียงใหม่ ที่มีความเก่าแก่และประวัติความเป็นมายาวนานและเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของชาวล้านนาและมีพุทธศิลป์งดงาม โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเรียงไปตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ ๑) มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) พุทธลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา ๓) มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา โดยได้ผลการสรุปดังนี้

๕.๑.๑ สรุปมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาเกี่ยวกับมหาบุรุษลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ พบว่ามีเพียงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่มีมหาบุรุษลักษณะครบทั้ง ๓๒ ประการ โดยได้ปรากฏหลักฐานและอธิบายไว้โดยละเอียดในพระไตรปิฎกหลายแห่ง อาทิเช่น ในพระอภิธรรม ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับมหาบุรุษลักษณะไว้หมายถึง ในพระวินัยปิฎกก็ได้กล่าวถึงลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและคติสองอย่างว่า ผู้ใดที่มีมหาบุรุษลักษณะครบถ้วนเช่นนี้ หากครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หากออกบวชจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาโพธิญาณ ในพระสุตตันตปิฎกก็ได้มีการกล่าวถึงไว้ว่า บุคคลที่อุบัติในโลกมนุษย์และจะได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเท่านั้นจึงจะเกิดปรากฏการณ์มหาบุรุษลักษณะ และในลักษณะสูตรที่ขานิกาย ปาฏิหาริย์ ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงมหาบุรุษลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ พร้อมอานิสงฆ์ของกุศลกรรมที่ทำให้ได้มหาบุรุษลักษณะ เป็นต้น

และจากจากการศึกษามหาบุรุษลักษณะยังพบว่า มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าเป็นลักษณะของพระมหาบุรุษและบุคคลจะเป็นมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยมหาบุรุษลักษณะและตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบ ๓๐ ประการ ได้แก่ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และ ปรมัตถบารมี ๑๐

๕.๑.๒ สรุปพุทธลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

พุทธลักษณะของพระสิหิงค์ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่

พระพุทธสิหิงค์ที่ประดิษฐานที่ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ เป็น ๑ ใน ๓ ของพระพุทธสิหิงค์ในประเทศไทย เป็นพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง มีลักษณะของสี่ลักษณะ เป็นศิลปะ

ล้านนาระยะที่ ๒ มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ พระหนุเป็นปม ขมวดพระเกศาใหญ่ ยอดอุษณิษะเป็นลูกแก้ว คล้ายดอกบัวตูม ชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถัน ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากศิลปะปาละ พุกาม และทริภุชชัย คือชายผ้าที่ไหลแยกออกเป็นสองชาย ในขณะที่ทั้งสามสมัยที่กล่าวข้างต้นนั้นจะเป็นรูปครึ่งวงกลมคล้ายพัด ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปของศิลปะปาละที่ล้านนาคือจะรับมาจากพุกามของพม่า

พุทธลักษณะของพระแก้วหยก วัดพระแก้ว จ.เชียงราย

พระแก้วหยก ที่ประดิษฐานอยู่ที่ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงรายในปัจจุบันนี้ ถูกสร้างขึ้นใหม่ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระแก้วมรกตแทนองค์เดิม ที่ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยยึดพุทธลักษณะของพระแก้วมรกตองค์เดิมเป็นต้นแบบ ดังนั้นพุทธลักษณะของพระแก้วหยก เชียงรายปัจจุบันจะอิงตามลักษณะพระแก้วมรกต จากที่ผู้วิจัยศึกษาพบว่า นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะได้มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการกำหนดอายุพระแก้วมรกตอยู่ ๒ ข้อ คือข้อแรก เชื่อว่าสร้างขึ้นในอินเดีย หรือลังกาและได้อัญเชิญมายังเมืองต่างๆ ตามตำนาน และอีกข้อหนึ่ง เชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนา จากลักษณะพุทธศิลป์ ของพระแก้วมรกต จัดเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์ค่อนข้างกลม จัดอยู่ในกลุ่มของพระพุทธรูปล้านนาระยะแรก ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ ขัดสมาธิเพชร พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นตุ้มคล้ายดอกบัวตูม และชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถัน ตามนิยมที่เรียกว่า แบบเชียงแสนสิ่งหนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่พระแก้วมรกตประทับนั่งขัดสมาธิราบ มีชายสังฆาฏียาวจรดพระนาภี ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาผสมแล้ว

ด้วยเหตุผลดังกล่าว นักวิชาการส่วนใหญ่จึงเชื่อว่าพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนา ช่วงที่ล้านนาเริ่มรับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย สันนิษฐานว่าพระแก้วมรกต น่าจะสร้างระหว่าง พ.ศ. ๑๙๓๓-๑๙๗๙ และต่อมาภายหลังได้พบหลักฐานสนับสนุนว่าน่าจะสร้างขึ้นในล้านนา และเป็นฝีมือช่างในแหล่งที่พบในแถบเมืองเชียงราย พะเยา กล่าวคือได้พบพระพุทธรูปหินทรายในสกุลช่างพะเยากลุ่มหนึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับพระแก้วมรกตทั้งทางลักษณะทางศิลปกรรม และเทคนิคการสร้าง จึงน่าจะสนับสนุนทางด้านรูปแบบได้แนวทางหนึ่ง

พุทธลักษณะพระเจ้าแก้วคือ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่

พระเจ้าแก้วคือ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ ในศิลปะล้านนาแบบเชียงแสน สิ่งสอง คือ พระพุทธรูป ที่มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างเล็ก ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวทรงสูง พระวรกายบอบบาง สังฆาฏีเป็นแผ่นใหญ่และยาวลงมาจรดพระนาภีตามแบบอย่างพระพุทธรูปล้านนาที่พบเป็นจำนวนมาก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ตรงกับรัชสมัยของพระเมืองแก้ว) โดยรูปแบบพิเศษคือสังฆาฏี

เป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีนั้นเป็นอิทธิพลศิลปะของอยุธยาแล้ว ดังนั้นพระเจ้าแก้วที่อยู่ใ
ยุครุ่งเรืองสูงสุดหรือยุคทองของล้านนาในสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารที่กล่าวถึง

๕.๑.๓ สรุปลักษณะที่ปรากฏในพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๑) สรุปลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปหิณฑัง วัดพระสิงห์ จังหวัด
เชียงใหม่

มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปหิณฑัง วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ คือ มีองค์คูลี
ยาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ ทรงมีพระ
เมตตากุณมาต่อสัตว์ มีความละเอียดและมุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่น มีพระวรกายท่อนบนบริบูรณ์ดุจลำตัว
ท่อนหน้าราชสีห์ มีร่องพระเกษมศักดิ์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด แสดงให้เห็นถึง
อานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ
พทธิ จาคะ ธรรมะและปัญญา และมีดวงพระเนตรดำสนิท แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ทรงเป็น
ผู้มีปิยจักขุ มีใจซื่อตรงเป็นปกติ และแลดูมหาชนด้วยดวงตาที่เปี่ยมด้วยความรัก มีพระเศียรดุจ
ประดับด้วยกรอบพระพักตร์ แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพาศุจิรุต ๓

๒) สรุปลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปนารายณ์ (พระแก้วหยก) วัด
พระแก้ว จังหวัดเชียงราย

มหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปนารายณ์ (พระหยกเชียงราย) วัดพระแก้ว จังหวัด
เชียงราย คือ มีพระบาทราบเสมอกัน แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการยึดมั่นถือมั่นในกุศลกรรม มี
สุจิรุต๓ ยินดีในการให้ทาน รักษาศีล และรักษาอุโบสถ เกื้อกูลบิดามารดา เกื้อกูลสมณะ และมรรยา
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล มีองค์คูลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม มีพระวรกายท่อนบน
บริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าราชสีห์ มีร่องพระเกษมศักดิ์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด
แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล
เจริญด้วยสุตะ พทธิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระขงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย แสดงให้เห็นถึง
อานิสงส์ของการเป็นผู้ตั้งใจสอน ศิลปะวิชา จรรยา แก่ผู้คนให้เข้าใจได้รวดเร็วและปฏิบัติตามเร็ว มี
พระหนุดุจคางราชสีห์ แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูด
แต่คำสัตย์ พูดอิงธรรม อิงวินัย พุมีหลักฐาน มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์แสดงให้เห็นถึง
อานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพาศุจิรุต ๓

๓) สรุปลักษณะที่ปรากฏในพระเจ้าแก้ว

คือ มีพระบาทราบเสมอกัน แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการยึดมั่นถือมั่นในกุศลกรรม มี
สุจิรุต๓ ยินดีในการให้ทาน รักษาศีล และรักษาอุโบสถ เกื้อกูลบิดามารดา เกื้อกูลสมณะ และมรรยา
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล มีองค์คูลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม มีพระวรกายท่อนบน

บริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พหิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการเป็นผู้ตั้งใจสอน ศิลปะวิชา จรรยา แก่ผู้คนให้เข้าใจได้รวดเร็วและปฏิบัติตามเร็ว มีพระหนุดุจคางราชสีห์ แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้าอวดถูกกาล พูดแต่คำสัตย์ พูดอิงธรรม อิงวินัย พุมีหลักฐาน มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพฤติสุจริต ๓ มีพระฉวีสีทองคล้ายทองคำ แสดงถึงอานิสงส์ของการตั้งสัจจะอธิษฐานเป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความคับแค้นใจ ไม่พยาบาท ไม่จงล้างจงผลาญและไม่แสดงความเสียใจให้ปรากฏ เป็นผู้ให้เครื่องลาดที่มีเนื้อนุ่ม

๔) สรูปวิเคราะห์หัตถ์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากการศึกษาวิเคราะห์หัตถ์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา พบว่าลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา ที่ปรากฏสอดคล้องกับมหาปุริสลักษณะเหมือนกันทั้งสามองค์ คือ มีองค์คูลียาว มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์ไม่ฆ่าสัตว์ ทรงมีพระเมตตากรุณาต่อสัตว์ มีความละอายและมุงประโยชน์ต่อผู้อื่น มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด แสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่พหุชน เจริญด้วยศรัทธา รักษาศีล เจริญด้วยสุตะ พหิ จาคะ ธรรมะและปัญญา มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ที่พระองค์เป็นผู้นำในการประพฤติสุจริต ๓

ลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในล้านนาที่ไม่ปรากฏสอดคล้องกับมหาปุริสลักษณะและไม่สามารถสังเกตเห็นได้ คือ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองข้างมีจักรซึ่งมีซี่ละ ๑,๐๐๐ ซี่มีกงดุมและมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม ฝ่าพระหัตถ์และพระบาทมีเส้นที่ข้องคูลีจดกันเป็นรูปตาข่าย มีข้อพระบาทสูง เมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ลงลูบคลำถึงพระชานด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก มีพระฉวีละเอียดจนละอองไม่สามารถติดพระวรกายได้ มีพระโลมชาติเดี่ยวคือในแต่ละขุมมีขนเส้นเดียว มีพระโลมชาติปลายอนขึ้นคือพระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกุนทลสีครามเข้มดังดอกอัญชัน มีพระมังสะไนที่เจ็ดแห่งเต็มบริบูรณ์ มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจตันไทร มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ มีพระทนต์เรียบเสมอกัน พระทนต์ไม่ห่างกัน มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม มีพระชีวหาใหญ่ยาว มีพระสุรเสียงดุจเสียงของพรหม มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตากลูกโคเพ็งตลอด มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้งานวิทยานิพนธ์นี้มีประโยชน์ต่อผู้ศึกษาและผู้สนใจทั่วไปมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๑) ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรมีการสร้างพระพุทธรูปต้นแบบโดยยึดหลักตามมหาปुरुสลักษณะ ทั้ง ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะบางประการให้ปรากฏในพระพุทธรูปมากที่สุด โดยให้พระพุทธรูปต้นแบบนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก เพื่อให้ชาวพุทธสามารถศึกษาพุทธลักษณะที่มีมหาปुरुสลักษณะที่ถูกต้องและรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแท้จริงแล้วมีลักษณะอย่างไร อีกทั้งยังประโยชน์ เป็นต้นแบบในการสร้างพระพุทธรูปที่ถูกลักษณะของชนรุ่นหลังต่อไปในอนาคต

๒) ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสร้างพระพุทธรูปหรือพุทธศิลป์ต่างๆควรยึดหลักที่ต้องตามตำรามากกว่าจินตนาการของช่างศิลป์เป็นหลัก ควรมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเข้ามากำกับดูแลเรื่องการสร้างพระพุทธรูปที่มีลักษณะคลาดเคลื่อนหรือห่างไกลจากมหาปुरुสลักษณะมากจนเกินไป จนกลายเป็นพระพุทธรูปปางประหลาด หรือดูคล้ายอวตารของศาสนาอื่น ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนต่อศรัทธาชาวพุทธโดยทั่วไป ที่ยังไม่ได้เข้ามาศึกษาในเรื่องนี้โดยตรง ควรมีการตรวจสอบและชี้แจง รณณรงค์ให้ประชาชนชาวพุทธได้ทราบและเข้าใจข้อมูลที่ถูกต้องโดยทั่วกัน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาสืบไป

บรรณานุกรม

๑.ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

..... ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

..... ปกรณวิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเตปิฎก ๒๕๒๕ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมศิลปากร. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๙

จันทร์ ชูแก้ว. พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพิเชษฐ สายพันธ์. ทฤษฎีบ้านเมือง ศาสตราจารย์คำจองกับการศึกษาชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๕๓.

นายบุริบาล บุริบาลบุริภักดิ์. พระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทย. พระนคร:ศิลปากร, ๒๔๘๖.

แน่นน้อย ปัญจพรรค และคณะ, เสน่ห์ไม้แกะสลักล้านนา, กรุงเทพฯ : เรียงมัย, ๒๕๓๗.

ประพันธ์ จินคง. เทศกาลประเพณีสิบสองเดือน. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ประเสริฐ ฐ นคร. โคลงนิราศหริภุญไชย. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖.

พยัคฆ์ ชูแก้ว. พระเจ้าสิบชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อำนวยการ, ๒๕๔๘.

พรรณเพ็ญ เครือไทย, โคลงพื้นวัดพระสิงห์. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๙.

พระธรรมโกศาจารย์. **เรื่องตำนานพระพุทธรูปและพระประจำวันเกิด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
รวมมิตรไทย, ๒๕๑๘.

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร). **ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร: โครงการ
มูลนิธิ, ๒๕๓๓.

พระยาลัดพลีธรรมประคัล(ป.อ.). **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำ
จัดการธรรมพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัทยูรวงค์
พรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๓๘.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ลักษณะไทย พระพุทธปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
ธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๔๙.

พิเศษ เจอจันทร์พงษ์. **ประตูลี และหน้าที่ของพระแก้วมรกต**. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ พระแก้ว
มรกต. กรุงเทพฯ: มติชน ,๒๕๔๖.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **รู้เรื่องพระพุทธรูป**. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มิวเซียมเพลส, ๒๕๕๓.

เรณู วิชาศิลป์. **พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่**. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก, ๒๕๕๐.

วิจิตรา อุ่นกาศ. **วัดพระแก้วเชียงราย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รำไทยเพรสเซนเตอร์, ๒๕๓๔.

ส.พลายน้อย. **พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

สงวน โชติสุวรรณ์. **ตำนานเมืองเหนือ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๒.

สงวน โชติสุวรรณ์. **ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง,
๒๕๓๐.

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. **พระปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๐.

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. **ตำนานพุทธเจดีย์**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘.

สมปอง ไตตุมแก่น และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล) , **ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลาง**
กรุงเทพฯ: ตรีสวีนิ ,๒๕๔๔

สร้อยดี อ่องสกุล. **หลักฐานประวัติศาสตร์ ใน หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบ
ลานและพับหนังสือ**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๓๘.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๔.

สุรพล นาถะพินธุ. **รากเหง้าบรรพชนคนไทย: พัฒนาการทางวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์**.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

อ.ป.เปรี๊ญ และ นธ.เอก. **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๓.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด วย้อจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่: : ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๗.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **พระพุทธรูปในล้านนา**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ตะวันเหนือ, ๒๕๔๔.

อันส์ เพนซ์ และคณะ. **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑๒ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่ภาค ๔**. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐.

อันส์ เพนซ์, **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑๑ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่**. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

อันส์ เพนซ์. **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่**. (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๙.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พันเอกหญิงฟองสมุทร วิชามูล . “ศึกษามหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้า”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระภุมเมธ สุเมโธ (พูนสุวรรณ). “ความเชื่อและพฤติกรรมของชาวพุทธที่มีต่อพระเจ้ากัณฑ์ วัดสวนดอก เชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระหล้า อมรเมโธ (มูลใจทราย). “การวิเคราะห์ตำนานสิงหนครินานในล้านนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

นายมานิตย์ กันทะสัก. “เติมเต็มพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.

รายงานวิจัย:

ผศ.ประพันธ์ กุลวินิจฉัย ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง. "วิเคราะห์เรื่องพระพุทธรูปในฐานะปูชนียวัตถุของชาวพุทธ", **รายงานวิจัย**. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

(๓) วารสาร:

บรรจบ พันธุมเมธา. “ภาษาสัมพันธ์ คนไทย-ไทย”. **สตรีสาร**. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒๘ (กรกฎาคม ๒๕๒๖): ๑๒๕

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

Suvanbhumi, “The History of Buddhism”.<http://suvarnbhumi.blogspot.com/๒๐๐๙/๐๒/buddhism-in-be-๕๐๐-๘๐๐.html>, [๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ช่างสิบหมู่, “งานช่างสิบหมู่”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.changsipmu.com/thaiart_p๑๒html๑, [๑๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

นายศักดิ์ชัย สายสิงห์. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว : เรื่องที่ ๒ พระพุทธรูป. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=29&chap=2&page=t29-2-infodetail01.html>, [๒๘ กันยายน ๒๕๖๐]

พระมหาสุรศักดิ์สุรเมธี. “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยในสมัยต่างๆ”.

<http://www.eduzones.com/knowledge-๒-๓-๒๙๘๐๒.html>, [๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐].

ภัทรวรรณ วันทนะชัยสุข. “ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้า”.<http://dhammathai.org/buddha/g๔๙.php>, [๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๐].

วรภัทร เครือสุวรรณ. “พระพุทธรูป”. <http://board.palungjit.com/f๑๐%eo%>, [๑๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. “พระพุทธรูป”. <http://wikipedia.org/wiki/พระพุทธรูป>, [๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๐].

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) book:

Nagaseamy. R. **Masterpieces of Early South Indian Bronzes**. New Delhi: National Museum., 1999

Nalinaksha Dutt, **Mahayana Buddhism**, (Published by Sripati ghosh from ferma KLM private Ltd., 1976.

Sujit Mansingh. **historical Dictionary of India**, New Delhi: Habitat Center., 2000.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวสาธนีย์ เหลืองพิทักษ์
วันเดือนปีเกิด	๑๗ มิถุนายน ๒๕๓๘
บ้านเกิด	๓๔๗ ม.๒ ต.ทุ่งคอก อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี ๗๒๑๑๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๖๕ ม.๒ ต.บ้านโฮ้ง อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน ๕๓๓๑๐
การศึกษา	กำลังศึกษาปริญญาโท คณะพุทธศาสตร์หาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
ปี๒๕๕๘	สำเร็จการศึกษา ปริญญาตรี คณะสังคมศาสตร์ สาขาวิชารัฐ ประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
ปี๒๕๕๕	สำเร็จการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนบางปลาม้า “สูงสูมารผดุงวิทย์” อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี
ปี๒๕๕๒	สำเร็จการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนหนองวัลย์เปรียง วิทยา ต.ทุ่งคอก อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี
ปี ๒๕๔๙	สำเร็จการศึกษาประถมศึกษา โรงเรียนวัดเทพพิทักษ์ ต.ทุ่งคอก อ.สองพี่น้อง จ.สุพรรณบุรี